X глава

ОСЕКА И НОВО РАСПЛАМСАВАЊЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ У ШУМАДИЈИ

У ШУМАДИЈИ СУ ЈЕЊАЛЕ УСТАНИЧКЕ ВАТРЕ

Почетком децембра 1941. године Шумадија је била војнички испражњена. После пада Рудника и Горњег Милановца у целој Шумадији је остао само један батаљон или, тачније речено, 8. и 9. чета 3. батаљона Првог шумадијског одреда са иггабом батаљона. После борбе са четницима код Прањана и сусрета 3. батаљона с Врховним командантом у Пожеги, команданту батал>она Милораду Лабудовићу речено је да одмори л>удство. То је требало да буде награда за вишедневне напорне борбе. Међутим, кад је батаљон стигао возом у Милановац, Немци су били стигли до Рапај-брда па је 3. батаљон одмах укључен у борбу. Батаљон се јуначки борио на Рапај-брду и источној периферији Горњег Милановца, пуна два дана, али далеко надмоћније немачке снаге ипак су успеле да се пробију у Горњи Милановад. Командант батаљона Милорад Лабудовић Лабуд покушао је да успостави везу са снагама које су се бориле на Руднику као и са командантом одреда Чичом Илићем, али није успео. Затим је у више наврата покушао да пређе комуникацију Рудник — Чачак, па му је и тај покушај гхропао. На тој комуникацији налазила се бројна немачка моторизација која јенепрекидно патролирала. Немци су открили присуство батал>она и кренули јаким снагама да га униште на планини Руднику. Лабуд је прозрео намере непријатеља. па је брзо напустио Рудник, пробио се преко комуникадије Шаторња — Рудник и 2. деце.мбра стигао у Горњу Трешњевицу. Истога дана одржан је у кући Драгутина Илића у Горњој Трешњевици састанак штаба батал>она коме су присуствовали политички комесар одреда Недељко Жакула, његов заменик Душан Петровић Шане и кнструктор ПК КПЈ за Србију Стеван Дукић Текстилац. На том састанку разматрана је нова војнополитичка ситуација у Шумадији настала због присуства јаких непријатељских снага и одласка осталих батал>она према Санџаку. Командант Лабуд је предлагао да се одмах крене за Санџак. Текстилац је инсистирао да се остане у Шумадији. На крају је преовладало мишљење да се остане на свом терену, с тим да се људство пошаље кућама на дводневни одмор и да се увече 4. децембра поикупи у селу Брезовцу у засеоку Каменар. Већина бораца је била за такво решење, желели су одмор а одећа им је била у лошем стању. Руководство је желело да послуша борце. Тако је учињена фатална и неопростива грешка. Исцрпљени петомесечним борбама, а нарочито оним које су вођене последњих дана, л>уди су се

нашли у топлим домовима крај родитеља, жена и деце. Многи су се опустили до те мере да су заборавили на рат. Тих дана је уследио и летак Недићеве владе којим се прокламује амнестија свим партизанима који до одређеног рока предају оружје. Леци су расути по селима Шумадије и требало је да послуже као пропусница онима који се предају. Тако се догодило да је 4. децембра на зборно место дошло свега 15 бораца од близу стотину, колико је било бројно стање 8. и 9. чете 3. батаљона. Вратили су се они за које је оружана борба била једина алтернатива. То су већином били *људи* из других крајева земље, старији чланови Партије, дубоко везани за циљеве ослободилачке борбе и револуције. Провели су код другова два дана, очрали рубље, мало се одморили и дошли на зборно место.

Штаб Првог шумадијског одреда, односно комесар и његов заменик, констатовали су жалосну чињеницу да одред више не постоји — од 3. батаљона остала је само једна десетина. Развила се полемика око питања шта чинити даље. Жакула и Лабуд су се изјаснили за одлазак у Санџак. Они су само потврдили свој ранији став да у Шумадији не постоје услови за настављање оружане борбе. Своје мишљење поткрепили *су* чкњеницом да су ојачани немачки гарнизони: у Тополи 5 000 људи, Аранђеловцу 3 000 људи, а и у Наталинцима је образован гарнизон јачине 2 000 људи. Лабуду и Жакули прикључило се осам бораца. Исте вечери су кренули преко Блазнаве у правцу Црнућа. Планирали су да пређу Западну Мораву између Чачка и Мрчајевада а затим да наставе марш преко планине Јелице и Драгачева у Санџак. Петог децембра заноћили су у Горњем Црнућу. Следећег дана, у зору, напали су их четници. У покушају да се пробију кроз распоред четника погинуо је комесар одреда Недељко Жакула, а остали су се вратили. Милорад Лабудовић, командант остатака 3. батаљона ггроменио је свој став и одлучио се за остајање у Шумадији. Са осам бораца он се неколико дана задржавао у селима на северним падинама Рудника, покушавао је да успостави конакт са Душаном Петровићем ИГанетом, али није успео. Са комесаром батаљона договорио се да и остатак људства распусти. Борци који су били из других крајева противили су се таквој одлуци, али је Лабуд истицао потребу да се некако презими а и настави борба кад „гора озелени^. Прихватио је старо хајдучко правило. Отишао је у село Пласковац, родно место своје супруге. Тамо су му ископали земуницу у којој је остао до половине фебруара 1942. године. Затим је краће време провео у Горњој Трнави, одакле се поново вратио у Пласковац у кућу Љубе Таковца (крио се на тавану штале). Половином априла, исцрпљен до крајњих граница, уз помоћ Ђоке Ђурића Шарца, одлази у Вукосавце где је имао боље услове, па се брзо опоравио.

Трифун Петровић Макса, комесар 3. батаљона, комесари 8. и 9. чете и један политички делегат вода, склонили су се код својих пријатеља. Шане и још неколико другова остали су заједно, мењајући пребивалипгге. Заправо, Шане више није имао функцију заменика комесара одреда самим тим пгго одред није ни постојао, већ се

укључио у Окружни комитет који је настао крајем октобра 1941. године преименовањем и проширењем ранијег партијског Повереништва за округ Аранђеловац.[185]* Комитет су сачињавали: Станислав Сремчевић, (секретар), Мика Милосављевић, Милић Радовановић и Шане. Они су тих дана одржали састанак у Вукосавцима и договорили се о методу рада у новонасталим условима. Извршили су поделу задужења. Милосављевић је био задужен да успостави везу са ПК у Београду, а сваки члан комитета био је обавезан да у одређеном броју села пронађе бар једну кућу која би могла да послужи као партизанска база — односно сигурно склониште. Договорили су се такође да се изгради неколико подземних склоништа ван насељених места и да се снабдеју храном, санитетским материјалом, огревом, пећима и осталим потребама. Планирано је да то буду базе са највртшим степеном тајности у које би се навраћало повремено. Прве базе овога типа правиле су се на Венчацу, у Даросави, Горњој Трнави, Бањи, Копљарима, Врбици, Босути, Гарашима, Брезовцу, Маскару, Рајковцу и другим местима. Комитет се оријентисао на издавање летака помоћу којих је народу објашњена новонастала ситуација.

_ Борци који су се вратили кућама и нису се одазвали наређењу да дођу у Брезовац 4. децембра, а нису одмах предали оружје. У Винчи се, на пример, налазило око 35 бораца из 9. чете са командиром Ђорђем Јовановићем на челу. Они су неколико пута полемисали до касно у ноћ како да поступе. Једни су предлагали да се настави борба, други да се оружје преда Немцима и да се остане код куће. Преовладала је ова друга тенденција. Отишли су једнога дана и предали оружје: пушке, бомбе, муницију и један пушкомитраљез. У немачкој команди среза у Тополи су их привидно добро примила. узели одговарајуће податке, а затим их пустили кућама, с тим што су их обавезали да се јављају сваки четврти дан. Људи су дошли кућама весели. Сматрали cv да је мукама дошао крај. Чак су почели да хвале немачку „добродушпост". На њихову вслику жалост, ова илузија је била кратктрајна. Јсдног хладног децембарског јутра Немци су опколили села у којима су се налазили бивши партизани, дигли су их топлих постел>а и избацили на снег и мраз. Нису им дали времена ни да се добро обуку. Везали су им руке жицом, убацили их у камионе и одвезли у затворе у Аранђеловац, Лазаревац и Тополу. У овим затворима режим није био нарочито строг — појединцима је било дозвољено кретање градом без стражара. Неки су искористили такво стање и побегли. Одмах затим режим је пооштрен, али не нарочито. И даље је било могуће

Крајем октобра 1941. године у варошици Руднику, на састанку руководства Партије за округ Аранђеловац коме је присуствовала и Спасенија Цана Бабовић, саопштена је одлука Покрајинског комитета Србије да се Окружно повереништво за округ Аранђеловац преименује у Окружни комитет и да се у територију округа ЈраиђелоЕац укључи и срсз качерши који је у јуну 1941. године имао две основне организације КП (у Љигу и Белановици) са осам чланова Партије и девет кандидата, али су они иако малобројни почетком јула окупили 32 борца, са Стевом Марковићем Сингером на челу, који су 6. јула ушли у састав колубарске чете Ваљсвског одреда.

доносити затворенидима храну, па чак и пиће. Неки су утапали страх у ракији. Почетком јануара Немци су саслушали затворенике и извршили селекцију. Један број их је одмах пуштен кућама. То су углавном били партизани са кратким борачким стажом, као и они који нису узимали учешћа у борбама против Немаца. Међутим, пуштени су и неки партизанн који су провели у јединицама 2—3 месеца, али ово је постигнуто путем мита. Из затвора у Тополи, наредник Зоренц, тумач у команди ореза, издејствовао је пуштање већег броја партизана из Винче, а заузврат је добио новац, храну, пиће и друге поклоне.

Око 40 бораца из Првог Шумадијског одреда а највише они који су узели учешћа у раније описаној борби у Крћевцу, ставл>ено је под најтеже муке. Посебно су их држали, дуго саслушавали и малтретирали на разне начине. Једног дана, у другој половини јануара 1942, преместили су их у затвор крајскомандантуре у Крагујевцу. Тамо су их поново саслушавали и мучили, а затим осудили на смрт. Неколико дана су чекали извршење смртне казне. Појединци су успели да упуте поруке фамилијама. Борац 7. чете, Драгослав Ђурић, из Горње Трешњевице, упутио је на парчету папира потресну поруку својој мајци која је игром случаја доспела до ње.[186] Стрељање је извршено на Метином брду, хладног и магловлтог другог марта 1942. године. Када су борци доведени на стратиште и поређани изнад рова, студент Драган Банић из Наталинаца узвикивао је пароле: „Живела Комунистичка партија", „Доле крвави фашизам", ,,Живела слобода". Ове пароле су улите борцима нову снагу. Подстакнут Банићевим држањем, бивши командир 9. чете Ђорђе Јовановић из Вмнче са којим је било још четрнаест бораца из његовог села, командовао је: „Јуриш девета!". Везаних руку *и* исцрпени мучењем и глађу, ови храбри синови Шумадије извршили су последњи јуриш на немачке митраљезе уз повике: „Ура!" Преживела су петорица: Матић Драгомир Цука из Клоке који је и данас живи сведок те трагедије, Бранко Стефановић из Брезоваца, Драгољуб Вујановић из Брезоваиа, Данило Мијаиловић из Вукосаваца и Гане Савић из Врбице. Спретни Стефановић, иако су му руке биле везане, бацио се у ноге немачком подофициру и оборио га а затим се скотрљао у мртви угао. Следила су га још четворица који су такође оборили неколико немачких војника и откотрљали се низ страну Метиног брда, а затим наставили да беже. Сви су били рањени, неки и на више места. али су ипак успели да побегну, захваљујући чињеници да је јуриш голоруких исцрпљених људи изненадио и збунио Немце. Док су се они обрачунавати са онима који су их директно нападали, петорица су успела да побегну. Овим је потврђено правило да у рату ниједну ситуацију не треба сматрати безизлазном.

Бранко Стефановић је стигао у село Чумић и увукао се у стог сламе. Крварио је. Снага му је била на измаку. Плашећи се репресалија, домаћин куће га је пријавио жандармима. Међутим, десило се чудо.

[1M] Порука се чува у музеју НОБ-а у Крагујевцу. Она гласи: „Драга мајко, мене ће сутра да стрељају. Немој због мсне да тугујеш. Победа је наша. Поздрави све."

Командир жандармеријске патроле био је даљи рођак Стефановића, препознао га, ставио у чезу и одвезао до куће.[18]

После трагичног краја групе бораца Првог Шумадијског одреда који су имали дужи борачки стаж, неколико их је остало на терену са оружјем. Крили су се појединачно. Неки од њих су брзо настрадали. Бранко Или-ћ, из Горње Трешњевице, први интендант Првог шумадијског одреда, упао је у заседу. Жандари су га заробили и спровели у логор на Бањици. Убрзо је стрељан. Панта Станковић из Винче, први командир 2. чете и стари комуниста. предао се сам по наговору свог рођака Чедомира Марјановића, министра гтравосуђа у Недићевој влади. Одведен је на Бањитду и стрељан. Живадин Аксентијевић из Шума је у фебруару 1942. упао у заседу, заробљен а затим стрељан у Крагујевцу. Жандарми и Пећанчеви четници су прирећивали „лов на партизанске главе", хватали су појединце. то **их** је забављало, а добијали cv и награде.

НЕПРИЈАТЕЉ ПОНОВО УСПОСТАВЉА НАРУШЕНИ СИСТЕМ ВЛАСТИ

Генерал Беме је по завршетку крвазе операције чишћења Шумадије, Мачве и Западне Србије, са својим штабом отпутовао у Финску. За команданта окупационих трупа v Србији постављен је 25. децембра 1941. године генерал артиљерије Паул Бадер. Сто тринаеста и 342. дивизија, главни актерч тог крвавог пира, угтуђене су на Источни фронт, 125. пук се вратио у Грчку. Остале окупационе труп еостале су у старим гарнизонима, с тим што је 704. дивизија из Вал,ева упутила свој 734. пук на простор Београд — Младеновац ради обезбеђења железничке пруге. У Тополи се и дал>е налазио штаб 714. дивизије са приштапским деловима и 721. пешадијским пуком, команда 741. пука 714. дивизије налазила се у Великој Плани; у Паланци се и даље налазио 660. артиљеријски, а у Аранђеловцу 220. противоклопни дивизион, а његова једна батерија налазила се у Лазаревцу. Територијална окупациона структура се изменила утолико што је 816. фелдкомандантура премештена из Ужица у Крагујевац. Бројно стање 714. дивизије износило је крајем децембра 9463 човека и 3657 коња, што је представл>ало знатно ојачање у односу на месец јул. Почетком 1942. године у

[187] **Стефановић је излсчио ране, али су му остале трајне последице. Живео је до 1975. године. Он је спасао живот недићевском нареднику коме је суђено после рата. Тако му је вратио дуг. Из села Винче стрељано је 15 борада из 9. чоте и 1. батаљона и то: Ђорђе Јовановић, Живота Јовановић. Чедомир Јовановић. Влајко Ранковић. Драгомир, Радомир. Божидар и Никола Живановић. Чедомир и Живота Лазић, Илија Гавриловић, Драган Станковић, Ђорђе Благојевић Јеловац, Миленко Креманац и Стеван Ђурић.**

Драгољуб Вујановић. који је такође био теже рањен, стигао је до Овсишта. Ту се склонно код једног свог пријатеља. Каеније су га пронашли Душан Петровић Шане и Слободан Минић и одвели у Брезовац.

Шумадију је стигла и G. пешадијска дивизија бугарске царске војске и посела простор: Рача, Крагујевац, Краљево.[188]

НедиК је успео да до краја децембра 1941. обнови сва среска начелства, општпнске управе и жандармеријске станице. Отпочели су интензивни радови на обнављању порушених објеката. Неке жандармеријске станпце су ојачане. У Аранђеловцу се налазило 32 жандарма, Даросави 20 жандарма и 20 Пећанчевих четника, у Лазаревцу, Јунковцу и Вреоцима по 30 жандарма. У срезу опленачком и качерском обновл>ене су жандармеријскс станице које су постојале у јуну 1941. године а број жандарма у појединим станицама незнатно се повећао (од 12 на 15). Замењени су командири жандармеријских водова у Лазаревцу, Аранђеловцу и Тополи.

Одреди Пећанчевих четника чија је јачина варнрала измеЈђу 50 и 200 четника образовали су у појединим селима своје четничке станице са сталним посадама. Тако је војвода руднички Света Радичевић свој одред распоредио у Доњој Шаторњи и Страгарима и тако образовао две своје станице; војвода горњоколубарски Каменица, формирао је 6 станшха (Лазаревац. Вреоци, Лајковац, Ћелије, Боговођа, Дудовица); војвода космајски Никчевић у Јунковцу и Великим Пр-љенима; Орашачки одред попа буковичког у Аранђеловцу и Копљарима. Пећанчеве посаде (станице) налазиле су се још у Даросави, Венчанима, Барсшевцу, Рудовцима. Опленачки Пећанчев одред после пораза у Рајковцу у септембру 1941. више се није обнавл>ао. Крајем децембра 1941. Недићев министар унутрашњмх послова Аћимовић, издао је наредбу да се све ..домаће оружане формације" на територији појединих округа ставе под команду начелника округа. Ово је, заправо, био захтев Немаца како *би* могли да успоставе контролу над поступцима четника, љотићеваца, и недићеваца, међу којима је владао антагонизам, тако да је повремено прерастао у оружане чарке. За команданта свих квислинпшких снага у округу крагујевачком Недић је поставио злогласног Милана Калабића.

Улогу Косте Пећанца и његових четника у минулим догађајима, Немци су негативно оценили. Борбени квалитети били су им ниски а и дисциплина. Жеља за влашћу команданата Пећанчевих одреда била је толико велика да су насртали на недићевце и љотићевце (покушај љишких четника да разоружају недићевце у Вреоцима). Забележено је и неколико случајева препада на Немце, а у њиховим редовима запажено је јачање симпатија према равногорском покрету, што је довело до осипања појединих одреда и преласка на страну Драже Михаиловића. На основу овакве процене уследила је 3. априла 1942. године одлука да се Пећанчев војни контигент ограничи на 8745 четника. Процес распадања Пећанчевог четништва се наставио. Војводе већег броја одреда изражавале су спремност да пређу на страну Драже Михаиловића. Немци су на ову појаву реаговали оштро и предузели хапшење присталица Драже Михаиловића у редовима Пећанчевих четни-

Шеф Управног штаба доктор Харолд Турнер је смењен а његов управни штаб расформиран. То је представљало и најкрупнију промену у окупационом систему. Немци су дали предност војном фактору па је од Турнеровог Управног штаба остало само једно одељсње које је укључено v Бадеров штаб.

У саставу бугарске дивизије налазили су се 3, 15. и 35. пешадијски и 2. артиљеријски пук. Ко.мандант дивизије био је генерал Иван Маринов.

ка. Бојвода Љубисав Миловановнћ, мајор, командант Пећанчевих четника у крагујевачком округу, пристао је да свих пет својих одреда ставм под Дражину команду. Овим је потпомогнуто омасовљаван>е равногорског четништва.

„МИРНИ" ЗИМСКИ МЕСЕЦИ У ШУМАДИЈИ 1942. ГОДИНЕ

У децембру 1941. и јануару 1942. године у Шумадији се није много пуцало. Реакционари су одахнули. Аранђеловачке газде су се поново окупљале у кафанама, веселили су се што је „комунистичкој мори дошао крај". Али им је радост кратко трајала. Почетком фебруара 1942. гсдине поново су одјекнули митраљески рафали око Венчаца, Букуље и Космаја. Космајски батаљон[189] који се из Санџака пробијао преко Мокре Горе, Букова и Сувобора, стигао је у Шумадију. После пробоја из четничког окружења на Мокрој Гори, када је 2. ужичка чета претрпела тешке губитке, Космајцима ништа друго није остало него да се пробијају према Шумадији. На жалост у Шумадији није имао ко да их дочека. Малобројни чланови Окружног комитета КП за округ Аранђеловац били су се разншли по терену. У селу Трудељу, Космајце је напао одред љотићеваца. Развила се жестока борба коју је слушала цела југозападна Шумадија. Сто петнаест Космајаца са СЕОЈИХ десет пушкомитраљеза разбили су одред љотићеваца, око 30 их је заробљено. Члан Окружног комитета Милић Радовановић. који се тада налазио у селу Бањи, по жестини борбе је закључио да се појавила нека крупнија партизанска јединица. Покушао је да са њом стугш у везу, али није успео. Из Трудеља Космајци су дошли у Горњу Трешњевицу. Ту им је приредио ..добродошлицу" одред љотићеваца под командом адвоката ЈТазаревића. Прекаљени у вгапемесечним борбама и озлојеђенл стањем у Шумадији, какво нису очекивали, Космајци су из покрета просто прегазили бројно три пута јаче љотићевце, убили су их двадесет пет а 20 заробили.[190] Али, непријатељ се правовремено припремао да дочека Космајски батаљон. Преко 5 000 немачких зојника, љотлћеваца и недићеваца било је прикупљено на простору Аранђеловца, тамо где су Космајци очекивали да се одморе и нахране, а наишли cv на најжешћи отпор — није им се пружила прилика ни да предахну. У селу Гарашима, Космајски батаљон се одмарао један дан. За то време v село Живковце стигао је цео један батаљон из 704. немачке дивизије н одред колубарских четника. У Живковцима је дошло до изненадног сукоба. У северном делу села чело батаљона је упало у четничку заседу. Од првих митраљеских рафала погинуо је командант Душан

"" Космајски одред. као и остали одреди преименопан је у Саниаку у Г>аталон. ОРИМ бг.таљоном. који је бројао око 150 људи. командовао је Душан Угреновић. Са батаљоном је кренула група партијско-политичких радника коју је водио Влада Аксентијевић. предвиђена да у Посавини формира окружни комитет. Батаљон је прешао Увац 8. јануара 1942. године. До долагка v Шумадијv протекло је око тридесет дана маршевања и тешких борби. На том путу 35 бораца је погинуло. рањено или негтало. Младу Рускињу, лекарку Наташу. четници гу заробили. м\-чили а затим стрељали.

[1,0] Од укупно 50 четника и л.отићеваца у ове дзе борбе стрељана су само два подофицира, а остали су пуштени. Комаидант л>отићеваца остао је усамљен. Један сељак га је еакрио у орман.

Угреновић који се налазио на челу колоне. Космајци се нису збунили. Одмах су кренули на јуриш и заробили одред четника. Убијено их је двадесет, а заробљено преко педесет. Сви заробљени четници су пуштени. Насупрот свирепом понашању четника, партизани су према њима поступали хумано. Немачки батаљон, који је такође био стигао у Житковце, развијао се за борбу наткривљујући распоред Космајаца са намером да их окружи. Батал>он Космајаца се брзо извукао из клопке са мањим губицима и одступио према Букуљи. Ујутро 17. фебруара Космајци су се нашлм у селу Миросаљцима. Непријатељ им је изгубио траг па су се одмарали пуна два дана. То им је била прва прилика да осете благодети гостопримства у родном крају. Нови командант Космајског батаљона Иван Мукер стално је покушавао да ухвати везу са партијским руководством на терену, али без успеха. У Сибници су их сачекали жандарми, али су брзо. побегли. Приликом доласка у свако село на партизане су пуцали. У селу Дучини народ је пркосио непријатељу и игнорисао страх од терора. Партизани су топло примљени и богато угоиЉени. Што су били ближе Космају, отпор непријател>а био је јачи, тако да су борбена дејства постала непрекидна и трајала су два дана и две ноћи. Борци су били на ивици физичких и психичких могућности. У Дрлупи их је сачекао одред немачких скијаша у белим осртачима. Напао их је изненада и присилио да се повуку на југ.

Двадесетог фебруара између Дучине и Бељине Космајци су се сукобили са одредом Пећанчевог војводе Никч.евића и одредом љотићеваца. Партизани су, што им је већ постала навика, наметнули непријатељу своју иницијативу и за веома кратко време га разбили. Погинуло је 30 л»отићеваца и четника, међу њима и војвода Никчевић.

Двадесет другог фебруара у зору Космајци су се неочекивано нашли у ватреном џаку. Иван Мукер је намеравао да предани у Стрмову. Међутим, на улазу у село батал>он је дочекан жестоком непријатељском ватром. Мукер је брзо манезрисао. Окренуо је батаљон у правцу Тулежа, али и тамо је наишао на снажну и добро организовану ватру. На полукружној линији Стрмово — Тулеж — Венчане, налазило се око 5 000 Немаца, љотићеваца и недићеваца, развијених за борбу. Мукеру је постало јасно да се нашао у обручу. Наредио је да се крене на јуриш у правцу села Тулежа ради пробоја. Непријатељ је у почетку био збуњен. У Тулежу је заробљена немачка комора, али се непријател» брзо прегруписао. Око подне је на платоу Равне дошло до огорчене блиске борбе. Шездесет од стотину пробило се из обруча. На Равнама је остало 30 мртвих јунака са КосіМаја, победника у преко сто борби. Мукер и заменик комесара Ђура Гајић, били су рањени. Десетак тешких рањеника Немци су заробили.

После пробоја Космајци су се упутили у Сибницу, али тамо се нису задржавали, већ су преко Манића отишли у Стојник. Како је већ почела да се спушта ноћ, непријатељ их више није гонио. У Стојнику се налазило око 50 жандарма. Када су чули да долази партизани, побегли су не испаливши ни метка. Народ Стојника је топло примио партизане. Размештени су на одмор по кућама, припремљена им је добра вечера. а рањеницима је указана посебна пажња. Ове ноћи командант Мукер и заменик политичког комесара Ђура Гајић донели су одлуку да болесне и рањене отпусте из јединиие са препоруком да се негде

склоне и сачекају пролеће. Оружје им је остављено. Исцрпљени до крајњих граница, борци су већином остали у Стојнику. Појединачно и у групицама од по 2—3 кренули су да траже скровишта. Тридесетг бораца са Мукером на челу остало је у строју. У зору 23. фебруара напустили су Стојник и кренули према Тополи. Од 23. фебруара до 4. марта ова чета Космајаца водила је борбу са четницима, љотићевцима и жандармима код Белосаваца, Наталинаца и Баничине. Непријател» је смењивао своје јединице, непрестано пратио и нападао Космајце. Четвртог марта у зору љотићевци су изненада напали чету која је била заноћила у манастиру Капорини. Распламсала се жестока неравноправна борба. Непријатељ је био вишеструко надмоћнији. Љотићевци су потисли Коемајце према реци Јасеници која је била надошла и принудили их да беже преко ње. У набујалој реци удавило се или погинуло на њеној левој обали двадесет ових врсних бораца. На десној обали Јасенице нашло се само седам бораца од тридесет, колико их је дошло у Шумадију. Иван Мукер је поново рањен. Покушао је да се склони у Смедеревској Паланци, али је откривен. Извршио је самоубиство. Седморица преосталих скрили су оружје и покушали да се пребаце преко Велике Мораве. Откривени су и похватани. Успео је да умакне само Александар Петровић Шумски који се касније прикључио Пожаревачком партпзанском одреду. То је био трагичан завршетак Космајског партизанског одреда — једна од ретко тужних историја јединица наше Народноослободилачке војске. Били су то јунаии са срцима тврђим од челика, али је то било време у коме и таква срца нису издржала.

ОБНАВЉАЊЕ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА „МИЈ1АН БЛАГОЈЕВИЋ"

Чланови Окружног комитета, иако их је било мало, радили су веома интензивно. Обновљена је пропагандна техника и почело умножавање летака у којима су објављиване вести са Источног фронта, фронта у северној Африци, а посебно о стању у Југославији, о слободној територији у источној Босни. Нарочита пажња је посвећена раду са члановима Партије који су се били пасивизирали. Таквих је било прилично. Уплашили су се нагле измене ситуације па им је основна брига била да сачувају сопствене главе и породице. Неки су се брзо активирали; други веома споро, а један број никако. Успостављена је и веза са Покрајинским кошотетом који је упутио веома оштру замерку Окружном комитету због расформирања 3. батаљона Првог шумадијског одреда. У фебруару је Окружни комитет за округ Аранђеловац успео да успостави сталну везу са Покрајинским комитетом који се налазио у Београду. Пронађено је неколико *људи* који нису били познати полицији као припадници НОП-а тако да се веза преко њих одржавала без ометања. Ово је у Комитету оцењено као значајан успех и неопходан услов за интензивирање партијског рада. Чешћим контактима са партијским организацијама на терену и појединим члановима Партије, код људи се враћало самопоуздање и жеља за ангажовањем на линији НОП-а, успоставл>ена је евиденција партијског к&дра. Половином фебруара је установљено да у округу има 28 чланова КПЈ и 9 кандида-

та.[ш] Најгоре стање је било у срезу качерском у коме се налазио само **Један** члан Партије. И поред тога што су се чланови Окружног комитета крили појединачно, они су успевали да се састају најмање једанпут месечно. У фебруару и марту одржана се у Горњој Трнави два састанка Окружног комитета на којима је анализирана војнополитичка ситуација у земљи и у свету.[1a::] СитуациЈа на Источном фронту оцешена је као повољна а такође и ситуација у Босни, Лици и Црној Гори. Стање у Шумадији је оцењено као и даље врло тешко. Четничко-недићевски терор је јачао. Напредни и виђени људи су малтретирани, јавно батинани и понлжавани на разне друге начине. Учестала су хапшења и стрељан>а. људи су веома често позивани на кулук, појачане су дажбине, а равногорски четници су још и пописивали младиће за ..краљеву гарду". Све је то изазивало незадовољство у народу и јачало вољу за супротстављање терору. Помоћу летака Окружни комитет је обавештавао народ о ситуацији и указивао на недела непријатеља.

Посебно је размотрено стање у оружаним формацијама домаћих издајника у којима се осећало извесно гибање. Једино су љотићевци као „идеолошки опредељена војска'" испољавали одређену чврстину и борбене квалитете, али су били малобројни. Недићевци их нису трпели а чегници поготово. Отуда су љотићевци избегавали да напуштају гарнизоне, а у борбене акције су се најчешће упуштали тесно садејствујући са Немцима. Официри недићевских формација, нарочито млађи, почели су да увиђају бесмисао отвореног служења окупатору. Без обзира што већина њих није поседовала чак нити минималне моралне квалитете, што су приступили Недићу да би избегли заробљеничке логоре и дошли до новца, они су сматрали да би своје амбиције боље остварили у редовима четника Драже Миханловића. Чак *и* окорели антикомуниста, Милан Калабић, један од најистакнутијих Недићевих оперативаца, изневерио је свог добротвора „оца Србије" и почео да сарађује са Дражом Михаиловићем. С обзиром да је тада био на дужности начелника округа крагујевачког, немачка контраобавештајна служба открила је његову делатност. Ухапшен је а затим стрељан. Ухапшени су још неки официри — недићевци. У редовима Пећанчевих четника морал је био на најнижој висини. Разочарање у војводу Пећанца и шегову политику захватило је како старешине, тако и обичне четнике. Немци су били шкрти у додели наоружања, плате су биле ниске и неуредне а одећа у лошем стању. Немци су инсистирали и на смањењу аутоматског оружја, тако да је четничка чета могла да има само један пушкомитраљез. Немци су предузели чишћење јединица недићеваца и Пећанчевих четника од присталица Драже Михаиловића. Тако је наступило убрзано распадање четничких организација Косте Пећанца. Крајем лета 1942. године у Шумадији је остало свега 1 200 Пећанчевих четника који су били распоређени по четама у седишта срезова и то не свих. Јачина ових чета кретала се од 80 до 100 четника.[193]

[1,1] Орашачки срез је имао 10 чланова и 4 кандидата; опленачки срез 9 чланова и 3 кандидата; колубарски 8 чланова и 2 кандидата.

[1r1] Састанак је одржан у кући Милана Лукића Јаруглије.

Милан Калабић није стрељан еамо због шуровања са Дражом Михаиловићем, већ и због самовоље и свирепости која је превазилазила и границе немачки.х норми понашања Убили су га јер су оценили да је поетао штетан.

Пећанац јо био огорчен на Немце и Недића. Претио им је да ће они „тек да зажале за Пећанцем када виде шта су изгубили, али ће тада бпти касно". ГТрекинуо је личне контатке са Недићем па је све послове око сарадљс- препустио свом помоћнику.[194] Убрзо је J^еговој мие.ијп ..чмшћења ксмунистичке куге" дошао крај.

Оријентацијом на ликвидирање Пећанчеве војне организације Немци су допустили Недићу да ојача контингент својих оружаних формација. које су половином априла 1942. године нарасле на око 16 500 људи. Не.мци су у Шумадији довели у априлу 1942. гздине и неколико ескадрона козака белогардејаца. Један ескадрон (око 100 људи) стациониран је у Аранђеловцу.

Четништво Драже Михаиловића у пролеће 1942. године у Шумадији није играло значајнију улогу. Осећала се једино интензивнија активност њихових емисара и појачана пропагадна. Отуда је и ОК за Аранђеловац појачао своју пропагандну активност усмерену на раскринкавање политике Драже Михаиловића и његових следбеника. Међутим. на пропаганди се није могло стати. Оцењено је да је неопходно шго пре отпочети еа оружаним акцијама.

Првих дана априла одржан је, опет у Горњој Глави, састанак Окружног комитета. на коме је донесена веома значајна одлука — да се поново обнови Први шумадијски одред ,.Милан Благојевић" и отпочне са оружаном борбом. То је истовремено био и припремни састанак за један шири скуп који је планиран да се одржи на Букуљи уочи Првог маја. Одлучено је да се на Букуљи позову сви борци за које се знало где се крију. На овом састанку је констатовано да је партијска активност знатно ојачала и да се у 50 села од 86 колико их је било у округу крагујевачком налазе партијске основне организације или упоришта.

Уочи Првог маја на Букул>и се окупило 12 бораца који су зимске месеце провели у разним склоништима и 4 члана Окружног комитета.[193] После информисања о политичкој и војној ситуацији, прешло се

Распадање Пећанчевог четништва се наставило. Пећанац је са својим „главним станом" у јесен 1942. напустио зграду Генералштаба у Београду и кренуо у свој родни крај, са око 250 оданих присталица. Остао је на Соколици (околина Куршумлије) до иролећа 1943., када су га коначно напустиле и ..најоданије" војводе. У деце.мбру 1942. Недић доноеи одлуку да се коначно укине Пећанчево четништво и да се симболично задржи само један батаљон од 700 људи који је укључен у Српски добровољачки корпус као самостална јединица. Четничким војводама исплаћено је „обештећење" (отпремнина) од 20 до 50 хиљада динара а „обични" четници су добили еамо по 1200 динара. Скрхан, усамљен, са осећањем потпуног пораза, војвода Коста Пећанац се у априлу 1943. године населио у Сокобањи С њим је пошло и неколико оданих му телохранитеља. Тамо је седео све док му једне мајеке вечери 1944. године није дошла у посету „лрна тројка" Дражиног војводе Пилетића. Свестан чињенице да му је дошао крај настојао је да у самртном часу остане достојанствен. „Вршите евоју дужност" — рекао је вођи „.црне тројке". Метод егзекуције клањем кога је лично измислио и обилато користио примењен је и на њему. Тако се завршила историја једног издајника српског народа кога су некад славили као хероја.

[1,5] На овом скупу били су присутни чланови Окружног комитета Срсмчевић. Петровић. Милосављевић и Радовановић, а од бораца из 1941. године: Милорад Лабудовић Лабуд, бивши командант 3. батаљона, Трифун Петровић Макса, бивши комесар 3. батаљона. Радован Грујић и Ђорђе Ћурић Шарац, бивши командири чота, Слободан Крстић Уча. Слободан Минић, Зора Јовановић, Пантелија Илић Паша, Радомир Илић Жуђа, Милан Чортан Мали, Радован Лукић, Бранислав Гавриловић Ћата.

на расправу о обнављању одреда и одређивању руководства. Закључено је једногласно да су сазрели услови за отпочињање оружаних акција, с тим што их треба изводити мањим групама бораца, примењујући типичну партизанску тактику, држећи се принципа напасти изненада и нестати. Разматране cv и могућности прикупљања нових бораца. Окружни комитет је донео одлуку да дужност команданта одреда врши Милорад Лабудовић Лабуд. Политички комесар одреда није одређен, већ је предвиђено да ту дужност привремено обавља један од чланова Комитета. Тада је у састав одреда укључено свега десет бораца заједно са Лабудом. Наоружање се састојало од пушака, револвера, бомби и два пушкомитраљеза.

Одред је представљао јединствену целину, без поделе на ниже јединице, али се за извршење мањих акција предвиђало формирање тројки и четворки. Обновл>ени одред је извео прву борбену акцију ноћу између 24. и 25. маја. Напао је стражу љотићеваца у Рабровцу јачине 10 људи са једним подофициром. Неггријатељ је био изненађен na је пружио слаб отпор. Сви су се предали. Заплењено је 10 пушака са по 50 метака и сандук бомби. Стрељани су подофицир — командир страже и председник општине који је био познат као Љотићев присталица.

До краја маја и у јуну изведено је неколико мањих акција које су се састојале у ликвидирању појединих издајника, рушењу телефонских стубова и објеката на железничкој прузи.

Прве акције обновљеног Првог шумадијског одреда узнемириле су генерала Штала. Он је провео последњих пет месеци на Опленцу у миру. Веровао је можда да је „хајдучија" v Шумадији коначно ликвидирана. Сада се поново догађало нешто слично ономе у јулу прошле године. Наредио је да се предузму енергичне мере и сузбије „повампирени бандитизам". Двадесет првог јуна Штал је упутио на простор села Босуте и Горње Трешњевице, комбиновани одред јачине око 800 л.уди — Немаца, недићеваца, Пећанчевих четника и белогардејаца. Број немачких војника износио је око пет стотина. Намера му је била да окружи и уништи тек обновљени Први шумадијски одред. Немци су добили податке о месту где се одред налази од једног дезертера — Радована Лукића, који је једне ноћи за време логоровања у Вукосавцима, напустио стражарско место и дезертирао. Он је петоколонашу из Горње Трешњевице Милану Антонијевићу одао план команданта одреда о рушењу телефонских линија између Јарменоваца и Рудника и наредном боравку одреда у селу Босути. Антонијевић је одмах обавестио Немце. Сутрадан се на комуникацији Белановица — Трешњевица нашао цео батаљон Немаца натоварен у 9 камиона, један одред недићеваца из Аранђеловца и одред Пећанчевих четника из Белановице. Непријатељ је окружио шири простор око Босуте. Немци су организовали већи број заседа а недићевци и четници, као бољи познаваоци терена, играли су улогу „гонича". Односно, имали су задатак да нагоне партизане на немачке заседе. Али, све им је било узалуд. По завршетку задатка на комуникацији Рудник — Јарменовци, Лабуд није журио да стигне у Босуту. Одмарао је л>уде у шуми више Горње Трешњевице. Тек око подне одред је кренуо у Босуту и сукобио се са недићевцима. Из 2 пушкомитраљеза (шарац и збројов-

ка) осам бораца су отворили ватру на једну чету недићеваца и натерали је да одступи, пошто је имала више рањених и једног мртвог. Сада су четници, недићевци и Немци прешли у напад на одред са више страна. Лабуд је извршио брзо извлачење из борбе и отишао према Руднику. Немци нису веровали да је партизана тако мало, па су све до пада мрака продужили да претресају терен око Босуте.

Неколико дана после тога одред је крстарио качерским и колубарским срезом. Изведено је неколико мањих акција. Двадесет осмог јуна штаб одреда је, уз сагласност Окружног комитета, донео одлуку да одред подели на две чете, прву и другу, са по 11 бораца у свакој. То је учињено првенствено ради стварања кадровског језгра за будуће веће јединице а и потребе да се дејствује на већем простору и доносе самосталне одлуке. Постојао је још један, привидно формалан разлог за прелазак на четне формације. Шумадијске партизанске тројке и четворке убрзо су се прочуле и постале страх и трепет за сарадннке окупатора. Прочуле су се и вође ових тројки „Мића Црвени", „Паја Смедеревац", „Реља" и „Врчинац". Глас о њ ш а доспео је и у Покрајински комитет. Плашећи се да ове акције не поприме карактер ликвидатора и индивидуалног терора, ПК је сугерисао прелазак на четне формације.

Ускоро по формирању чета у Први шумадијски одред се укључило 12 бораца са Космаја предвођени Ђуром Гајићем, који су били принуђени да напусте свој терен. Непријатељ је крајем јуна једновремено предузео операције чишћења рејона Рудника, Космаја и Подунавља. Притисак на групу космајских партизана био је тако јак да су они повлачећл се прешли на територију среза орашачког. Командант Главног штаба НОПО за Србију Брадоња одлучио је да космајце укључи у Први шумадијски одред „Милан Благојевић". Космајци су распоређени у обе чете па су сада оне имале 15—17 бораца, односно, бројно стање одреда попело се на тридесет четири борца.

Интересантна је историја ове космајске групе до доласка у Први шумадијски одред. Ме-ђу њима било је и оних који су крајем фебруара, по повратку из Санџака, остали у Стојнику и разишли се по разним скровиштима ради лечења и опоравка. Један од њих био је и Ђура Гајић, заменик политичког комесара Космајског батал>она, који је преживео одисеју од Нове Вароши до Младеновца, која је трајала готово два месеца. Сада је Ђура Гајић постављен за заменика комесара Првог шумадијског одреда. У време када је Иван Мукер, са још 29 старих бораца-повратника из Санџака, напустио околину Космаја и прешао у Јасеницу, заменик комесара батаљона Ђура Гајић, металац, који је остао у Стојнику заједно са члановима Комитета КПЈ среза Космајског, почео је да ради на обнављању Космајског одреда. Поред старих бораца који су се опоравили, стигло је и неколико нових бораца из Београда, па је формирана Космајска партизанска чета • која је крајем фебруара имала 18 бораца, али се њихов број стално мењао. Ова чета је са групом партизана из Малог Пожаревца[т] тих

Језгро Космајеке чете поетојало је и раније. Она је неке мање акције извела још у јануару, а почетком фебруара у кафани у селу Сенаји, заробљено је десет четника из Торлачког четничког одреда. У селима Дубони, Шетину, Ковачевцу, Сенаји и Влашкој постојале су илегалне партизанске десетине које су повремено изводиле оружане акције.

дана напала у Малом Пожаревцу Сремскоколубарски четкички одред и заробила 11 четника и четири жандарма. После ове акције Немцима је пошло за руком да ову чету нападну из заседе и да је разбију.

У марту се поново окупило 17 бораца и званично формирало Космајску партизанску чету. За командира је постављен ЈБубомир Ковачевић, активни наредник из Рипња, а за политичког комесара Ђура Гајић. Шеснаестог марта чета је ушла у Осипаониду и разоружала десет љотићеваца — сељака који су сачињавали сеоску стражу. Крајем марта чета је нарасла на 50 бораца. Ради лакшег маневрисања подељена је на четири десетине (Космајску, Младеновачку, Грочанску и Подунавску) које су дејствовале самостално. У околини Пожаревца у то време је дејствовало 13 партизанских група јачине пет до седам бораца. На обновљене акције партизана непријатељ је брзо реаговао. У пожаревачки крај упућен је одред недићеваца којим је командовао Милан Калабић, а у околину Младеновца, Космаја и у Подунавље стигло је неколико стотина равногорских четника. Они су почели "чганћење терена" на широком простору, тако да су се космајски партизани нашли у веома тешком положају. Десетог априла у Камендолу четници појводе Шумског разбили су грочанску десетину и том приликом ранили, а затим заробили командира чете Љубомира Миловановића. Касније су га стрељали заједно са Радованом Филиповићем на младеновачком сајмишту пред присилно окупљеним народом. Тада је ухапшено око 250 партизанских сарадника из села под Космајем. У овој акцији по злу су се прочули четници капетана Живана Лазовића и л>отићевци из одреда Марисава Петровића. Они су палили куће, батинали и стрељали људе. У Влашкој су убили на прагу куће Спасоја Павловића, пуковника из првог светског рата и носиоца Карађорђеве звезде. У мају су настављене акдије чишћења и проган>ања космајских партизана. У јуну су удружене непријатељске снаге окружиле космајску групу партизана на територији младеновачког среза. Борци који су се пробили из обруча заправо су они који су се укључили у Први шумадијски одред.

Први шумадијски одред је непрестано маневрисао избегавајући заседе и друге клопке које му је непријател> припремао. Шестог јула одред је кренуо са Букуље на Рудник. Код Горње Шаторње наишли су на заседу недићеваца. Ватра непријатеља била је тако јака да је Лабуд одлучио да одустане од првобитног плана и да пређе у срез качерски. Заправо, он је раније био обавештен да је непријатељ повукао своје снаге са Рудника. Показало се да је та информација била нетачна. Предвече истог дана одред се нашао у селу Гарашима, растерао локални четнички одред и заробио његовог војводу Светислава Величковића. Међутим, на ову акцију непријатељ је реаговао брзо и енергично. Исте вечери према Гарашима кренуле су из Аранђеловца и Лазаревца јаке снаге Немаца, четника, недићеваца и љотићеваца. Лабуд није намеравао да се упусти у борбу са овако јаким непријатељем. Одлучио је да исте ноћи изврши марш правцем Гараши — Брезовац — Винча — Пласковац — Блазнава ка источним падинама рудничког масива. Циљ марша био је Рамаћки вис. Лабуд је планирао да у свануће стигне у село Љубичевац и ту одмори л>удство. Претпоставл>ао је да на том простору нема непријатељских снага. Међутим, ништа није предузето да се оваква претпоставка провери.

Седмог јула у првим јутарњим часовима, одред је стигао у село ЈБубичевац. Борци су очекивали заслужени одмор после петочасовног марша а сачекало их је око 1000 непријатељских војника — Немаца и домаћих колаборациониста. Непријател. је и сам био изненађен. Он је данима трагао по врлетима планине Рудника за партизанима, а они су му сада сами дошли. Због изненађења и извесне збуњености дејствовао је брзоплето. Командант немачког 721. пука из Тополе, који је командовао овом групацијом, издао је наређење командантима потчињених јединица да изврше покрет и поседну положаје који ће да обезбеде окружење, а затим и уништење одреда. Главне снаге је груписао са севера. Претпостављао је да ће партизани покушати да се пробију у истом правцу одакле су и дошли. Међутим, Лабуд је открио присуство непријатеља. Док су они маневрисали да би затворили обруч, Лабуд је донео одлуку да одмах изврши пробој, и то на југ. Одред је располагао са пет пушкомитраљеза, довољно муниције, а имао је и доста ручних бомби. Неиспавани и уморни, али искусни и одважни, борци су енергично напали одред недићеваца на коси Сама букова јужно од Љубичевца. Ватра партизана била је тако снажна да је од првих рафала рањено седам недићеваца, а један је убијен. Остали су се разбежали. Обруч је био пробијен без иједног мртвог и рањеног партизана. Одред се сручио низ јужне падине косе у Каменичку реку, а затим наставио марш у правцу Горњег Црнуња. Немци су у њиховом правцу отворили ватру из минобацача. Утрошили су узалуд неколико стотина мина. У Црнуњу се одред задржао врло кратко време — само ради узимања хране, а затим је кренуо на марш правцем Горње Црнуће — Красојевци — Велики штурац (највиши врх Рудника) — Војковци — Вукосавци — Букуља. На том простору није било непријатељских снага. Непријатељска рудничка групација је наставила „чишћење" рудничког планинског масива и села у његовом подножју.

Прегруписавањем и привлачењем нових снага, непријатељ је почео „чишћење" среза орашачког и среза качерског. Да би му онемогућио да на појединим просторима концентрише јаке снаге и изводи планиране акције чишћења, штаб одреда је донео одлуку да чете подели на мање групе које ће изводити самостална борбена дејства на великом простору. Тако су поново дошле до изражаја чувене шумадијске партизанске тројке. Њихово дејство, једновремено на великом простору, потпуно је збунило непријатеља и развукло његову пажњу. Тројке су се појављивале тамо где их нико није очекивао: на свадбама, у кафанама, усред села у којима су биле стациониране јаке енаге четника, недићеваца и љотићеваца. Четничке присталице и друге сараднике окупатора захватио је смртни страх. Опасност им је претила са свих страна. Убијали су их на изглед безазлени људи који ничим нису показивали да су партизани и да су наоружани. Дешавало се да „четници" са кокардама доведу пред четовођу заробљеног и везаног партизана, па да тај „везани" тргне револвер и убије четовођу, а пратиоци „заробљеника" му се придружују. У једној кафани, у току четничке теревенке, када су у најбољем расположењу повели песму „Седамдесет и пет дана нигде нема партизана", упали су партизани и разоружали их, а оне који су то заслужили — казнили.

Окружни комитет КПЈ за округ Аранђеловац издао је половином јула проглас којим је објашњена војнополитичка ситуација у свету и разобличена улога четника и осталих колаборациониста. Проглас је имао снажан одјек у народу и то је непријатељска обавештајна служба регистровала. Половином јула учестале су партизанске акције. Тринаестог јула једна група партизана напала је железничке станице на прузи Крагујевац — Лапово, два дана касније нападнут је један објекат у Колубари, а за два дана (17. и 18. јула) спаљене су општинске архиве у селима Калањевци, Трбушница, Даросава, Јунковац, Медошевац, Крушевица. Јул 1942. у многоме је личио на јул из 1941.

У ШУМАДИЈИ СЕ ПОНОВО РАСПЛАМСАВА ОРУЖАНА БОРБА

У јуну 1942. године Покрајински комитет КПЈ за Србију, ценећи политичку и вону ситуацију у земл>и закључује да је извесно депресивно стање изазвано повлачењем партизанских јединица из Шумадије и терором непријатеља превазиђено и да су поново сазрели услови за распламсавање оружане борбе. Обнављање Првог шумадијског одреда оцењено је као успело а његови први борбени успеси вратили су народу веру у победу народноослободилачке борбе и оправданост њених циљева.

После уласка групе космајских партизана у састав Првог шумадијског одреда, борбена дејства су се изводила само на територији ОК Аранђеловац. Покрајински комитет КПЈ за Србију сматрао је да је такво стање неодрживо, па је захтевао да Први шумадијски одред, без обзира на мало бројно стање прошири борбена дејства на целу Шумадију. Таква директива је упућена Окружном комитету за Аранђеловац. Окружни комитет је проучио директиву и закључио да је н>у са постојећим снагама тешко реализовати. Одред је имао свега 34 борца наоружана са 5 пушкомитраљеза, једним лаким митраљезом, неколико аутомата, 70 ручних бо.мби и преко 6 000 пушчаних и митраљеских метака. У резерви се налазило још 5 пушкомитраљеза, 100 пушака, око 100 ручних бо.мби и преко 10 000 метака.[197] Било је довољно оружја и муниције, недостајали су људи. За омасовљавање одреда са територије ОК Аранђеловац још нису били сазрели услови. Народ је испољавао симпатије према партизанима и ослободилачкој борби, али поучен горким искуствима из блиске прошлости није био још спреман да масовно крене у оружану борбу. Имајући ово у виду, ОК КПЈ за Аранђеловац, упућује писмо ПК Србије с молбом да у Први шумадијски партизански одред упути нове борце из Београда, првенствено из редова радника.

У августу је ПК КП за Србију почео да упућује из Београда у Први шумадијски одред групице од пет до 10 људи. Систем „јавки" преко којег је било организовано довођење нових бораца из Београда функционисао је беспрекорно.

[197] **Подаци из писма ОК Аранђеловац ПК КПЈ за Србију од јуна 1942. (оригинал у *Архиву Србије,* бр. док. 1476).**

Осмог и деветог августа извршена је на Букуљи нова реорганизација Првог шумадијског одреда, формиране су три чете од две раније: Рудничка, Космајска и Опленачка, свака је имала од 20 до 30 бораца. Новоприспели борди распоређени су по свим четама.[198]

По завршеној реорганизацији, а у складу са директивом обновљеног Главног штаба НОПО Србије, чете су кренуле на извршење самосталних задатака. Радивоје Јовановић Брадоња је, у својству команданта Главног штаба за Србију, обишао све три чете и присуствовао четним конференцијама на којима се расправљало о лику борца и дисциплини.[199] Циљ ових састанака био је да се створе морално чврсти и дисциплиновани војни колективи спремни да изврше *и* најтеже задатке.

Првих дана августа у западном делу Шумадије јединице немачке 714. дивизије потпомогнуте домаћим квислинзима извеле су велику операцију „чишћења" у којој је учествовало неколико хиљада људи. Међутим, дејства су извођена веома споро и по нехаквој шаблонској тактици која не би дала позитивне резултате ни у фронталном рату. Ову активност непријатеља која је трајала пуних десет дана одред је мало осетио. Заправо, то су била последња борбена дејства дивизије генерала Штала у Шумадији. Он је пре тога, од 10. јуна па до краја јуна учествовао са главнином своје дивизије у познатој операцији на Козари, па је у августу у Шумадији могао да ангажује један свој непотпуни пук. Штал се спремао да дефинитивнс напусти Шумадију па су дејства у августу извођена само да би се задовољила форма.

Десетог августа 1942. године генерал-мајор Фридрих фон ПГтал на челу свог штаба напустио је Опленац. За четрнаест месеци проведених на Опленцу и у Шумадији Штал је имао мало пријатних дана. Предпостављао је да му и нови задатак неће бити лак, али се ипак радовао одласку. Шталову дивизију у Тополи је заменила једна чета из 717. немачке дивизије којом је командовао капетан Дитрих; команданта среза опленачког капетана Конопацког заменио је потпоручник Шнајдер. Тополи је тако у систему немачке окупације Шумадије знатно умањена улога. Али овакво стање није трајало дуго. Тринаестог новембра 1942. године у Тополу је стигао 2. ловачки брдски пук 7. немачке СС дивизије „Принц Еуген". Дужност команданта пука вршио је капетан Диче, а за команданта среза постављен је потпоручнлк Бајер. Обојица су се већ били афирмисали као крволоци.

[1,9] **Четна руководства по завршеној реорганизадији: Рудничка чета — командир Пантелија Илић Паша из Горње Трешњевице, политички комесар правник из Београда звани Крајишник; Опленачка чета — командир Светислав Векић из Поповића (касније комесар одреда); Космајска чета — командир Миодраг Николић Попај а политички комесар Љубивоје Гајић. оба из Малог Пожаревца.**

Командант Главног штаба НОПО Србије Радивоје Јовановић Брадоња, артиљеријски потпоручник, а политички комесар Мома Марковић. Обновљени Покрајински комитет КПЈ за Србију био је следећег састава: Благоје Нешковић. секретар. чланови: Мирко Томић, Мома Марковић. Срба Јосиповић, Митра Митровић. Љубинка Милосављевић, Милош Томић и Василије Буха. У Београду се налазио само Благоје Нешковић, а остали по разним крајевима Србије. У Београду се налазила и штампарија Покрајинског комитета. Чланови Комитета су се веома ретко састајали а и везе су ретко одржавали. Сваки члан понаособ био је принуђен да се сналази и самостално одлучује а у складу са конкретним условима на терену.

Претпостављени су замерали Шталу да је био сувише благ. Диче и Бајер су се одмах решили да ликвидирају „комунистичку обавештајну мрежу у Шумадији". Хапсили су људе по некаквом свом критеријуму, мучили и стрељали по кратком поступку. За три дана шестог, седмог и осмог децембра 1942. године стрељали су на Опленцу без суда 31 лице и плитко закопали. То монструозно стрељање покривено је велом мистерије. Претпоставља се да је међу стрељаним било и немачких војника — Словака (нађени лешеви само у доњем вешу) који су намеравали да пребегну партизанима. У августу чете одреда дејствовале су самостално око Рудника, Букуље, Космаја и Венчаца. Поново су паљене општинске архиве и разоружавани жандарми. Двадесет шестог августа спал>ена је општинска архива у селу Врбици, у непосредној близини Аранђеловца, а одмах следећег дана нападнуто је и разоружано обезбеђење железничке станице у селу Бањи које се састојало од једне десетине четника. Старешина обезбеђења је пружио отпор и погинуо. Двадесет осмог августа разоружана је четничка стража у селу Јеловику.

До половине септембра одред је нарастао на 56 бораца. Повољан развој догађаја на савезничким фронтовима, а такође и вести о победама Народноослободилачке војске у Босанској Крајини, које је лецима пропагандна техника Окружног комитета доставл>ала народу, стимулативно су деловали на брже опредељење младића Шумадије да ступе у одред. Међу новим борцима највише је било Београђана. Успешне акције чета Првог шумадијског одреда имале су, неоспорно, најјачи непосредни утицај на већи прилив нових бораца. Само од петог до 20. септембра изведено је седам крупнијих оружаних акција и то на врло великом простору. У Саранову је Опленачка чета спалила општинску архиву и разоружала сеоску стражу састављену од сељака, а седмог септембра извела је исту акцију у селу Губеревцу. Космајска чета је уништила железничка постројења у Малој Крсни, Иванчи и Умчарима. У Бранчићима и Ивановцима спал>ене су општинске архиве. Космајска чета је један дан провела у селу Зуцима, у непосредној близини Београда. Када је командант немачких окупационих снага у Србији, генерал Бадер, сазнао за ово био је запањен смелошћу партизанских старешина.

Рудничка чета је дејствовала око планине Рудника и на прузи Љиг—Горњи Милановац. У Загрђи је из магацина каменолома реквирирала експлозив. Ноћу између 16. и 17. септембра једна патрола Рудничке чете, коју је водио Слободан Крстић Уча, упала је у кафану у селу Мајдану и заробила два припадника Српске државне страже. Следеће ноћи порушена је железничка пруга у Кривој Реци. Ноћу између 21. и 22. септембра Рудничка чета је напала одред Српске државне страже којим је командовао мајор Станковић. Овај одред, око сто људи, био је упућен камионима из Крагујевца у срез качерски да га „очисти од комуниста". Заноћио је у селу Шуцима, одакле је мајор Станковић намеравао да отпочне акцију чишћења. У току ноћи Рудничка чета је окружила школу у којој су се налазили недићевци. За време приближавања школи убијен је стражар и то је алармирало остале. Тако је дошло до борбе која је трајала више од једног часа. Партизани су се повукли пред зору са једним тешко рањеним

другом. Недићевци су имали већи број мртвих и рањених, па су се сутрадан брзо вратили одакле су и дошли.

Двадесет трећег септембра на плашши Венчацу одржано је саветовање коме су присуствовали борци и старешине све три чете, штаб одреда л чланови Окружног комитета. Саветовању је присуствовао и командант Главног штаба за Србију Брадоња. На саветовању су анализиране оружане акције у протеклом периоду. Посебно је указано да се извиђању недријатеља не поклања довољна пажља, због чега је одред доспевао у врло неугодне ситуације. Разматрана су и нека кадровска питања. Том ттриликом Милан Дракулић је постављен за политичког комесара одреда, а Илија Јовановић Лала за начелника штаба одреда. Као својеврстан куриозитет, нетипичан за праксу НОР-а, је полагање испита за дужност начелника штаба одреда. Испит је организовао командант главног штаба Србије Брадоња активни артил>еријски потпоручник а кандидати су били три активна наредника, међу којима Илија Јовановић Лала. Тема је била напад на једноспратну добро утврђену зграду (жандармеријску станицу). Време решавања задатка је било ограничено. Лалин задатак оцењен је као најбољи и он је изабран за начелника штаба.

На састанку су извршене извесне организацијске допуне. Формирано је самостално Минерско одељење јачине 4 човека кога је предводио Стева Француз а с њим је био Радослав Митровић Црнотравац, познат минер, и ударна група за извршење специјалних задатака — у ствари четворка саставл>ена од истакнутих бораца коју је предводио Паја Смедеревац. Ове две јединице налазиле су се под непосредном командом одреда а биле су намењене за извођење диверзантских акција. Смедеревчева четворка у којој се налазио и познати борац Шумадије из тога доба народни херој Реља, ускоро је постала страх и трепет за сараднике окупатора.-[1"1] Дејствовала је смело до дрскости, стално мењајући методе. Чланови групе пресвлачили су се у униформе непријатељских војника, кретала се у непосредној близини градова, а улазила је и у градове. Минерско одељење и Смедеревчева

Илија Јовановић Лала, рођен је у селу Горња Пиштана код Ораховице у Славонији. Као активни подофицир југословенске војске избегао је ропство. У мају 1941. године постао је члан КПЈ а убрзо и секретар основне организације у Ораховици. Крајем 1941. дошао је у Београд. У пролеће 1942. године повезао се оа партијском организацијом у Београду а у августу 1942. године ступио је у Први шумадијски одред. Његово војничко знање и лична храброст омогућили су му да ускоро добије високе функције. Био је начелник штаба одреда. командант Привремене бригаде, командант одреда, а обављао је и друге функције. Данас је резервни генерал-мајор.

Радомир Момчиловић, Паја Смедеревац. рођен је у Сараорцима 1921; неусграшив борац, до рата кафански свирач, погинуо у Клоки марта 1943. Чланови групе: Радомир Ивановић (Миђа Црвени), рођен у Крћевцу марта 1919, радник Војно техничког завода. погинуо 4. децембра 1943. године у Пријепољу на дужности заменика комесара чете; Јошко Падрац (Марко Врчинац), рођен у Сегедину 1918. Родитељи су му се доселили у Врчин 1921. године где је живео до рата радећи као сеоски слуга. Умро у Малом Пожаревцу у октобру 1943. после тешког рањаван»а; Бранислав Параћ Реља, рођен 22. априла 1922. године у Веограду. Завршио је механичарски занат и 1940. године постао члан Скоја а у априлу 1941. постао је члан Рејонског комитета Скоја у Београду. У први шумадијски одред ступио августа 1941. Поред припадности ударној четворци био је и члан Окружног комитета Скоја за округ Крагујевац. Погинуо је у децембру 1943. године у селу Брзану у близини Крагујевца.

ударна тројка постали су нека врста командоса. Њихов задатак је био да у заједничким акцијама са четама хватају непријатељске страже, да убацују бомбе у објекте који се нападају, да их руше.

У Горњој Трешњевици, 24. септембра, одиграла се жестока борба у којој су учествовале Рудничка и Опленачка чета. Четнички одред јачине 70 људи налазио се неколико дана у Треигњевици. За то време четници су успели да добро утврде куће у којима су се налазили и да организују систем ватре. Командири чета, Паша Илић и Света Векић, одлучили су да ликвидирају ово четничко упориште. Командант одреда Лабуд одобрио је ову акцију не упуштајући се у детаље. Чете су кренуле у напад без одговарајућих претходних припрема. Није извршено детаљно извиђање непријатеља, његовог распореда и система ватре. Четници су поступили лукаво. Дозволили су партизанима да им се приближе на повољно одстојање, а онда су их засули митраљеском и пушчаном ватром. Нарочито је био ефикасан пушкомитраљезац са торња цркве. Први четнички плотуни и рафали ранили су неколико партизана међу којима и командира Рудничке чете. Командир Опленачке чете командовао је јуриш. Распламсала се драматична борба која је трајала неколико часова. Смењивали су се јуриши и противјуриши. Опленачка чета је претрпела тешке губитке — пет мртвих и више рањених. Четници су такође имали велике губитке. После рањавања командира, Рудничка чета се повукла из борбе, а одмах за њом и Опленачка носећи своје мртве и рањене. Крећући се кроз село Трешњевицу без обезбеђења, чета је упала у заседу коју су јој приредили недићевци. Погинуо је још један борац. Опленачкој чети је дошла у помоћ Рудничка чета па су недићевци протерани према Шаторњи. Рудничка чета је прихватила рањене и отишла с њима у Босуту. Опленачка чета је сахранила мртве и кренула у Војковце, али четници су кренули за њом. У Војковцима је поново дошло до жестоког сукоба у коме су погинула још два борца, а чета је разбијена. После неколико дана прикупио се остатак бораца Опленачке чете. Заједно са Рудничком четом било их је 27, а када су кренуле у напад на четнике у Горњој Трешњевици, обе чете су имале 40 бораца. Тринаест их је погинуло или рањено. Штаб одреда је из ове акције извукао одговарајуће поуке. Опленачка чета је расформирана, а остатак њених бораца укључен је у Рудничку чету.

Космајска чета је 27. септембра напала у Рудовцима четнички одред који је чувао постројења рудника. Непријатељ је био изненађен na је пружио слабији отпор. Четири четника су заробљена, а тројица су убијена. Заплењено је седам пушака, знатне количине муниције, санитетског материјала и експлозива. Од 27. септембра до 8. октобра одред је извео низ ситних акција на великом простору — спаљене су општинске архиве у Дучини и Дрлупи, а у Манојловцима (заселак Јарменоваца) разбијена је мањ>а група четника.

Осмог октобра командант Главног штаба НОПО за Србију поново је одржао састанак са борцима Првог шумадијског одреда, овог пута на Руднику. Брадоња је лоше оценио поступак командира чета у борби у Трешњевици, што је проузроковало велике губитке и расформирање једне чете, а то је пало у време када се водила широка акција за

омасовљење одреда. Брадоња је поново указао на потребу веће опрезности, организованог и темељитог изучавања непријатеља и неговање високе борбене дисциплине.[201]

Од 8. октобра до 15. новембра одред је извео неколико значајних акција као што су: напад и делимично оштећење уређаја у рудницима угља v Орашцу и Мисачи, напад на каменолом Вучак у коме је заплењено 20 кг експлозива и већа количина каписли; разорена је железничка пруга код Криве Реке — саобраћај се није обављао три дана. Двадесетог октобра Космајска чета је напала одред четника у Барајеву. Седам четника је убијено, а већи број је рањен; заплењене су 23 пушке, два пиштоља и већа количина интендантске опреме; спаљене су општинске архиве у неколико општина, а тројка за специјалне намене ликвидирала је v Брезовцу и Блазнови председнике општина који су били познати као ревносни сраадници окупатора. Ноћу између 26. и 27. октобра Рудничка чета је напала четничку посаду у железкичкој станици Штавица, растерала четнике и демолирала постројења. Два дана касније (ноћу) Космајска чета је напала у Стојнику жандармеријску станицу у којој се налазило 12 жандарма и шест припадника сеоске милиције. Напад није добро припремљен. Жандарми су пружили јак отпор. Вешто су користили ручне бомбе па су успели да се пробију, погинула су само двојица. Сељаци су се предали. Заплењено је неколико пушака, веће количине муниције и разног другог материјала. У борби је погинуо заменик командира Космајске чете, Бора Бошњак. Трећег новембра Рудничка чета је порушила пругу у Угриновцима непосредно пред наилазак немачког војног транспортера. Боз се преврнуо. Два вагона су изгорела. Према непровереним подацима, у њима је погинуло око 40 немачких војника. ПГестог новембра Рудничка чета је ухватила на Руднику и разоружала шеет четника Драже Михаиловића. После саслушавања командир чете је закључио да су то „добри" четници па их је пустио, чак **JM** је и оружје вратио.

Најчешће акције биле су ликвидације истакнутих сарадника окупатора и спречавање одузимања жита од сељака. Сељаци су били ради да предају одређене количине жита и меса „да их не би болела глава". Летина је била подбацила, па разрези Недићеве администрације нису претерано оптерећивали сељаке којима је највише било стало да их нико не дира. Тако се догодило у Јеловику, на пример, да је Космајска чета запленила неколико хиљада килограма пшенлце одузете од сел>ака и сместила га у једну магазу. Сељаци су га касније сами предали Недићевим властима. Да би се ипак на неки начин спречило да из Шумадије одлази месо и жито за немачку војску, Окружни комитет за округ Аранђеловац издао је проглас у виду летка у коме је објашњена потреба да се непријатељу не дозволи да од народа отима храну да би хранио своју разбијачку војску. У исто време штаб одреда је издао наредбу којом ее забрањује рад општинских власти. При штабу одреда формиран је војни суд који је осудио

[501] На овом састанку било је присутно 60 бораца и чланова Оружног комитета. Двадесет и шест су били чланови КПЈ. а двојица кандидати. Наоружање; шест пушкомитраљеза, 40 пушака, 5400 пушчаних и митраљеских метака. више ручних бомби. 20 килограма експлозива.

на смрт неколико општинских функционера из разних села. Група за специјалне задатке брзо их је ликвидирала. Ова драстична „опомена" имала је ефекта. Многе општине су престале да раде. Тако, на пример, у срезу качерском, после ове наредбе, продужиле су рад само три општине.

КРАЈ 1942. ГОДИНЕ — ВЕЛИКА ПРЕКРЕТНИЦА

Крајем 1942. године ослободилачки рат народа Југославије био је захватио све крајеве земље. Прилив нових бораца био је тако велики да су свакодневно ницале нове јединице — самосталне чете и батаљони, одреди и бригаде. У новембру, Врховни штаб је приступио формирању дивизија и корпуса Народноослободилачке војске. Формиране су прве три дивизије а затим и два корпуса. У Босанској крајини и источној Хрватској створена је велика слободна територија са Бихаћем као главним градом. Слободни су били и други већи градови: Јајце, Мркоњић-Град, Ливно, Дрвар, Гламоч, Петровац и други. Народноослободилачка војска нарасла је на преко 180 000 наоружаних бораца, располагала је артиљеријом, ратним бродовима па и авионима. На источном фронту Црвена армија противударом са Дона и Волге окружила је немачку стаљинградску групацију јачине 330 000 људи, а британска 8. армија пробила іе немачко-италијански фронт код Ел Аламејна и наставила незадрживо напоедовање на запад.

Главни штаб НОПО за Србију скоро стално се налазио на територији Првог шумадијског одреда тако да је испољавао непосредни утицај на његово дејство. На Брадоњин предлог, Лабудовић је постављен за команданта одреда пошто је дотле био вршилац те дужности. Лабуд је испољавао извесне недостатке, нарочито ако је самостално одлучивао, што му је и сметало да раније буде поставл>ен. Брадоња се одлучује за њега рачунајући да ће му помоћи у осамостал>ивању.

У партијском руководству округа Аранђеловац, дошло је до извесних промена. Станислав Сремчевић Црни отишао је у Београд на нову дужност. Заменик комесара одреда, Ђура Гајић такође је упућен у Београд. За секретара ОК за округ Аранђеловац одређен је Душан Петровић Шаде, а у састав комитета упућена је из Ваљевског округа Милка Минић.[202] У новембру 1942. године Окружни комитет КПЈ за Аранђеловац имао је пет чланова. То су били: Душан Петровић, Милић Радовановић, Милка Минић, Радован Грујић Шумадинац, Мирослав Јовановић Трулеж. Стање Партије на терену било је следеће: срез орашачки имао је 13 чланова и пет кандидата, радом је руководило Повереништво од три члана; срез опленачки — девет чланова и шест кандидата, и то у више села, тако да није постојала ниједна партијска организација, Повереништво три члана; у колубарском срезу било је 12 чланова и седам кандидата, радом је руководило Повереништво од два члана; у срезу качерском било је пет чланова и пет кандидата, По-

[202] **Покрајински комитет КПЈ за Србију одредио је за секретара ОК Мику Милосављевића. Милосављевић у првом реду, а и остали чланови ОК. сматрали су да Шане треба да буде секретар Окружног комитета. Њихов предлог је усвојен. Они су у образложењу рекли да је Шане „уочио и исправио старе недостатке из прошлог рада". *(Преглед историје НОБ-а у Шумадији,* етр. 348).**

вереништво два члана. У новембру се стање нешто поправило па су крајем године у целом округу била 74 члана Партије и 30 кандидата.[203] Добрих скојевских организација било је мало. Милић Радовановић, задужен је за рад са омладином, био је веома активан. Он је прво почео да окупл.а омладину на широј основи и у томе је имао доста успеха. Оформио је у више села омладинске активе, највише их је било у срезу опленачком, где се Милић највише и ангажовао. С укључивањем омладине у скојевске организације ишло је теже. Још је владао страх од организованог рада, од деловања у организацијама које су радиле на линији народноослободилачке борбе. У срезовима бившег крагујевачког округа број чланова Партије био је још мањи. У самом Крагујевцу у октобру је дошло до провале у којој је страдала већина чланова, тако да је крајем 1942. године било свега 13 чланова. У срезу крагујевачком Партија је остварила ослонце само у пет села. а у целом срезу била су свега три члана Партије. У лепеничком, гружанском и левачком срезу постојао је само мањи број симпатизера. У таквим околностима није било могуће развијати партизански покрет. На територији партијског Повереништва за округ Младеновац стање Партије било је знатно боље. У младеновачком срезу било је 25 чланова Партије и 15 кандидата. У Младеновцу и још два села постојале су партијске организације и активи Скоја. У космајском срезу и подунавском било је око 25 чланова Партије, али без среског рукозодства. Међутим, у току зиме у овом срезу Партија је ојачала тако да је у марту 1943. имала 31 члана и четири кандидата. Смедерево је у то време имало две партијске организације са 50 чланова, а такође и актив Скоја. На територији младеновачког Окружног повереништва било је укупно сто чланова Партије и 39 кандидата.

Почетком децембра 1942. године Недићево Министарство унутрашњих послова организовало је масовно хапшење присталица НОП-а у срезу космајском. Ухапшене су сместили у срееки затвор у Сопоту. Главни штаб за Србију наредио је штабу Првог шумадијског одреда да изврши напад на непријатеља у Сопоту и ослободи затворенике који су се тамо налазили. Када је одреду постављен овај задатак, располагало се подацима да у Сопоту има 35 припадника Српске државне страже. Лабуд је кренуо на извршење овог задатка увече 14. децембра прихватајући информацију о непријатељу као дефинитивну. Није настојао да је провери преко својих извиђача. Заправо, Лабуд је тежио да сачува план напада у строгој тајности. Међутим, увече 14. децембра у Сопот је стигао одред недићеваца јачине 80 људи, који је овамо упућен ради даљег ,,чишћења терена". Тако се догодило да је напад извршен на три пута јачег непријатеља него што се очекивало. Лабуд је успео да неопажено доведе чете до зграде Среског начелства и нападне недићевце који су се у њој налазили. У почетку је изгледало да ће напад успети. Међутим, ускоро је уследио напад у леђа Рудничке чете. Напад је извршила новоприспела група недићеваца. Командир Рудничке чете је успео да прегругтише снаге и заустави овај напад. а затим је наставио извршење основног задатка. Космајци су били продрли у приземље среске зграде, али су се недићевци повукли на спрат и повели собом известан број затвореника. Остали затворе-

[203] *Србија у рату* и *ррволиције 1941—1945,* стр. 206.

ници су се притајили у подруму и ништа нису предузимали да би се ослободили. Борба се продужила и трајала је неколико часова. Телефонске везе нису биле прекинуте па је командант одреда недићеваца обавестио команданта немачког гарнизона у Младеновцу о нападу партизана. Немци су упутили камионима у Сопот стотину војника. Лабуд је на време обавештен о доласку Немаца па је повукао чете без губитака. Овим нападом одред није извршио постављени задатак, али је постигао снажан политички ефекат. Њиме је показана снага Првог шумадијског одреда. Народ је препричавао овај догађај увеличавајући успех партизана. У овој борби недићевци су имали 12 мртвих и 15 рањених.

Од Сопота одред је извршио марш до Рудникз, а 24. децембра напао је жандармеријску станицу у селу Чумићу (20 км западно од Крагујевца) чија се посада састојала од 20 жандарма. Непријатељ је имао добро обезбеђење па је спреман дочекао напад. Настала је обострана жестока паљба која је трајала неколико часова. Минерско одељење одреда успело је да се приближи згради станице и у њу убаци мину, али отпор ни тада није престао. Тек када је једна тројка успела да се попне на кров зграде и да га запали, жандарми су напустили зграду користећл се тајним подземним каналом. У згради су нађена два мртва жандарма. Одред је изгубио храброг пушкомитраљесца Рудничке чете, Милана Чортана Малог.

Истог дана када је изведен напад на жандармеијску станицу у Чумићу, у Младеновцу је Живка Дамјановић Милица, теренски радник у младеновачком срезу. бацила ручну бомбу на немачке официре — поручнике Кенига и доктора Енгелхарта и обојицу убила. Четнички војвода Јован Војиновић касно је притекао у помоћ својим пријатељима. Успео је да тешко рани одважну партизанку, али је она успела последњим напором снаге да убије четника, а онда да и себи одузме живот.

ПРИПРЕМЕ ЗА ЗИМСКЕ УСЛОВЕ РАТОВАЊА

Непријатељ је крајем 1942. године извео више акција „чишћења" око Рудника, Букуље и Космаја али их одред није осетио. Лабуд је врло вешто маневрисао и успео да избегне борбу са јачим непријатељским снагама у неповољним условима и да наметне своју иницијативу. Непријатељ је био незадовољан таквим стањем па је почео да врши опсежне припреме за уништење одреда у току зиме, кад падне снег. Генерал Бадер је говорио својим сарадницима да је ,,зима непријател> свих звери па и одметника, јер морају да покажу своје трагове". У децембру снег је почео да пада раније него обично. За снегом је на Рудник стигао и јуришни одред љотићеваца јачине 120људикојимје командовао Марисав Петровић, а за њима један потерни одред Немаца из Тополе јачине 100 људи. Ове две једш*ице кренуле су да претражују Рудник по јединственом плану.

Тих дана су око Рудника и по срезу качерском крстариле три групе четника Драже Михаштовића, свака је бројала између 20 и 30 људи. Предводили су их Света Радичевић (некадашњи Пећанчев Руднички војвода), капетан Драгиша Нинковић, командант Рудничког корпуса и

резервни поручник Мирослав Поповић, командант батаљона из Рудничко-качерске бригаде. Дражиновци су продужили са дволичном политиком. Са недићевцима су сарађивали, Немце избегавали а са љотићевцима су се чак и тукли.[204] Народу су говорили да сарађују са партизанима а истовремено су упућивали „црне тројке" да ликвидирају истакнуте партизанске симпатизере.

Дража Михаиловић је још раније предузео опсежне мере за организацијсо учвршћивање својих јединица. У октобру 1942. године формирана је Рудничка бригада од 5 батаљона којом је командовао капетан Драгиша Нинковић. Само месец дана касније формиран је Руднички четнички корпус. Капетан Нинковић је аванзовао у команданта корпуса. Корпус је имао две бригаде: Качерску (командант капетан Миљан Јовановић) и Колубарску (командант Милован Васиљевић). Колубарска бригада је доста дуго постојала само на папиру. Коначно се формирала тек у јуну 1943. године. Опленачка четничка бригада формирана је октобра 1942. године (командант потпоручник МиливојеМилованоЕић), а затим се формира и Шумадијски корпус од девет бригада. Његов командант је био капетан Душан Смиљанић. Крајем 1942. и почетком 1943. године Дража Михаиловић је формирао још пет корпуса: Први равногорски (командант поручник Звонимир Вучковић); Други равногорски (командант поручник Предраг Раковић); Космајски (командант мајор Антоновић); Авалски (командант мајор Света Трифуновић); Смедеревски (командант капетан I класе Живан Лазовић).[205] Тако је крајем 1942. године равногорско четништво почело да буја док се Пећанчево четништво распадало.

Шестог јануара 1943. године 2. ловачки пук немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген" напустио је Тополу и отишао у састав совје дивизије која се налазила у Банији припремајући се за учешће у познатој четвртој непријател>ској офанизиви. Есесовце су заменили Бугари. Истог дана на Опленац је стигао командант бугарских окупационих трупа у Србији генерал Николов са својим штабом и једним батал>оном пешадије, који је имао у свом саставу око 600 л>уди. Батаљоном је командовао мајор Тачијев, који је у Тополи добио и чин потпуковника. Бугари су први пут боравшш у Тополи нешто више од четири месеца (до 12. маја 1943 године). У односу на Немце, као окупатори,

[ro<] **Према извештају штаба Првог шумадијског одреда од 14. јануара 1943. године. четници су напали љотићевски гарнизон у Љигу. *(Архив ЦК СКС,* док. бр. 4552).**

"[5] **Опленачка бригада је имала три батаљона. команданти: потпоручник Марисав Томић из Влакче, наредник питомац Радиша Томић из Пласковице и наредник питомац Милија Петровић из Клоке. Бригаде Шумадијског корпуса: Опленачка, Прва крагујевачка (командант капетан I класе Александар Андрејевић); Трећа крагујевачка (командант капетан II класе Александар МилошевиЧ); Левачка (командант капетан II класе Бранимир Цветковић); Прва гружанска бригада (командант поручник Марко Музикравић); Друга гружанска (командант капетан II класе Радомир Видаковић); Летећа бригада (командант поручник Новак Јанићијевић). За команданта Шумадијског војног округа Дража је поставио потпуковника Николу Радовановића, са четири помоћника (један мајор, остали капетани). Постављени су и команданти срезова. Командант среза опленачког је генералштабни капетан I класе Бранко Станић *(Архив Војноисторијског института,* К-48, 7/1) који је још од маја 1941. године илегално живео у Тополи и бавио се обавештајном службом за рачун четничке Врховне команде.**

понашали су се према народу нешго боље. За почетак стрељали су „свега" двојицу припадника НОП-а (29. априла у селу Божурњи).

У почетку 1943. године немачке снаге у Шумадији биле су слабе и неспособне за крупније акције, али и Први шумадијски партизански одред је у то време био доста пасиван. Партијска руководства са терена сугерисала су смањење борбених активности како би се лакше презимило. Одред заправо и није био припремљен за борбена дејства зими. Имао је тада 58 бораца (Рудничка чета 20, Космајска 22, осам у две минерске групе, остало штаб и група за специјалне задатке), опремљених са 9 пушкомитраљеза, 3 аутомата и 50 пушака. Муниције резерве износиле су око 3 200 метака. Овакво стање оружја и муниције могло се оценити као задовољавајуће, али стање остале огтреме било је слабо. Одећа је била дотрајала и није одговарала зимским условнма ратовања, недостајао је доњи веш а борци су претежно имали опанке који су били лоша обућа за кишу, снег и расквашено земл>иште; недостајале су рукавице, иДињели и ћебад.

Штаб одреда је планирао да до снега снабде сваког борца белим маскирним огртачем. Међутим, у томе није успео. Набављен је само мањи број огртача. Исхрана није била регулисана. Заузет је став да се храна набавља за новац, али новца није било. Онда се кренуло са праксом да се плаћање регулшпе помоћу признаница. Ово је наишло на лош пријем код народа. Признанице нико није желео. Људи су радије поклањали храну ако нису могли да добију новац. Тако се исхрана свела на прикупљање добровољних прилога, што се већ раније показало као лоше. Борци нису хтели да иду „у прошњу" хране. Исхрана одреда постала је крупан и тешко решив проблем. Покрајински комитет је препоручио штабу одреда да до зиме прилреми већи број склонгапта са резервама хране и да у њих, по потреби, склања борце да би презимили. Међутим, са израдом склоништа ишло је веома споро. Сељаци нису прихватили да се у близини њихових кућа гграве склоништа. а израда земуница даље од насеља била је скопчана са низом потешкоћа. Постављало се питање ко да их припреми и како да остану у тајности.

Лична хигијена предетављала је својеврстан проблем. Недостајао је сапун, а због оскудице веша борци су се ретко превлачили, што је проузроковало појаву вашки, против којих се тешко било борити. Збрињавање болесних такође је било отежано. Недостајао је лекарски кадар а и лекови. Лечење тешких болесника представљало је изузетно тежак проблем. Услед масовног хапшења које је непријатељ извршио крајем децембра, сељаци су били уплашени и нерадо су примали болесне партизане у своје куће на лечење и опоравак. Међутим, ипак су се нашли храбри, који су то чиншш и прихватили тешко болесне и рањене али такве није било лако пронаћи.

Штаб одреда је тражио од Главног штаба за Србију и ПК да му се доставе новчана средства и дају шира овлашћења у погледу конфисковања имовине петоколонаша и других експонираних непријатеља народноослободилачког покрета. Штаб одреда је заузео чврст став да се чете не разбијају на мање групе ради презимл>авања. Одлучили су да одред остане и преко зиме као монолитна војничка целина и буде способан за извођење и већих борбених задатака.

ДЕЈСТВА ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА У ЗИМСКИМ МЕСЕЦИМА 1943. ГОДИНЕ

Зимске месеце 1943. године Први шумадијски одред провео је у извођењу мањих оружаних акција, првенствено на железничким пругама и нападу на жандармеријске посаде по селима. Политички рад по селима био је врло интензиван. Штаб одреда, са два минерска одељења (диверзаната) и групом за специјалне задатке, највише зимског времена провео је у селу Бањи у засеоку Забрежји који је удаљен од Аранђеловца само 4 километра. Људство је било распоређено по кућама где су се налазила и остала чељад. У Забрежју је постојало само једно склониште (у дворишту Илије Новаковића) које је ретко коришћено. Становници Забрежја били су политички опредељени за НОВ и врло солидарни. Није било издајника и кукавица. Мештани су дан>у сами извиђали и обавеиггавали о новим догађајима, а ноћу су крстариле партизанске патроле. Чете су често мењале пребивалишта. Најчешће би заноћиле или преданиле у Вукосавцима, Гарашу, Јеловику, Босути, Манојловцима, Даросави, Копљарима, Војковцима, али су навраћале још и у Мисачу, Брезовац, Гајеве, Орашац, Брајковац, Брестовик, Пударце, Водањ, село Младеновац, Велику Иванчу, Амерић, Брестовик, Луњевицу и у друга села Шумадије. Била је устаљена пракса да чета предани у једном селу а преноћи у другом. Ређе ее дешавало да у једном селу остане и дан и ноћ. За време боравка одржавани су зборови са народом, политичка предавања и разне културно-уметничке приредбе. Ово је допринело привржености становника ових села народноослободилачкој борби. Штаб одреда је на специфичан начин испитивао јавно мнење. Упућивао је у села своје обавештајце, маскиране као Дражине четнике. У селима која су била партизанска упоришта, у којима су постојали Народноослободилачки одбори, а у некима и сеоске страже, ови „четници" су се лоше проводили. Нису могли да добију никаква обавештења, а често им је претила и опасност да изгубе главу.

Тридесетог јануара Рудничка чета је одржала у селу Шилопају великп збор коме је присуствовало преко 150 мештана. После збора одржана је и уметничка приредба. У току ноћи истог дана Минерско одел.е.ње разрушило је пругу у Штавици, Кривој Реци и Угриновцима. Деветог фебруара цео одред је дошао у село Славковицу, спалио општинску архиву и заплепио жито и разне друге артикле исхране спремљене за предају окупатору. Пред вече истог дана одред се појавио у селу Мајдану где је заплепио 60 килограма експлозива којим је два дана касније порушио на више места пругу Лајковац — Горњи Милановац. Десетог и једанаестог фебруара чете су дејствовале самосталпо на железничким пругама и порушиле постројења у Угриновцима. Штавици, Банљанима и Кадиној Луци. У овом време са штабом Шумадијског одреда налазио се и Главни штаб. Брадоња је био присталица акције, na је и то допринело да су акције учестале. Седамнаестог фебруара Рудничка чета је напала жандармеријску станицу у Доњој Шаторњи. Овај напад је изведен неорганизовано. Није постигнуто изненађење. Жандарми су пружили организован и снажан отпор. Убачено је кроз прозоре Іі неколико мина налрављених од експлозива, али ни то

није помогло. После трочасовне борбе, чета се повукла. Једино је успела да спали општинску архиву и демолира пошту. Али жандарима се више није остајало у Шаторњи. Сутрадан су се повукли у Аранђеловац. Следеће ноћи Рудничка чета је у Јарменовцима уништила радионицу немачке организације ТОТ која је производила амбалажу за прерађевине од воћа. Интересантна је њена историја.

Још у јесен 1942. године у Јарменовце је дошао некакав Жагар који се мештанима представио као избеглица из Словеније и настојао да с људима успостави присне контатке. Ускоро је Жагар отворио радионицу за производњу буради за немачку организацију ТОТ. Бурад су, заправо, била намењена као амбалажа за мармеладу намењену немачкој војсци. Жагар је развио велики посао. Купио је шест пари волова, оковао исто толико кола, најмио људе и почео да експлоатише шуму на Руднику за своју радионицу. Немачка команда места у Тополи издала му је дозволу за бесплатну сечу државне шуме. Жагар је добро плаћао своје раднике а и сам је зарађивао много. Имао је свој магацин животних намирница из кога је снабдевао своје раднике а и пријатеље. У Јарменовцима и околини стекао је углед „доброг и дарежљивог човека". Командант и комесар Првог шумадијског одреда такође су се повезали са Жагаром и успоставили личне контакте. Жагар је уверавао партизанске руководиоце да он „мрзи Швабе и са радошћу очекује дан када ће их однети ђаво". О својој радионици говорио је као о малом предузећу које га „једва прехрањује". Изразио је жељу да помаже партизане. Из његовог магацина почеле су да стижу у јединице Првог шумадијског одреда разне црехрамбене намирнице, па и санитетски материјал. Ова „идила" трајала је неколико .месеци. Окружном комитету КП није се свиђала ова уједурма са Жагаром. Донесен је закључак да Жагар ради за немачку војску *и* самим тим помаже непријатеље те да је отуда штетан. Штабу одреда је упућен захтев да ликвидира Жагарову радиониду. Лабудовић је упозорио Жагара да треба да престане са радом. Жагар је пристао, али је тражио време како би „средио рачуне". Почиње да одуговлачи. Код њега су све чешће навраћали немачки официрн, а и четничке главешине којима је Жагар приређивао праве гозбе. Тако је стрпљењу дошао крај. Једне ноћи Жагара су стрељали борци Првог шумадијског одреда, а његова радионица је спаљена.

Двадесет другог фебруара цео одред је напао недићевски гарнизон у Белановици, где је тада било седиште качерског среза. Недићевци нису били изненађени. Око 23 часа, када је уследио напад, они су напустили варошицу и посели брдо северно од ње. Тако су избегли окружење. Чете одреда ушле су у Белановицу, демолирале зграду Среског начелства, уништиле архиву свих среских надлештва, а такође демолирале и пошту. Заменик среског начелника и још три чиновника, познати колаборационисти, стрељани су. Напад на главне снаге жандарма уследио је касније. Њихов положај нападнут је фронтално. Развила се ноћна борба која је трајала пуна четири часа. Недићевци су имали шест рањених, партизани нису имали губитака. Пред зору у Живковце је стигао мешовити немачко-бугарски одред јачине 300 људи. Чете Првог шумадијског одреда повукле су се из ове борбе без губитака.

Полов-ином фебруара, командант Главног штаба Србије Брадоња, издвојио је једну десетину из Космајске чете за извршење специјалних задатака. Десетина је прокрстарила младеновачким, јасеничким и грочанским срезом. Непрестано је била у покрету изводећи мање акције, као што су: паљење општинских архива, ликвидирање истакнутих сарадника непријатеља, диверзије на пругама и путевима. Циљ> ових дејстава био је да се покаже присуство партизана у овим крајевима и постигне одговарајући пропагандни ефекат. Брзе и учестале акције ове десетине доводиле су непријатеља у заблуду о јачини партизанских снага. Овим акцијама постигнут је велики политички и морални ефекат у народу. То је иначе било време великих победа на савезничким фронтовима. Совјетске трупе су завршиле уништење фашистичке групације под Стал>инградом, а западни савезници су прогонили остатке немачко-италијанских трупа из Северне Африке. Знало се о великим победама Народноослободилачке војске у Босанској крајини и о постојању велике слободне територије у Босни. Успеси Првог шумадијског одреда били су непосредан подстрек за прилив нових борада. За време боравка десетине Космајске чете у селима око Гроцке (Брестовик, Камендол, Болеч, Врчин) прикључило јој се 25 нових бораца који су, поред пушака, имали и три пушкомитраљеза. Од ових бораца и десетине којој су приступили формирана је у Орашцу, 17. фебруара, још једна чета Првог шумадијског одреда која је добила назив Грочанско--подунавска чета.[20<J] Одмах после формирања чета је кренула у борбу. Напала је жандармеријску станицу у Белосавцима, али неопрезно, тако да су жандарми успели да се на време извуку и побегну у Тополу.

Двадесетог фебруара ова чета је демолирала инсталације у рудницима угља у Орашцу, и Мисачи. У Мисачи се налазила и жандармеријска станица, али су жандарми мировали. Остали су иза дебелих зидова своје станице. Команда Грочанско-подунавске чете знала је за присуство жандар.ма, али није хтела да их нападне. Када је за ово чуо командант одреда, страховито се наљутио и оштро замерио командиру чете због несналажљивости и одсуства иницијативе. Наредио му је да следеће ноћи нападне жандарме у Мисачи. Међутим, ситуација се већ била изменила у корист жандарма. Претходне ноћи они су били изненађени и неспремни за борбу. Сада су добили појачање, а на прозоре ставили џакове песка. Напад су дочекали спремни. Развила се жестока борба која је трајала неколико часова. Партизани нису успели ни да се приближе станиди. Покушај да се приближи прозору и баци експлозив Урош Туцаковић Лала платио је животом.[207] После тога, командир чете је одлучио да се повуче. Учињени пропуст не само да није надокнађен, него је још и животом плаћен.

Двадесет првог фебруара штаб одреда је организовао конференцију са свим четама. Политички комесар одреда је информисао борце о војнополитичкој ситуацији у земљи и свету. Посебно је указао на жестоке борбе које су пролетерске јединице водиле тих дана у Босни

[|и] **Командир чете био је Милорад Николић Попај, а политички комесар Раја Ивановић Мића Црвени, радник из Крагујевда.**

Урош Туцаковић Лала, родио се у Меленцима у Банату. Био је прво у Банатском одреду, а после његовог разбијања прешао је у Смедерево. Познат је био као храбар борац и стари револуционар.

и северној Херцеговини, против бројних и разноврсних снага непријатеља ангажованих у његовој четвртој офанзиви која је у то време била у пуном замаху. Командант одреда је указао на пропусте учињене у претходним акцијама. Критикована је команда Грочанско-подунавске чете због неуспелих напада на жандармеријске станице у Белосавцима и Мисачи. Указано је на значај предстојећих задатака. На крају је извршена и извесна реорганизација. Заправо, један број бораца из Грочанско-подунавске чете распоређен је у Рудничку и Космајску чету. Командир и политички комесар Грочанско-подунавске чете смењени су а на њихово место су постављени Милан Живковић Ујак и Драгутин Павловић Крцун. Истога дана заплењено је у руднику у Рудовцима, 400 килограма експлозива.

ПОГИБИЈА КОМАНДАНТА ОДРЕДА МИЛОРАДА ЛАБУДОВИЋА

Ноћу, између 24. и 25. фебруара, одред је напао љотићевце у Барошевцу и жандармеријску станицу у Венчанима. Планирано је да оба задатка буду истовремено извршена. Нападом на л>отићевце, у коме су биле ангажоване Рудничка и Космајска чета, руководио је командант одреда Милорад Лабудовић Лабуд, а нападом на жандарме у Венчанима, у коме је учествовала Грочанско-подунавска чета, руководио је заменик команданта одреда Милосав Влајић. Лабуд је кренуо у ову акцију са великим амбицијама — да окружи и уништи непријатеља. Међутим, подаци о непријатељу били су му непотпуни и непроверени, он чак није знао ни јачину непријатеља. Располагао је информацијом да се у Барошевцу налази 80 љотићеваца, а касније је утврђено да их је било око стопедесет. Није био познат њихов систем одбране, нити морално-политлчко стање. Причало се да су љотићевске старешине ноторне пијакице и да стално седе у кафани. Увече су се у кафани окупљали и војници, па се главнина љотићеваца налазила у кафани до касно у ноћ. Лабудов план је био да са четама неопажено уђе у село и окружи рејон око кафане. Два скојевца из Барошевца, који су легално живели у селу и познавали прилике, служили су као водичи. Њихов задатак је био да ликвидирају стражара без употребе ватреног оружја. Ова акција није изведена по плану. Чете су ушле у село око 23 часа. Лавеж паса, који је пропратио њихово присуство, био је упозорење за љотићевце, а они су иначе били на опрезу. Имали су страже и патроле, а око зграда у којима су становали били су оргашизовани положаји са заклонима од џакова са песком. Два тешка митраљеза стално су се налазила на положају, спремни да одмах ступе у дејство. Уместо да изненади непријатеља, одред је сам био изненађен. Дочекан је снажном митраљеском и пушчаном ватром. Било је очигледно да изненађење није постигнуто и да су самим тим шансе за успех мшпшалне. Међутим, Лабуд није одустао од напада. Наредио је четама да се развију за борбу и издвојио групе бомбаша да помоћу њих ликвидира непријатељска митраљеска гнезда. Бомбаши су кренули према положајима љотићевских митраљеза, али су дочекани ручним бомбама и одбачени назад. Лабуд је инсистирао да се напад бомбама и експлозивом понови. Од експлозива заплењеног у Рудовцима направл.ено је доста мипа, али није било решено питање њиховог ба-

цаља. Заправо, бацане су руком. У новим покушајима да се на положај непријатеља баце ручне бомбе и мине, резултати су изостали. Ballte је извршено са велике удаљености и без ефекта. Време је одмицало. Лабуд је постао нервозан. Кренуо је од једне до друге јуришне групе да их бодри и тражио од њих да се више приближе непријатељу, да би успешније употребили бомбе и експлозив. Покушао је да им то и лично покаже. Узео је експлозив и кренуо пузећи према непријатељевом митраљезу. Прешао је само неколико метара и остао непомичан. Пресекао га је митраљески рафал. Тако се завршио живот овог храброг команданта који је први од партизанских команданата батаљона из Шумадије имао част да преда рапорт Врховном команданту у Ужичкој Пожеги крајем новембра 1941. године. Борци Рудничке и Космајске чете покушали су да извуку тело свог команданта, али нису успели. Митраљеска ватра око Лабудовог тела била је тако јака да је прилаз био немогућ. После погибије команданта одреда, командири чета су обуздавили напад и наредили повлачење.

Напад на жандармеријску станицу у Венчанима потпуно је успео. Грочанско-подунавска чета незапажено се приближила жандармеријској станици и кроз прозоре убадила мине од којих је рањено 6 жандарма. Остали су се предали. Изненађење је дошло до пуног изражаја. Ова жандармеријска посада није иначе била вољна да брани Недићев марионетски режим и Немце. Спремала се да пређе на страну равногорских чегника заносећи се илузијом да се они боре против окупатора. Чак је била спремљена и четничка застава која је залаљена са осталом опремом.

Борбу у Барошевцу и погибију Милорада Лабудовића детаљно је анализирао командант Главног штаба НОПО за Србију, Брадоња. Закључено је да је, поред неопрезности и лошег рада обавештајне службе, узрок неуспеха лежао и у издаји. Неко је обавестио непријатеља о намерама Првог шумадијског одреда, па је непријатељ дочекао напад потпуно организовано.

После борбених акција одреда у Барошевцу и Венчанима, Недмђ је наредио укидање малих жандармеријских станица и груписање жандарма у седиштима срезова. Самостална жандармеријска станица задржала се само у Даросави, али је знатно ојачана. До краја фебруара изведено је више ситних акдија: рушење телефонских и електричних линија које спајају градове Шумадије. Аранђеловац и Крагујевац су остали вшпе ноћи без електричне струје. Поново су спаљене све општинске архиве у опленачком, качерском, колубарском и орашачком срезу, а делом и у осталим срезовима Шумадије. Учестале акције јединица Првог шумадијског одреда повратиле су самопоуздање народу Шумадије и веру у победу Народноослободилачке војске. Ојачала је воља за отпором. Сељаци сада поново почињу да избегавају извршење обавезе у испоруци жита и меса окупатору. Немци, који су иначе због потребе да ангажују своје снаге у другим крајевима Југославије знатно ослабили гарнизоне у Србији, упадали су изненада у села и правили праве погроме, узимали су све што им је дошло до руку. Овим су изазивали још већу мржњу у народу према себи и својим помагачима.

ПАРТИЗАНСКЕ БАЗЕ И ЗИМОВНИЦИ У ШУМАДИЈИ

Крајем јесени 1942. године командант Првог шумадијског одреда Милорад Лабудовић лхгчно се ангажовао у проналажење погодних места за скривање бораца, а посебно рањених и оболелих. Више пута је обилазио кућу Радојице Ристића у селу Манојловцима која му се учинила нарочито погодном за ове сврхе. Кућа Ристића налазила се на јужној ивиди села удаљена око хиљаду метара од комуникације Топола — Рудник. Прилаз са комуникадије отежавала је река Јасеница коју је требало прећи и то преко узаног брвна, тако да је овај прелаз било лако контролисати. Прилази кућл Ристића из планине Рудника били су погодни долином речице која протиче испод куће, а такође и пошумљеном косом која се протеже од Рудничког масива до Јасенице. Радојица Ристић и његова супруга Софија били су радни људи средњег имовног стања са петоро малолетне деце, три сина и две кћери. Лабуд је раније дознао од Илића Чиче да је Радојица Ристић симпатизер НОП-а. Није био члан КПЈ али је у лето 1941. године извршавао разне задатке које му је испред партијског опуномоћства и штаба одреда, постављао Милан Илић.

Лабудовић је једне ноћи дошао у кућу Радојице Ристића и предложио му да се његова кућа претвори у партизанску базу. Свесни опасности којој излажу себе и своју децу, Радојица и Софија су тражили да им се остави извесно време да размисле. Одговорили су позитивно. Према Лабудовим упутствима, Радојица, Софија и њихов најстарији син Слободан приступили су копању и уређењу земуница. У помоћној згради у самом дворишту ископали су земуниду која је била намењена штабу одреда. У шљивару недалеко од куће припремљена је још једна земунида. Даље од куће, према планини, припремљене су три простране земунице намењене за скривање и негу рањеника укључујући и тешке. Ове три земунице биле су, заправо, позната болничка база Првог шумадијског одреда која је примила прве рањенике почетком децембра 1942. године. У штабну земуницу често је навраћао Лабудовић са комесаром одреда Дракулићем, а с њима и командант Главног штаба НОПО за Србију Радивоје Јовановић Брадоња са својим сарадницима. У кући Ристића налазила се стално једна болничарка која је неговала рањенике. Софија је припремала храну за рањешгке и све остале који су се налазили у бази. Радојица је имао задатак да обезбеђује базу у току дана и извештава о опасности а ноћу су ову улогу обавл.але партизанске патроле и страже. Старији син Слободан био је снабдевач. Он је воловским колима или саоницама одлазио у удаљена места као што су Босута, Буковик, Гараши и друга, ради набавке брашна, масти и других прехрамбених намирница. Неколико породица из Манојловца солидарисало се са Ристићима, па су и оне давале храну а нарочито у кризним ситуацијама када би снабдевање било отежано. Истицали су се Стефановићи звани Буачи, од којих је Младен Стефановић, чиновник Среског суда у Тополи био активан сарадник партизана. Због тога су га четници касније заклали. Са Радојицом и оСфијом сарађивао је и Добривоје Гавриловић. Посебан проблем је представљало снабдевање лековима. Основно средство за дезинфекцију рана била је љута ракија са којом се није оскудевало. Пружање стручне лекарске помоћи такође је било отежано. Референт санитета

одреда Владимира Петровић Трулеж био је по струци инжењер агрономије, али је познавао особине лекова који је како по количини тако и асортиману, било врло мало. Он је чак, користећи се бријачем, вршио и хируршке интервенције мањег обима. Поред реферата санитета, у болничку базу у Манојловцима повремено су долазили и цивилни лекари сарадници НОП-а као на пример: Владимир Шпрингер из Бање, Воја Даниловић и Милан Бојанић из Дудовице, Павле Поповић из Аранђеловца. У марту 1943. године, у одред је из Београда дошла доктор Мира Врабич и донела већу количину лекова тако да су се тиме услови лечења рањеника знатно побољшали.

И поред бројних тешкоћа партизанска болничка база у Манојловцима функционисала је веома успешно све до пред крај 1943. године. Излечен је већи број рањеника међу којима је било и врло тешких. Један од безнадежнпх случајева који је излечен у овој бази био је Бранко Ковачевић (Жика Морнар) народни херој. Он је успешно излечен првенствено захваљујући залагању Софије Ристић. У овој болничкој бази лечени су рањеници и из других крајева — Чачани и Космајци.

Половином децембра 1943. један члан четничке тројке из Манојловца оптужио је Радојицу Ристића као партизанског сарадника четничком команданту Јарменоваца, нареднику Свети Савићу. Једне ноћи пред вратима Радојичине куће стигла је четничка „црна трјка". Унутра се, поред Радојице и његове породице, налазио и Милан Дракулић, комесар Првог шумадијског одреда. Четници су ударали кундацима у тешка храстова врата, али Радојида није журио да их отвори све док Дракулић није успео да напусти кућу искакањем кроз прозор. Међутим, четници нису претресали кућу. Дошли су по Радојицу. Рекли су му да је мобилизација и да мора одмах да крене. Радојида је у журби узео гуњ сина Слободана и зауве кнапустио своје огњиште не успевши да се опрости од жене и деце. Четници су одвели Радојицу према Јарменовцима. Мучили су га на разне начине крај једног стога сена недалеко од кафане у Јарменовцима а онда убили. Супруга Софија и деца, са зебњом су крај прозора очекивали шта ће се даље десити. Када су одјекнуле три пушке било им је јасно да се угасио живот њиховог Радојице, храброг човека и племенитог оца.

После овог догађаја комесар одреда је предложио Софији Ристић да се укине база код њене куће како не би излагала себе и децу даљој опасности. Софија је категорички одбила такав предлог. Рекла је да ће сама наставити да ради све оно што је раније радила заједно са мужем. Тако је база наставила да функционише и после погибије Радојице.

У марту 1944. четници су заробили једног партизана, неког Лазара који је раније лечен у болничкој бази у Манојловцима и кога је Софија неговала. Попустио је под батинама *и* све признао. Повели су га кући Ристића на суочење. Софија је склонила раније децу код рођака а у бази се више није налазио ниједан партизан. Софија је мирно сачекала четнике код куће. У дворишту Софијине куће слегла се цела четничка Качерска бригада на челу са командантом поручником Миланом Недељковићем, ријим жгољавцем са малом брадицом и нервозним покретима. Пратили су га команданти батаљона Милисав Поповић и Влаја Вукаиловић. Обавештајни официр бригаде који је и присилио

Лазара на признање, пришао је Софији и без једне речи опалио јој неколико шамара, а затим је предао у руке двојици батинаша који су продужили да је злостављају. Тек после овакве тортуре отпочело је саслушавање. Софија је упорно одбијала да призна било шта. Онда су довели подказивача Лазара. Он је рекао Софији: „Не вреди да кријеш па да те муче — све сам им рекао." Софија није попустила. „Овога човека никада у животу нисам видела" — рекла је мучитељима. Четници су претражили целу околину, успели су да пронађу само једну земуницу. У њој се налазио један неисправан пушкомитраљез, више ћебади *и* чаршава. Донели су нађене ствари пред Софију. Погледала је презриво четничког официра и рекла: „Много знам али нећу ништа да вам кажем", а онда се отргла и почела да бежи низа страну. Одјекнули су рафали четничких митраљеза и покосили ову пркосну жену одраслу на обронцима Рудника. Остала је у шљивику који је сама својом руком засадила. Четници су стрељали и подказивача а онда запалили кућу. Храбра Софија Ристић проглашена је за народног хероја Југославије.

Партизанска база у Манојловцима била је типична па је зато и оггисана детаљније. Сличних је у то време било у Шумадији већи број. Једна од њих постојала је у Горњој Трнави код куће Милана Лукића Јаруглије коју је одабрао Душан Петровић Шане у јануару 1942. године. Она је служила потребама Окружног комитета и није откривена све до краја рата. Кућа Драгољуба Јовановића и Зеке Котражанца из Трнаве, као и кућа Радосава Пантића из Вукосаваца, служиле су као свратишта партизана.

Шане је поседовао посебан дар за избор тајних скровишта и њихово уређење. У селу Чумићу у дворишту куће Драгослава Максимовића Чапара, Шане је организовао изградњу земунице у коју се улазило кроз лисичју јазбину, тако да је четници нису открили и поред тога што су често седели поред самог улаза. Ова земуница је уређена у јулу 1942. године, а у децембру је у њу усељена и пропагандна техника Окружног комитета помоћу које је умножаван пропагандни материјал. Домаћин куће и његов син коришћени су као курири за разношење летака и других пропагандних материјала. У штали Степана Гашића, такође из Чумића, по Шанетовом налогу изграђена је земуница која је остала неоткривена све до краја рата. Неке земунице у Чумићу *и* другим селима прављене су у непосредној близини јавних објеката, па и жандармеријских станица. Овим је Шане испољавао висок степен ратног лукавства и доводио непријатеља у заблуду.

По Шанетовом упутству организоване су земунице у селу Светлићу у кућама Захарија Пантића и Драгослава Вукићевића. У Светлићу се још у августу 1941. године налазила пропагандна техника Окружног комитета КП за округ крагујевачки и то у кући Веселина Вукићевића, старог симпатизера КПЈ и његовог брата Пере. Окружно повереништво за округ Аранђеловац имало је своју технику у Брезовцу у кући Душана Вујановића, а у Бањи у кући Тихомира Радоњића (син Душан члан КПЈ од јуна 1941) и Илије Новаковића, служиле су као база партијском Повереништву. У Новаковићевој кући која је имала и земуницу, одржавали су се састанци Повереништва за округ Аранђеловац. Многе куће су кориигћене као прихватилште: у Светлићу кућа Дра-

гослава Павловића, у Винчи Спасоја Станковића, Миладина Радовановића, Ранка Васиљевића Мајданца, у Марковцу Михаила Живковића. У селу Ђурђеву у срезу лепеничком у коме 1942. године није било ни једног члана КПЈ, Шане је успео да придобије Михаила Стевановића да се у његовој кући организује партизанско прихватилиште. Касније је у исте сврхе коришћена и кућа Петра Бранковића из истог села. Партизанска прихватилишта у Јасеници организовао је Милић Радовановић. Он се при избору места руководио негаш својим критеријумима који су се граничили са дрскошћу. Ранко Васиљевић Мајданац, богати сељак из Винче и међу најбогатијима у Горњој Јасеници, био је познат као четнички присталица. Четници су врло често навраћали код њега а командант такозване краљеве гарде, злогласни Никола Калабић, говорио је „да се у Ранковој кући осећа као у својој". Међутим, Милић је неким својим методама убедио Ранка Мајданца да прихвати и партизане. Код Ранка су партизани често навраћали и 1941. године. Тако се догађало да су се у Ранковом дворишту у различитим зградама једновремено налазили и партизани и четници. Добривоје Гајић Доча, провео је у Ранковој кући 1943. године неколико недеља као рањеник. Дешавало му се више пута да са тавана прати оргијање Калабића и његових четовођа. Друго гтрихватилиште налазило се у кући Миладина Радовановића који је био председник општине у Винчи у Недићевој администрацији. Миладин је био члан КПЈ од октобра 1941. године и није компромитован. Био је изабран и за члана Народноослободилачког одбора за срез опленачки. По Милићевој директиви прихватио се почетком 1942. године дужности председника општине, а његова кућа је често коришћена као партизанско свратиште. Добривоје Гајић Доча, навраћао је често и у Миладинову кућу. Дешавало се да су се у Миладиновом дворишту које није обиловало зградама, једновремено налазили партизани и жандарми.

У септембру 1943. године пропагандна техника крагујевачког Окружног комитета КПЈ премештена је у Даросаву. Шане је желео да буде ближе Аранђеловцу у коме се са успехом одвијао рад партизанске обавештајне службе у којој су поред комуниста радили још један Немац и бивши министар војске и морнариде, тада већ у позним годинама, армијски генерал Љубомир Марић који је са породицом живео у Аранђеловцу.

По налогу Шанета, пропагандна техника Окружног комитета смештена је у кућу Милана Станичића. Домаћин је ископао земуницу у једној соби и у њу је смештена техника. Радом технике је руководио Предраг Удицки Денеба. Са избором ове локације Шане није имао среће. Неко је одао четницима кућу Станичића и четпици су је једне ноћи опколили и пронашли земуницу. Денеба је спалио материјал, а затим извршио самоубиство. Четници су заклали домаћина Милана Станичића.

Земуница у дворишту Даринке Радовић из РаЈковца постала је легендарна и то више по епилогу него по самој функцији. Четрдесетогодишња отресита сељанка Даринка остала је у пролеће 1941. године сама са своје две кћери. Радмилом и Стаком. Муж Војислав је у априлском рату пао у немачко заробљеништво. Даринки је на старање оста-

вио и његову стрину Станицу, неспособну за привређивање. Кућа Радовића била је слромашна. Даринка је, са старијом кћерком двадесетогодишњом Радмилом, морала да ради на свом имању и код сеоских газда да би се прехрагоше њих две, старлца и малолетна Станка. У лето 1941. Даринка и Радмила су испољавале симпатије према ослободилачком покрету али се нису јавно експонирале. Ниједна од њих није ступала у неку од постојећих друштвено-политичких организадија. Даринку је открио Шане крајем 1941. године после распадања Првог шумадијског одреда. Она је пристала да се у њеној кући ископа земуница. Заправо су Шане *и* Даринка ископали земуницу за једну ноћ. Критичне зиме 1941/42. године Шане је краће време боравио у Даринкиној кући. И касније је повремено навраћао. Оне кобне мајске ноћи, 1943. године у земуници у Даринкиној кући случајно се нашао рањени партизан. После једног немилог догађаја са састанка штаба одреда и представника Окружног комитета један друг је рањен. Шане је наредио да се он смести у Даринкину земуницу како би му се пружила нега. Неко је открио присуство партизана у Даринкиној кући и обавестио четнике. Црна тројка је изненада упала у Даринкину кућу. Мучили су је и пред њеним очима заклали обе кћери и на крају и њу. Пркосила је џелатима у име свих мајки ШумадиЈе чија су деца пала за слободу отаџбине и револуције.

Земуница сграђена у кући Михаила Лазаревића Цара, школског послужитеља из Даросаве, по драматици догађаја око ње, је најзначајнија. Кућа Лазаревића налазила се поред самог пута Даросава — Венчане којим су саобраћала моторна возила, у непосредној близини цркве, а недалеко од железничке пруге. При избору ове локације Шане је рачунао са психолошким ефектом и неспособношћу непријатеља да докучи овакву смелост. После погибије Денебе, окружна пропагандна техника смештена је у ову земуницу која је иначе била пространа, обложена циглом и даскама, а могла је да прими већи број људи. Михаило Лазаревић био је одличан конспиратор. Савесно је обављао своју дужност. У његову кућу нису навраћали четници а од партизана — само неколицина везана за рад са техником а који су поседовали посебну шифру. Из ове земунице ОК за округ аранђеловачки, односно крагујевачки, руководио је партијским радом неометано читаву годину дана (од 22. децембра 1942. па до 20. септембра 1943. године). У Лазаревићевој земуници штампани су листови „Јединство" и ,,Победа" које је почетком 1943. године издавао Окружни комитет. Крајем јуна 1943. године у Лазаревићевој земуници налазио се Душан Петровић Шане са још четири друга и другарице. Двадесетосмог јуна рано ујутро у двориште Лазаревића упали су четници и извршили детал>ан претрес куће у којој се налазила земуница и свих осталих зграда, али земуниду нису пронашли. Међутим, четнички старешина одлучио је да се одмори и то баш у соби испод чијег пода се налазила земуница. Четнички командант се излежавао на кревету све до петнаест часова. У земуници је владао прави кошмар. Резерве ваздуха биле су при крају. Нико се није сетио да угаси петролејку која је такође трошила кисеоник. Шане и другови спремали су се да ручним бомбама униште себе, а и четника. На крају, четници су ипак отишли и све се добро завршило.

Окружни комитет за округ Аранђеловац почео је све више да шири свој утицај на округ крагујевачки у коме је рад Партије у 1942. години био у стагнацији. Ово је, заправо, чињено у складу са одлуком ПК КП за Србију ,да се Окружни комитет за округ Аранђеловац преименује у Окружни комитет за округ Крагујевац и обједини руковођење и на преостала три среза старог крагујевачког округа.[208]

До марта 1943. године, 9. бугарска дивизија из 1. окупационог корпуса, завршила је смену немачких јединица и запосела више гарнизона у ИГумадији. Крагујевац је постао њен најјачи гарнизон а команда корпуса разместила се на Опленцу. Окружни комитет за округ Крагујевац одлучио је да развије пропагандну активност у редовима бугарских војника. Обратио им се једним летком у коме је речено да су „Срби и Бугари браћа", да су их њихови властодршци „гурнули у нашу земљу да помажу Немце који су починили много зверства". Речено им је да је и њихов цар Борис заправо Немац, те ако му не откажу послушност примају суодговорност за злочине које су Немци починили. Велики број летака ове садржине растуран је у самом Крагујевцу. Ова пропагандна активност имала је известан позитиван ефекат. Бугарски војници су пљачкали, али су у односу на Немце мање убијали и нерадо се упуштали у борбу са партизанима.

У пролеће 1943. у Шумадији је излазио и омладински лист ,,Јединство". Уређивао га је члан ОК КП за округ Крагујевац, Милић Радовановић, који је истовремено у Комитету био задужен за рад са омладином. Лист је наишао на добар пријем код омладине и знатно је утицао на њено политичко опредељење и појачану активност. У крагујевачком округу активиране су неке старе и основане нове скојевске организације тако да их је било 45 са преко 170 скојеваца. Највећи успех у раду са омладином постигнут је у срезу колубарском. У 18 села овога среза налазило се преко 80 скојеваца и преко 300 чланова Народноослободилачког омладинског савеза. Постојало је и срески руководство омладине и Скоја. У опленачком срезу било је 45 скојеваца и преко 60 чланова Народноослободилачког омладинског савеза. У неким селима орашачког среза као, на пример у Врбици, Бањи, Орашцу, и Буковику, постојале су јаке и активне скојевске организације. Појачана активност омладине представљала је неопходан услов за брже омасовљење одреда.

После погибије Милорада Лабудовића Лабуда за вршиоца дужности команданта Првог шумадијског одреда постављен је Милосав Влајић. Одмах после борбе у Барошевцу одред се поделио у две групе. Космајска и Грочанско-подунавска чета отишле су на север, на територију младеновачког и космајског среза, а Рудничка чета је отишла V срез качерски. Крајем фебруара Космајска и Грочанско-подунавска чета водиле су борбу у селу Рогачи са недићевцима којима је стигао у помоћ и један одред равногорских четника под вођством војводе Свете Ракића који је раније био под командом Пећанца. У марту, ове две чете су се нашле у селу Дубони где је уз помоћ сеоских партизан-

[109] **Оваква одлука је донесена 8. јануара 1943. године.** ***(Институт за историју радничхог покрета Србије,*** **док. бр. 2598).**

•усих стража извршена велика диверзија на прузи Београд — Ниш код Влашког Поља. Непријатељ је у знак одмазде ухапсио у грочанском срезу 50 сељака и одвео их у Гроцку. Повереништво Паргије за срез грочански у договору са командом Грочанско-подунавске чете разрадило је план за напад на Гроцку ради ослобођења затвореника. Командир жандармеријске станице и два поднаредника покушали су да пруже отпор, али је то трајало кратко. Једном бомбом отпор је сломљен. Командир станице — наредник је погинуо, а поднаредници су рањени. Командир Грочанско-подунавске чете са једним водом обезбеђивао се од Смедерева и Београда, а са главнином чете задржао се у Гроцкој до зоре. Спаљена је архива у среским установама и демолирани поштански уређаји. Ујутро 11. марта јака колона Немаца и љотићеваца кренула је из Смедерева према Гроцкој. Чета се повукла без борбе.

Осмог марта одржан је у селу Босути састанак свих чета одреда коме је присуствовао и командант Главног штаба НОПО за Србију. На овом састанку су дате информације о дејствима Чачанског одреда који је био обновљен још 18. фебруара, а имао је 25 бораца. Затим је саопштена одлука Главног штаба о издвајању из Првог шумадијског одреда 40 бораца ради формирања Вал>евског одреда. На захтев партијског Повереништва за округ Младеновац, на њихов терен је упућена Грочанско-подунавска чета. Тако су половином марта у саставу Првог шумадијског одреда остале опет само Рудничка и Космајска чета.

Рудничка и Космајска чета кренуле су из Босуте према Крагујевцу са задатком да сузбију утицај четника Драже Михаиловића. Тринаестог марта у селу Шљивовцу, недалеко од Крагујевца, удружене снаге Немаца, Бугара, недићеваца и четника Драже Михаиловића изненада су напале одред који је заноћио у овом селу. Непријатељ је хтео да окружи чете. Милосав Влајић, вршилац дужности команданта одреда, на време је прозрео намере непријатеља *и* наредио извлачење. Међутим, непријатељ је био бржи na је успео да затвори обруч. Влајић се одлучио на пробој и то на правцу који cv бранили недићевци. Развила се жестока борба која је трајала читав час. Убијено је седам недићеваца и чете су се пробиле на југ. У овој борби одред је кмао два рањена борца од којих једног теже. Тај борац је заробљен. Два дана каснгије у селу Коњуши мешовити одред равногорских четника и недићеваца олколио је куће у којима је била заноћила Рудничка чета. Неко је из села обавестио непријатеља о присуству партизана, а командир Рудничке чете није организовао одговарајуће обезбеђење. То је омогућило непријател>у да незапажено уђе у село и окружи чету. Четнипи су галамили позивајући партизане на предају. Говорили су да гарантују животе. Командир и политички комесар Рудничке чете нису изгубили присуство духа. Организовали су чету за одбрану и дочекали непријатеља прецизном ватром. У погодном моменту две групе бомбаша незапажено су се извукле из кућа и засуле непријатеља бомбама. У истом моменту цела чета је кренула на јуриш. Четници су се дали у бекство, а за њима и недићевци. Тако је ова ситуација, у почетку веома тешка, решена лако.

Крајем марта чете Првог шумадијског одреда поново су се нашле у срезу орашачком. Двадесет осмог марта уништена су постројења на железничкој станици у селу Даросави, а почетком марта одред се из-

ненада сукобио са колоном Немаца на путу Даросава — Венчани. Развила се оштра борба. Немцима у помоћ убрзо су стигли и дени-ћевци из Венчана. Борба је трајала пуна два часа. Немци су имали два мртва, а недићевци десет мртвих војника. Тих дана комбиноване снаге непријатеља, састављене од батаљона Немаца из 704. дивизије (око 450 људи), Таковске бригаде равногорских четника (120 људи), одреда љотићеваца (100 људи) и одреда недићеваца (око 110 људи) отпочеле су операције чишћења качерског и орашачког среза. У овим борбама које су трајале десет дана непријател> је имао неколико десетина мртвих и рањених, а одред је имао пет мртвих и три рањена. Из ових борби изишао је ојачан. У чете је ступио велики број нових бораца-омладинаца. Непријатељ се за свој неуспех светио становништву — пљачкао је и убијао. Чстници су у томе предњачили. Њихове ,,црне тројке" размилеле су се по селима и заклале већи број истакнутих сарадника и симпатизера народноослободилачког покрета.

Почетком априла Први шумадијски одред имао је 96 бораца од којих су 26 били чланови КПЈ, двојица кандидати, а 20 чланови Скоја. Чете су извршавале самосталне задатке на великом простору. Тако, на пример, 3. априла Грочанско-подунавска чета ушла је ноћу у Азању и напала жандармеријску станицу. Ово је била прва крупнија оружана акција партизана у Јасеници од августа 1941. године. Грочанско-подунавска чета имала је тада 60 бораца и четири пушкомитрал>еза. Жандарми су, запгтићени јаким зидовима станице, давали жилав отпор. Бацане су бомбе са једне и друге стране, а митраљези дејствовали светлећом муницијом. У тој априлској ноћи борба се чула и видела са велике даљине. Командант немачког гарнизона у Смедеревској Паланци био је изненађен, није знао шта да предузме. Борба је трајала више од два часа. Жандарми су имали два мртва и неколико рањених, али се нису предавали. Неколико пута су тражили прекид ватре и молили партизане да одступе. Ближила се зора. Плашећи се интервенције Немаца из Паланке, командир чете је обуставио напад и повукао чету из Азање. Због ,,претрпл>еног страха" жандарми су сутрадан ухапсили 50 људи, а тројнцу су стрељали.

У то време Рудничка чета се налазила у рејону виса Острвице. Другог априла је заноћила у селу Церови. Командир чете није се интересовао за стање у околини и присуство непријатеља. Друга страна је била ревноснија у том погледу. Таковска четничка бригада налазила се у селима Шилопају и Љутовници. Сазнавши где се налазе партизани, командант четничке бригаде је одлучио да их нападне. Четниди су неопажено стигли у Церову и окружили Рудничку чету. Већ навикнути на сличне ситуације, борци се нису збунили. Организовано су прихватили борбу, а затим прешли на јуриш и разбили четнички обруч. Али, ова неопрезност плаћена је животима двојице бораца Рудничке чете. Четници су изгубили команданта једног батал>она. Космајска чета је водила тешку борбу 6. априла у селу Босути. Комбиноване снаге Немаца, л>отићеваца и недићеваца покушале су да је окруже и униште. Борба је вођена дању пуних шест часова. Чета је успела да се пробије. Три борца су погинула, а два рањена. Губици непријатеља су процењени на 12 мртвих и 18 рањених.

Осмог априла све три чете одреда окупиле су се на Букуљи, на уобичајено саветовање и информисање. По завршеном саветовању Грочанско-подунавска чета се поново вратила у Јасеницу, а Рудничка и Космајска кренуле су према Космају. Заноћиле су у једном засеоку села Венчана. У току ноћи, између 8. и 9. априла, у исти заселак изненада је упао четнички одред Свете Ракића. Ни четници ни партизани нису знали једни за друге. Настала је спонтана пуцњава. Сањиви партизани скакали су кроз прозоре на четнике. Настала је борба прса у прса. Четници су побегли остављајући два мртва. Космајска чета је изгубила четири борца. У зору обе чете су напустиле Венчане и кренуле према Жутом оглавку — вису који је у тактлчком смислу доминирао околином. У исто време, када се колона партизана приближавала врху Жутог оглавка са севера, са југа, од Рудоваца, приближавала се мешовита колона Немаца и жандарма. На врх су скоро једновремено избиле претходнице обе колоне. Воћа партизанске претходнице, Иван Зафред, са својих девет бораца и пушкомитраљезом, стигао је нешто раније и развио десетгину за борбу. Дочекао је Немце и недићевце блиском ватром и првим рафалима убио пет Немаца, међу којима и једног официра који је командовао претходницом. Погинуло је и десет недићеваца. Ово је обесхрабрило немачког официра који је командовао овим мешовитим одредом. Одустао је од напада на Жути оглавак и повукао јединице у Лазаревац. Партизани су имали само једног рањеног.

После борбе на Жутом оглавку Рудничка и Космајска чета водиле су мање борбе у Дрлупи и Рогачи са жандармима. Штаб одреда је тих дана добио обавештење да непријатељ прикупља јаке снаге око Космаја и припрема операцију чишћења овог простора. Закључак из процене ситуације био је да треба напустити овај терен. Донесена је одлука да се чете раздвоје, да Рудничка крене у срез колубарски, а Космајска у Посавлну. Непријатељска **операциЈа** „чишћења" завршила се, као и раније, без резултата. На том простору није било ниједног борца Првог шумадијског **одреда.** Опет је страдао народ. У нека села — Даросаву, Венчане и Дучину — Немци су упутили казнене експедиције. У Венчанима је стрељано 16 симпатизера Народноослободилачке војске. Међу њима је била и једна жена. Из овог села је отерано у логор 110 људи. У Раниловићу је ухапшено 200 људи, а двојица су обешена, на пример. У Даросави је спаљено 30 домова, а три сељака су стрељана. Непријатељ се за сопствене неуспехе светио недужном становттштву.

Једанаестог априла Космајска чета је ноћила у селу Лисовићу. Командир чете је планирао да предани у овом селу и да, кад падне мрак, пређе железничку пругу и комуникацију Београд — Лазаревац и стигне у село Конатицу ради успостављања везе са партијским руководством из обреновачког среза. Али, у току ноћи, неки доушник обавестио је непријатеља о боравку Космајске чете у Лисовићу. Дванаестог априла пред Лисовић су стигле од Раље јаке снаге љотићеваца који cv се преко Парпанског виса спустили косом изнад села Губеревца и поселе безимени вис који је доминирао Лисовићем. Овим су партизани били доведени у изузетно тежак положај. Командир Космајске чете Александар Николић Аца Цезвар обавештен је правовремено о приближавању непријатеља. Међутим. дејствовао је споро и

лежерно. Са политичким комесаром чете Стјепаном Абрилићем договорио се да не прихвате борбу, већ да се извуку долином једног потока према селу Манићу. Међутим, непријатељ је био бржи и лукавији. У току ноћи стигао је из Београда на овај простор цео батаљон немачких војника. Немци су се развили са једне и друге стране долине којом се повлачила Космајска чета и образовали „ватрени џак". Командир Космајске чете није организовао извиђање. Чак није сматрао за потребно ни да истури претходницу и челно одељење. Заправо, командир и комесар чете налазили су се на челу колоне. Чета је ушла у заседу не слутећи да јој прети смртна опасност. Немци су отворили жестоку ватру са обе стране долине. Космајска чета се нашла на брисаном простору. Слободан је једино био правац са кога је дошла, али за кратко време. Убрзо су из Лисовића стигли љотићевци и затворили обруч. Командир чете је наредио јуриш ради пробоја, и то према Лисовићу. Али, јуриш преко брисаног простора није успео. Погинула су четворица, међу њима и политички комесар чете Стјепан Абрилић. Командир чете је видео једини излаз да се чета повуче у поток и да у њему организује кружну одбрану штитећи се његовим обалама. То је било једино решење и овим је чета избегла потпуно уништење. Постављени су митраљези *и* организован систем ватре. Припремљене су ручне бомбе. Немци нису располагати минобадачима и нису могли да гађају корито потока. Преостало им је једино да јуришају и покушају ручним бомбама да истерају партизане из потока. Али, сада су они били принуђени да јуришају преко брисаног простора. Дочекан прецизном митраљеском ватром и ручним бомбама, непријатељ је трпео велике губитке, а његови јуриши су се гасили. Од 15 до 19 часова Немци и недићевци су извршили неколико јуриша. У једном од њих погинуо је и заменик команданта одреда љотићеваца. Љотићевци су претрпели тешке губитке — преко 15 мртвих и 20 рањених. Губици Немаца су такође били велики. Космајска чета је, кад је пао мрак, прешла на јуриш и пробила се из обруча. У овој борби погинуло је девет бораца Космајске чете, међу којима и командир Аца Џезвар, политички комесар Стјепан Абрилић и једна другарица, референт санитета. Били су то тешки и ненаднокнадиви губици.

Командант Главног штаба за Србију посебно је анализирао ову борбу. Закључио је да је команда чете лоше руководила. Оглушила се о правовремено добијену информацију, није ништа предузела да је провери, није организовала извиђање и обезбеђење. Уместо да прихвати борбу у окружењу у самом селу, које је за такав начин одбране пружао повољне услове, чета је изишла на брисан простор и тако упала у окружење. Пуким случајем је избегла потпуно уништење.

Грочанско-подунавска чета је истог дана водила тешку борбу на месту званом Мацарска раван у близини Камендола. И овом приликом непријатељу је пошло за руком да искористи небудност партизана, да у току ноћи привуче јаке снаге љотићеваца из Смедерева и окружи чету. Ова чета дан раније водила је такође тешку борбу између Орашја и Друговца на месту Маринков забран и пробила се из окружења на север, што јој није одговарало, али другог излаза није било. Тако се увече 23. априла чета нашла на платоу Мацарска раван, изнад Камендола. Исцрпљени напорном борбом борци су за-

хтевали одмор. Уважавајући расположење бораца, команда чете донела је одлуку да чета заноћи у Мађарској равни код једног трла и да пред зору изврши марш у правцу Космаја. Оцењено је да би дуже задржавање између пруге Београд — Пожаревац и Дунава било неповољно. У Камендолу је набављена храна и борци су рано отишли на спавање. Међутим, командир чете није спавао. Он је још у току дана извидео околину и испитао услове за одбрану у случају изненадног напада. Повео је командире водова, десетаре и пушкомитраљесце и са њима организовао систем ватре. Одређен је положај свакој десетини и сваком пушкомитрал>есцу. У цретходној борби била је заплењена велика количина немачких ручних бомби са дршкама које се бацају на већу даљину. Одређени су заклони за бацање бомби. После овако опсежних припрема и командир чете је заспао. Остали су будни дежурни и два стражара.

Командант љотићевских снага које су дејствовале на овом простору био је пуковник Мојсиловић, који је добро познавао вештину ратовања, а поред тога је био и лукав. Он је организовао праћење Грочанско-подунавске чете за време њеног марша од Друговца до Кусатка и када је добио обавештење да је она заноћила на Мађарској равгаг, одлучио је да је окружи и уништи. Планирао је да до зоре затвори обруч а да напад отпочне у свануће. У току ноћи привукао је свеже снаге у Брестовик, Бегаљицу, Пударце, Умчаре и Живковад. Пред зору настало је стезање обруча око Камендола (северних кућа) и виса изнад њих (Мађарска раван). Срећна околност је била што је чета пробуђена раније него што су љотићевци стигли на Мађарску раван. То је учињено ради предстојећег марша. Када су стражари приметили приближавање непријатеља и испалили прве хице, чета је била постројена испред трла у коме је преноћила. Командир је издао команду: „На своја места!" и чета је за неколико секунди посела положај. ЈБотићевци су се брзо развили у стрелце и отворили ватру. Командиру Грочанско-подунавске чете постало је одмах јасно да се нашао у окружењу. Пуковник Мојсиловић наредио је својим јединицама прелазак на јуриш. Желео је да искористи изненађење и спречи партизане да организовано прихвате борбу. Сада су љотићевци били изненађени. Дочекани су блиском ватром четири пушкомитраљеза и експлозијама ручних бомби. У првом јуришу имали су 10 мртвих и већи број рањених. Борба се настазила и трајала цео дан. Пуковник Мојсиловић је гонио своје добровољце из јуриша у јуриш, али успеха није било. Повољан положај Грочанско-подунавске чете, њена јака ватра и упорност бораца представљали су неосвојив бедем. Изнервиран неуспехом Мојсиловић је лично повео у напад једну чету и том приликом је тешко рањен, после чега је напад непријатеља ослабио. По паду мрака командир Грочанско-подунавске чете је успео да инфилтрира једну десетину у распоред непријатеља и да нападне љотнћевце с леђа са правца села Пударци. Непријатељ је био изненађен па је напустио положај. Истовремено је уследио истим правцем пробој чете. Тако је створен слободан пролаз кроз који се чета извукла из обруча са свега једним рањеним другом. Губици љотићеваца процењени су на 50 мртвих и рањених.[209] Ово је типичан случај како се последице оперативног изненађења могу елиминисата тактичком опрезношћу. Да командир Грочанско-подунавске чете није претходно

организовао положај, јединица би му претрпела тешке губитке. Прихватање борбе у окружењу на погодном и организованом положају дало је добре резултате.

У току ноћи између 24. и 25. априла чета је извршила марш правцем Пударци, Дражањ, Мали Пожаревац, Ђуринци. Код Ђуринаца је, пре него што је прешла пругу Младеновац — Београд, застала ради одмора. Командир чете је организовао извиђање места прелаза на прузи и одредио обезбеђење. Међутим, учинио је велики пропуст. Док се чета одмарала у Ђуринце је стигло око 60 недићеваца. Били су обавештени да су партизани у близини. Посели су повољан положај јужно од пруге где су претпостављали да ће партизани покушати да пређу пругу. Командир Грочанско-подунавске чете није посветио довољно пажње извиђању места прелаза, тако да лрисуство недићеваца није откривено. Чета је кренула да пређе пругу по водним колонама и наишла на изненадну ватру. Од првих рафала погинула су два борца. Изненађење је било тако велико да се командири водова уопште нису снашли, изгубили су контролу над л>удством и нису могли да организовано прихвате борбу. Један вод је извршио јуриш на жандарме и пробио се а други се разбежао. Борци овог вода су се окупили после неколико дана. Чета се нашла на окупу тек уочи првог маја.

ПОКУШАЈ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА ДА ТЕРОРОМ УЧВРСТИ СВОЈ ПОЛОЖАЈ У ШУМАДИЈИ

У пролеће 1943. године равногорском четништву нису цветале руже. Врховна команда „Југословенске крал>евске војске" у отаџбини на челу са Дражом Михаиловићем кога је краљ Петар II већ био унапредио у чин армијског генерала, нашла се у фебруару 1943. у селу Липову на источним падинама планине Сињајевине, недалеко од Колашина. То је било време када су у Северну Африку биле искрцане нове снаге западних савезника и када је постало очигледно да су Немци и Италијани изгубили Африку. Прављене су разне претпоставке о следећем потезу савезника. Очекивало се њихово искрцавање и на обале Јадранског мора. Четници су то жарко желели а и Немци су због таквих могућности испољавали извесну бојазан. Рачунајући са могућностима искрцавања савезника Дража Михаиловић је и преселио своју Врховну команду у Црну Гору како би био ближи јадранској обали и лакше успоставио везу са савезницима уколико дође до искрцавања. На простору северне Црне Горе, Херцеговине и југоисточне Босне, Дража је груписао своје најјаче снаге — преко 20 000 четника. Руководећи се својом прагматистичком филозофијом и дволичњаштвом, Михаиловић радо прихвата понуду Немаца и Италијана да главнину своје војске ангажује у великој нападној операцији удружених

У извештају партијског Повереништва за округ Младеновац (док. бр. 2739, чува се у Институту историје радничког покрета Србије), стоји да су љотићевци мобилисали 17 кола за превоз мртвих и рањених. У овом извештају стоји да је убијен и један љотићевски пуковник, вероватно се имало у виду рањавање пуковника Мојсиловића.

снага непријатеља на слободну територију у Босанској Крајини и источној Хрватској, познатој под називом Четврта непријатељска офанзива.

У борбама на Неретви, код Калиновика и Невесиња, Дража Михаиловић лично учествује у руковођешу борбеним дејствима својих трупа. У марту и априлу 1943. четници трпе пораз за поразом. Прво на Неретви, затим на Невесињском пољу, код Калиновика и коначно на Дрини где су и покопане наде четништва да he сачувати краљевину. Оперативна група Врховног штаба под непосредном командом Тита, нанела је тежак пораз Италијанима у северној Црној Гори и потпуно разбила главну четничку групацију са којом је Дража намеравао да дочека искрцавање савезника. У саставу Оперативне групе Врховног штаба борили су се и батаљони пролетера из Шумадије. У борбама против четника на Неретви, код Калиновика, на Невесињском пољу, и на Дрини, пролетери Шумадије су имали значајну улогу.

Немачка команда за Југоисток проценила је стање у Црној Гори критичним. Објективно су били створени веома повољни услови за искрцавање савезника у Црногорском приморју. Да би решили кризу, Немци пребацују у Црну Гору, Херцеговину и Санџак јаке снаге међу којима и 1. брдску дивизију коју скидају са кавкасског фронта. Немци немају више у кога да се поуздају. Италијанска војска се слабо борила, а четништво је до те мере војнички било слабо да су га немачки команданти осећали као баласт, а и извесну гтретњу ако би уследило искрцавање савезника. Отуда командант немачких трупа за Југоисток генерал Александер Јлер наређује да се четничке јединице у Црној Гори разоружају а старешине вишег ранга упуте у заробљеничке логоре. Командант 1. брдске дивизије делом је реализовао ову директиву. Разоружане су четничке јединице којима су командовале четничке војводе Павле Ђуришић, Никола Бојовић и Ђорђе Лашић, а један број старешина на челу са Ђуришићем послат у заробљеништво.[210] У оваквој ситуацији Дражи Михаиловићу није остало ништа друго него да се хитно врати у Шумадију да спасе што се још спасти може.

Равногорска врховна команда шаље своје официре за везу Милану Недићу с молбом да се четничким јединицама додели оружје, муниција и друга опрема како би успешније могле да се боре против партизана. Дража уверава Недића а преко њега и Немце да им је одан савезник „у борби против комунизма" и заклиње се да су четници спремни да салш униште партизане у Србији ако им се пружи одговарајућа помоћ у оружју. Међутим, Немди су били скептички расположени према четништву. Њихови обавештајци су упозоравали да су четничке старешине а нарочито ниже, као и четничка маса, привржени западним савезницима, те да еваког момента могу да окрену оружје против Немаца. У складу са том претпоставком Немци су у мају разоружали неке четничке јединице у Црној Гори. Исти по-

[110] Павле Ђуришић је кратко време провео у Немачкој, а онда је поново дошао у Црну Гору у својству команданта црногорских четника. То је свакако учињено уз немачку сагласност. Иначе разоружаним четницима Немци су стављали на леђа самаре за муницију и користили их за транспорт муниције. У Црној Гори у народу су се појавиле песме о „.чупавцима што самаре носе".

ступак је требало применити и у Србији. Ова акција је одложена на инсистирање Милана Недића, који је пред Немцима гарантовао за четничку лојалност. Немци mісу били наивни а још мање сентиментални. Они су и сами оценили да је равногорско четништво поражено и да може да подужи свој опстанак једино ако et буде ослањало на не.мачке трупе. Отуда је немачки командант за Србију генерал Паул Бадер прихватио сугестију „једног часног и храброг војника" армијског генерала Милана Недића, кога су Немци често засипали ласкавим епитетима. Немци нису дали четницима оружје, али су прећутно дозволили да им Недић пружи помоћ у оружју и муницији.

Сређивање односа са Немцима охрабрило је Дражу Михаиловића и његову врховну команду. Он сада предузима опсежне мере да очисти Србију, а Шумадију у првом реду, од „комунистичке куге" примењујући терор над становништвом у најбруталнијим облицима.

Народ Шумадије је према четничком покрету био непријатељскн расположен, а у најбољем за њих случају неповерљив и резервисан. То је било познато и четничкој врховној команди. Она је упућивала известан број својих официра који су инкогнито крстарили селима Шумадије испитујући јавно мњење. Где год су се експонирали као четничке присталице били су лоше дочекани, а понекад би им запретила и смртна опасност. Овакво стање је код четничких идеолога изазвало бес и мржшу према сопствено.м народу. Уместо да прекину сарадњу са окупатором и следе жеље народа да се боре за слободу те тако сачувају за себе некакве политичке и војне позиције, они се одлучују да силом улију народу своју идеологију. У шумадијска села упућују своје казнене експедиције које дејствују огњем и мачем. Ради спровођења политике застрашивања Дража пребацује свој Корпус краљеве гарде којим је командовао резервни поручник Никола Калабић из ваљевског округа у Шумадију.

Средином априла Дража је формирао посебну команду за руковођење четничким снагама у Шумадији на челу са пуковником Јевремом Симићем. Симићу је било наређено да по сопственом нахођењу изврши кажњавање људи који су се највише експонирали као партизанске присталице. Ово је требало да послужи као застрашујући пример осталима. Тако су почетком маја 1943. године Шумадијом кренуле четничке казнене експедиције. У срез опленачки, у село Пласковац, стигла је 1. гружанска четничка бригада којом је командовао поручник Марко Музикравић. С њим је дошао и капетан I класе Живан Лазовић, командант Смедеревског четничког корпуса. Он је био одређен од пуковника Симића да „очлсти срез опленачки" и имао је за то сва овлашћења.

Село Пласковац било је једно од ретких села у Шумадији чија је већина становника подржавала четнике. Оваквом стању је највише допринео питомац-наредник Радиша Томић, командант батаљона у Опленачкој четничкој бриагди, који се од 1941 налазио стално у Пласковцу и утицао на опредељење с&љака. Како су радиле четничке казнене експедиције најбоље се може видети из примера села Винче.

Живан Лазовић и Марко Музикравић стигли су са својим четницима у Пласковац 8. маја 1943. пре подне. Истог дана одржан је састанак са равногореким одбором Пласковца коме је присуствовао и Радиша Томић. На овом састанку утврђен је план како казнити кому-

нисте и њихове симпатизере у Винчи. Предвиђене су следеће казне: клање, батинање, паљење домова, шишање женских особа. Плашећи се да „не огреши душу", Лазовић је захтевао да се доведу два „угледна становника из Винче — који су одани краљу и отаџбини" да суделују у изради овог монструозног плана. Пласковачки равногорци су оптужили Винчане због њиховог масовног учешћа у борби против окупатора и издајника 1941. године, због тога што је у Винчи често боравио Милан Благојевић, командант Првог шумадијског одреда, што је у Винчи радила пропагандна техника Првог шумадијског одреда, што је у њој рођен истакнути револуционар Милић Радовановић за кога се знало да је високи комунистички функционер у округу крагујевачком. Из Винче се у јесен 1941. године борило у јединицама Првог шумадијског одреда око 80 људи. Од њих је 15 стрељано на Матином брду у Крагујевцу, један је стрељан у Јајинцима, четворица су погинула у борби. За четворицу се ништа није знало, а тројица су се налазила у логорима у Норвешкој. Од 80 бораца већ је свахи трећи био „кажњен", али то четницима није било довољно. Планирано је да се утре породица Милића Радовановића — мајка Станица, сестра Десанка и брат Ненад — сви троје да се закољу а кућа да им се спали. Образложење је гласило: „да се утре комунистичко гнездо из кога не треба очекивати да ће се излећи голуб". На клање и пал>ење куће осуђени су још: Спасоје Станковић, Милорад Станковић, Будимир Ђекић, Павле Радовановић, Драгослав Јовановић и Милован Благојевић. Кућа командира 9. чете Ђорђа Јовановића који је стрељан у Крагујевцу такође је одређена да се спали, али без убијања.

Спасоје Станковић није био члан КПЈ нити га је интересовала комунистлчка идеологија, био је просто опозиционар и противник династије Карађорђевића и то без неког нарочитог разлога. Необуздане природе и пустахија, он је и пре рата долазио у сукоб са влашћу. Када би више попио, грдио је краља на јавном месту и због тога је хапшен, порез није плаћао уредно, па су се око његове куће порезници често врзмали, а он их је разгонио секиром. Када су дошли Немци и њих је опсовао. Псовао је и недићевце и љотићевце. На једној свадби у Пласковцу посвађао се са нередником — командиром жандармеријске станице из Страгара. Обојица су били пијани. Спасоје је скинуо наредннку кокарду са капе и изгазио је, псујући Недића и краља Петра. Ово су запамтили четгогчки достављачи и сада то унели у оптужницу као неопростив грех. Спасојевој кући је 1942. и у пролеће 1943. чешће навраћао Милић Радовановић. То је н>егов најближи комшија, четнички присталица, дознао и обавестио Радишу Томића. Ова два „преступа" била су довољна да се Спасоју скине глава. „Грех" осталих и то једини, био је што су се као борци 9. чете 3. батаљона Првог шумадијског одреда борили против окупатора и његових помагача и то само у лето и јесен 1941. године. Неколико месеци су провели у немачким затворима и пуштени. Од тада су живели код својих кућа и обављали свакодневне послове. Они су. вероватно, у кругу блиских пријател>а испољавали симпатије према народноослободилачкој борби, али су се углавном држали пасивно.

Будимир Ђекић је провео 18 месеци у логору на Бањици. Пуштен је уз помоћ једног немачког поручника коме је учинио велику услугу. За време заједничког боравка у Јајинцима отишли су заје-

но на славу код неког сељака. Немац се толико напио да га је Будимир Мјф донео у логор а могао је да побегне са његовим оружјем или чак и да га убије. Будимир то није учинио јер је веровао да би Немци одмах стрељали остале заробљене партизане. Немац је овакав гест бившег партизана оценио као витешки, па му се реванширао на одговарајући начин. Један број бораца из Винче спасао се тада на начине који су једино могући у рату. Павла Радовановића и Драгослава Јовановића препознао је један немачки војник и помогао им да буду пуштени из затвора. Одужио им се за сличан поступак према њему. Овај Немад је у августу 1941. године рањен у борби код Винче. Успео је да побегне али само до једне шуме у којој су га нашла двојица поменутих партизана. Они су му превили рану и помогли му да оде до Тополе. То је било време када су заробљени немачки војници пуштени, али могло је бити и друкчије. Милорада Станковића и Милована Благојевића откупили су отац и брат за добре паре и намирнице које су дали тумачу, наредннку Зоренцу, који је преко команданта среза калетана Конопацког, трговао људским душама. Ништа није сметало што су се оба ова борца истицала у борби против Немада. Отац Будимира Ђекића није имао довол>но средстава да издејствује сину слободу, али је успео да га спасе Метиног брда. Отеран је у бањички логор и преживео рат. Сви нису могли путем мита бити пуштени. Сиромашне није имао ко да откупи. Малолетнике су из аранђеловачког затвора упутили у логор на Бањици.

Саветници четничког војводе Лазовића, међу којима је Радиша Томић имао највшпе утицаја, имали су у виду чињеницу да су се сви они истицали као партизански борци у 1941. години. Пласковачки равногорски одборници предлагали су да се убије и Милош Николић а његова жена Драгисава да се ошиша јавно, пред збором целог села. Милошу и његовој жени замерено је да су се благонаклоно односили према партизанима у јесен 1941. а нарочито према Дугалићевом батаљону, коме су припремали храну и примали га на конак. Овоме се енергично супротставио Радиша Томић из неких својих личних интереса. Објаснио је Лазовићу да је Милош Николић богат човек, да ужива у селу велгоси углед, да је он давао храну партизанима из принуде, те да би његово убиство политички штетило четничком покрету. Лазовић је прихватио ово образложење. Милош Николић је скинут са списка осуђених. Јавно шишање Драгисаве остало је и даље у плану одмазде.

Девети мај 1943. освануо је у селу Винчи као и сваки други дан. Људи су се пре рађања сунца разишли по пољима на пролећне радове. У селу, као и обично, код кућа су остали старији и деца. Само два човека у селу знала су шта се Винчи спрема и да ће за њене становнлке девети мај бити дан страве и ужаса. Четниди су рано ујутро упутили у Винчу једног сељака из Пласковца са поруком председнлку општине да припреми ручак за 500 људи. Сељаку је речено да не говори о којој се војсци ради већ да каже да је то „наша војска". Председник општине у Винчи био је Миладин Радовановић. Прихватио се ове дужности по налогу Партије. Пре рата је био истакнути опозиционар, а у лето 1941. године, под утицајем свог синовца Милића Радовановића, постао је активни сарадник НОП-а. Сада је био

у сталној вези са Милићем и доследно извршавао задатке Партије. Очекујући жељно долазак партизана Миладин није прозрео поруку четничког гласоноше, схватио је да ће у село да дође нека велика партизанска јединица. Чуо је за пораз четника на Дрини, па му је било логично да је стигла у Шумадију крупнија партизанска јединица. Позвао је у помоћ неке бивше партизане и ангажовао их око припреме ручка. Испод столетних храстова у огпнтинској порти постављени су дугачки столови покупљени по селу, у казанима и лонцима кувала се храна, пекли се на ражњу прасићи и јагањци.

Четнички поход на Винчу отпочео је око 10 часова. Лазовић је прво упутио „црне тројке" које су добиле задатак да убију одређене личности и запале њихове куће. За цргош тројкама кренула су два батаљона четника који су добили задатак да одрасло становништво села сакупе и доведу у општинску порту. Око десет часова капетан Лазовић, на белом „араберу" кога је јахао још у априлском рату 1941. године и крио негде све док није постао четнички војвода, кренуо је на челу групе четничких официра који су такође јахали коње, у Винчу. За њима је ишло лешке 200 четника. Четници су изненада упали у двориште Милоша Николића. Милошев отац Гаја, ратник са Солунског фронта и носилац ордена Белог орла са мачевима, изашао је пред четнике и поздравио их са „Здраво другови"! У његово двориште су последњи пут навратили партизани у новембру 1941. године. Био је то батаљон којим је командовао Душан Дугалић. Осамдесетогодишњи Гаја запамтио је Дугалића као маркантну фигуру. Није обраћао пажњу на његову одећу нити на то да ли јаше коња или иде пешке. Музикравић је био стасит, леп човек, неку годину старији од Дугалића, али то Гаја није разликовао. Лазовић је расрдио Гајин поздрав.

— Шта је стари, комунисте очекујеш? — викнуо је Лазовић на Гају.

Гаји је ово био први пут да сретне четничку војску. Није имао представу како она изгледа, али се сећао четника из првог светског рата. Антерија од сиво-зелене чоје, сличне панталоне, шубара и укрштени реденици на грудима. Гиздави Лазовић и л>уди око њега подсетили су Гају на војводу Бабунског кога је он видео још 1912. године на Црној реци, пре него што се српска коњичка дивизија спустила у Пелагонију у свом продору према Битољу. Његова сељачка интуиција дошла је до изражаја. Скинуо је капу и скрушено одговорио:

— Домаћин сам човек, нисам комуниста. Види.м да сте народна војска — такве -су вам униформе, а ми смо се и на Солунском фронту поздрављали са другови. Тако смо се ми Шумадинци обраћали и Французима.

Пожурио је да војводу и његове доглавнике почасти старом препеченицом. То је одобровољило Лазовића. Из куће Гаје Николића кренула је црна тројка кући Спасоја Станковића. Вођа тројке повео је Гајиног унука, тринаестогодишњака, да му покаже пут.

— Води нас код Спала на прасетину — рекао је кољач дечку који није слутио шта четници припремају.

Нашли су Спасоја у њиви да окопава кукурз заједно са осталим укућанима. Вођа тројке позвао је Спасоја да пође с њим. Уз цут је настала препирка. Спасоје је био трезан, али четнике није респектовао. Рекао им је да он не признаје никакву краљеву војску без краља. Он, очигледно, није претпостављао шта му четници припремају. Када су га довели пред кућу, вођа црне тројке му је рекао да ће да га закоље. Спасоје је вероватно мислио да четник блефира. Сам је легао на земљу и рекао: „Хајде, кол>и" и опсовао му мајку. Два четника су скочила на њега и ухватила га за ноге и руке, а вођа црне тројке му је зарио нож у грло. Тако је Спасоје Станковић заклан а да није пружио никакав отпор — умро је из ината као што је и живео. Четници су му запалили кућу и изгубили се.

Црна тројка која је кренула да убије Будимира Ђекића дејствовала је неодлучно. Дошла је у двориште и наишла на његовог оца. Вођа тројке је гтитао где се налази Будимир. Проницљиви отац им је одговорио да се Будимир налази у Београду. Будимир се заправо налазио у кући и кроз прозор посматрао шта се догађа. Четници нису залазили у кућу. Запалили су само шталу. Чак су помогли Будимировом оцу да извуче испод трема штале нова кола да не изгоре. У овој тројци, су се, вероватно, налазили сељаци који су саосећали са Будимировпм оцем. Био им је разумљив мукотрпни живот сељака, а у злочин још нису загазили. Црна тројка која је требало да убије Милована Благојевића такође није извршила задатак. Када је планула штала Будимира Ђекића, Милован је инстиктивно осетио опасност и побегао далеко од куће. Кољачи су морали да се задовоље паљењем куће коју су комшије по одласку четника брзо угасиле. Милорад Станковић је видео четнички стрељачки строј у пољу, па је напустио рад у њиви и кренуо кући. Када је дошао пред кућу на прагу су га чекали џелатл. Одмах му је постало јасно да су то равногорски четници. Против њих се он борио код Чачка и Прањана. Скочио је с кола и дао се у бекство. Четници су се латили пушака и отворили ватру. Милорад је пао смртно погођен. Озај призор су с ужасом гледале Милорадова мајка и супруга са којом је провео у браку свега неколико месеци. Четници су запалили кућу.

Две тројке упућене кућама Драгослава Јовановића и Павла Радовановића нису нашле тражене жртве, па су запалиле куће. Драгослав и Павле налазили су се у општинској порти помажући око припреме ручка уверени да долазе партизани. Када су видели да им горе куће постало им је јасно да припремају ручак непријатељу. Планула је и кућа Ђорђа Јовановића која је била у непосредној близини општине. Брзо су се изгубили из порте и тако избегли сигурну смрт. То су учинили у последњем моменту. Ускоро је пред општину стигао капетан Лазовић на белом коњу а за њим око 200 четника. Председник општине Миладин Радовановић, није губио присебност. Хладнокрвно је дочекао четнике и поздравио њиховог војводу. За појасом је имао „парабелум" са метком у цеви. Рачунао је да ће имати времена да откупи сопствену главу.

— Колико, председниче, имаш у селу комуниста? — уследило је Лазовићево питање уместо поздрава.

— Има *их* доста али на гробљима — одговорио је мирно Миладин.

— Петнаест их лежи на Метином брду крај Крагујевца, петорица овде у овом гробљу, (имао је у виду и Милутина Радовановића), један у Јајинцима, двојици труле кости у Норвешкој, за четворицу се шшЈта не зна, вероватно су оставили кости негде на некој босанској планини. Жив је само један, али у село не навраћа.

— Има их још, ти то треба да знаш — узвратио је Лазовић. — Знамо Ш1 њих, данас ћемо их потаманити.

Миладина је захватила језа. Знао је да су у селу само он и још двојица чланова Партије, остали су се били пасивизирали. Али, на тавану његове куће налазио се познати партизан Добривоје Гајић Доча, лечио је ране. Напрезао се свим силама да остане хладнокрван.

Лазовић му је показао руком на стубове густог дима који су се видели на разним крајевима села. Миладину је тада постало јасно да четници пале куће истакнутих партизана из 1941. године који су били живи. У недоумици је био због чега су запалили кућу Спасоја Станковића. Лазовић му је ускоро све објаснио. Када је сазнао да ће четници да униште породицу Милића Радовановића задрхтао је, на лицу му се јавило бледило. Моментално је хтео да потргне револвер и побије четнике око себе. Уздржао се последњим напором. Хтео је нешто да предузме, али је био немоћан. Ускоро је простор око општине почео да се пуни народом и четницима, који су присилно довели народ на овај збор. Око подне пред општинском зградом се нашло неколико стотина жена и мушкараца из Винче и преко четири стотине четника. Десанку и Ненада Радовановића, сестру и најмлађег брата Милића Радовановића, члана Окружног комитета КП за округ Крагујевац, стрица Драгутина и стрину Милојку, који су се враћали из винограда, срела је четничка патрола предвођена жандармом Бором Димитријевићем који је раније служио у Белосавцима. Неко од комшија, из наивности, највероватније, дао је четницима тачну информацију где се они налазе, не знајући да их је послао у грозну смрт. Црна четничка тројка повела је ових четворо несрећника путем према кући а да ничим није одавала своје монструозне намере. Жандарм Димитријевић имао је дара да заговара жртве. Разговарао је уз пут са будућим жртвама и био врло љубазан. Када су пролазшги поред општинске зграде, председник општине Миладин Радовановић одлучио је да стављањем на коцку сопствени живот спасе малолетног Ненада. Послужио се лукавством. Довикнуо је вођи црне тројке да остави код општине „последњи изданак из комунистичког гнезда да му се јавно суди". Војвода Лазовић је наредио да се Ненад задржи. Тада се негде изгубио жандарм Димитријевић а Десанку је прихватила „црна тројка" коју је предводио Живота Томовић из гружанског села Опланића. Стрица и стрину су пустили.

Капетан Лазовић је са степеништа општинске зграде одржао говор окупљеном народу. По пози и начину изражавања видело се да нема дара за политичке говоре. Заправо, он је грдио, претио и наређивао, као да је испред строја војника. Одмах је почео са „комунистичком опасношћу која угрожава опстанак српске нације". Онда је прешао директно на стање у Винчи. Рекао је да је цело село „заражено комунизмом", да је у ,.комунистичким бандама" било највише Винчана у односу на сва друга села округа крагујевачког. Упро је прст према цркви на Опленцу и узвикнуо патетично:

— Погледајте тамо, ви то иначе гледате сваког дана, тамо леже великани династије Карађорђевића, зар вас није срамота што живите овде у срцу Шумадије, под самим Оплендем а издали сте краља!

Затим је рекао да је он дошао са бригадом крал>еве војске „да искорени комунистичку кугу у Винчи". Показао је руком да стубове дима који су се видели из општинске порте.

— Горе комунистичка легла — рекао је — а главне комунисте смо побили. Породица Милића Радовановића, најокорелијег комунисте у целој околини, биће потпуно затрвена. Овога што је овде — упро је прст на Ненада — заклаћемо на степеништу ове опиггине за пример свима вама. Тако ћемо уништити најопасније комунистичко гнездо.

Милићева кућа је већ горела, а џелат са камом за појасом стао је иза Ненадових леђа. Поручник Музикравић, висок, стасит официр, држао је Ненада за раме. Присутни сељади су немо, са ужасом, гледали шта се догађа. Онда се из гомиле прогурао до степеништа Велимир Вучићевић, клекнуо је пред Лазовића и обгрлио му колена:

— Господине војводо, не убијај ово дете — рекао је потресним гласом вичући толико да је одјекнула цела порта. — Дете ништа није криво. Милић је био стално на школама, слабо ко га из села зна, он не долази у село. Поштедите живот невином дечаку, Бог ће вас благословити а народ ће вам бити захвалан. Ако треба да падне нечија глава, ево сеците моју.

Лазовића су Велимирове речи узнемириле и поколебале.

— Пусти ми ноге — викнуо је и покушао да се ослободи његовог загрљаја.

Четници су притрчали и одвукли Велимира, али је он и даље викао, молећи да поштеде живот Ненаду. Лазовић, видно узбуђен, Велимировим поступком, обратио се народу:

— Људи, да ли и ви мислите као овај овде да треба опростити живот овом комунистичком иггенету. У вучјој јазбини се легу вукови а не јагањци. Отац му је погинуо као комуниста, два брата су му комунисти, мајка и сестра такође. Са њима је већ свршено данас. Шта ви онда од овога очекујете?

Глас четника је подрхтавао али се у њему осећала преггња. Народ је ћутао. Изнервиран четнички главешина је викнуо:

— Шта ћутите! Говорите! Питам вас да ли сте да се овоме опрости живот или да се убије?

Народ је и даље ћутао. — Онда се чуо само један глас — глас старог ратника са Солунског фронта и ратног инвалида Драгутина Чолића Тиме:

— Опростите живот дечаку.

Њему се придружио председник општине Миладин Радовановић, а онда су се са разних страна чули гласови: „Не убијајте дете!"

На овакво реаговање окупљеног народа капетан Лазовић није смео да реагује друкчије него да одустане од намере да закоље Ненада. Позвао је чланове црквеног одбора да изађу пред њега. Винча од свог постанка није имала цркву а самим тим нити црквени одбор. Али, промућурни Добра Марић оценио је да би за село у оваквој ситуацији било добро да има црквени одбор. Ухватио је за руку још двојицу и пошао пред четничког војводу.

— Ево нас господине, ми смо црквени одбор. Има нас још.

Довикнуо је још неколико и то најугледнијих људи који су му се придружили.

— Опраштам живот овом дечаку — рекао је Лазовић. — Повешћемо га са нама, да буде четник.

Један четник је донео ћебе и Музикравић га је ставио Ненаду на раме, а онда је почео да држи „моралну придику" како да се влада у четницима. Председник општине и „чланови црквеног одбора" убеђивали су Лазовића да остави Ненада пошто је још малолетан. Коначно је Лазовић одустао од намере да води Ненада. Рекао је:

— Добро, нека остане. Пошто је његова породица ушплтена, ви црквени одбор, старајте се о њему. Одговарате за њега. Ако се буде састајао са братом убићемо га а и ви нећете дсбро проћи.

Док се у општинској порти решавала судбнна шеснаестогодишњег Ненада Радовановића, црна тројка на челу са Жнвотом Томовићем, довела је Ненадову сестру Десанку у њихову кућу. Њу *и* іМајху Станицу затворили су у подрум и бацили се на њих као крвожедне звери. У лудачком заносу хистерично су подврискивали. Њихова бестијална вриска мешала се са вапајем несрећних жртава. Дуго су мучили своје жртве свирепо и чудовишно. Онда су запалили кућу л безглаво побегли са места злочина. Главни кољаш Томовић, отац петоро деце, бежао је од сопствене савести. Комшије су угасиле пожар и извукле из пламена тела жртава. Призор је био ужасавјући. Унакажена тела жртава изазивала су згражавање над монструозшш оргијањем равногорског четништва.

Боравак 1. гружанске четничке бригаде у селу Винчи завршио се обилним јелом и пијанком. Општинском портом орила се песма пијаних четника: „Ој Гунцате, село моје равно. . ." Председник општине Миладин Радовановић искористио је погодну прилику и отишао до куће свог синовца Милића Радовановића да види шта се тамо догодило. Згрозио се над унакаженим телима снахе Станице и синовице Десанке. Вратио се у порту и сео поред капетана Лазовића који је већ показлвао знаке пијанства. Миладин је добро потегао флашу са ракијом. Обратио се Лазовићу:

— Капетане, оно што су ваши људи учинили са Станицом Радовановић и њеном кћерком Десанком је ужасно. Оне нису само убијене, оне су силоване, измрцварене и унакажене. Те жене су невине, а ви сте их мучили свирепо. Чему то служи. То је злочин, капетане. Па то је наш народ. Такав пут вас неће довести до победе. ••

Полупијани капетан Лазовић ништа није одговорио. Зарио је руке у шаке и тако остао дуго. Онда је нагло скочио, лупио песницама о сто и командовао „покрет!". Руља пијаних четника напустила је Винчу остављајући за собом згаришта запаљених домова и поклане жртве. Лазовић се више никада није појавио у срезу опленачком. Говорило се да су га прогониле невине жртве Сташтца и Десанка.

Четнички бестијални пир у Винчи, описан је детаљније, не зато што је био једини ове врсте у Шумадији, већ што је оригиналан у поступку. Они који су одредили жртве покоља у Винчи 9. маја 1943. нису остављали Винчу на миру. Половином јануара 1944. године, по наређењу ..команданта краљеве гарде v отаџбини" Николе Калабића

а на предлог равногорског одбора који је тада постојао и у Винчи, четнички четовођа Милош Каран са својом групом приредио је у Винчи једну крваву ноћ. У току те ноћи убијени су Павле Радовановић и Драгослав Јовановић који су били осуђени на клање 9. маја 1943. године. Некако су успели да продуже живот за осам месеци. Заклали су Велимира Вучићевића. Спасавање Ненада Радовановића деветог маја 1943. четничке присталице су запамтиле као његов смртни грех. Те ноћи су убили Миладина Радовановића. Овај храбри и довитљиви човек није могао а да четницима не прави разне пакости. Он је њих сматрао непријатељима број један па их је као председник општине онемогућавао на разне начине. Избегавао је њихове замке, али је ове ноћи насео шиховом трику. Изашао је из куће без оружја на позив свог доброг друга Јована Вучићевића, који је био присиљен одк четника да зове Миладина. Четници Јовану нису претходно открили своје намере. Кад се Миладин појавио на прагу своје куће дочекао га је плотун из десетак гтушака и разнео му главу.

Четшгчки терор и свирепост беснили су у целој Шумадији и у другим крајевима Србије, а почело је још у јануару 1943. године. Познат је четнички злочин у селу Трнчи у Поморављу, 14. јануара када је заклано неколико бивших бораца Беличке партизанске чете, међу којлма Драгослав Миленковић и Милан Пантић. Крајем јануара, у току једне ноћи четници ЈБубе Јовановића су из села око Ћуприје и Параћина извели из кућа, већи број мушкараца и неколико жена са децом. Све су их заклали под оптужбом да „јатакују са партизанима". Партизана тада није било у Поморављу, али четничким главешинама била је потребна крв. Свеједно им је било да ли су жртве криве или невине. Двадесет трећег фебруара у селу Доња Горевница, код Чачка, четници су ухватили четворицу партизанских присталица, стрељали их и лешеве бацили у Мораву. Један од њих (Милутин Ненадовић) се спасао. Крајем фебруара и почетком марта четници су извршили већи број свирепих злочина у селима око Аранђеловца, Чачка и у Гружи. Само једне ноћи у Гружи је убијено 15 људи. Врхунску свирепост четници су испољили 22. маја када су у Рађевини заклали Живана Димитријевића а затим га пекли на ражњу. У Живановој кући су затекли и убили Милана Китановића, ранијег секретара ОК КПЈ за округ Ваљево. Том приликом су убили и Радомира Димитријевића, Живановог сина.

Покољ породице Крсте Живковића из Равне Реке који су четници извршили у мају 1943. спада међу најгнусније. Крста Живковић имао је рођаке у партизанима. Каада је чуо да га четници траже кренуо је са породицом у намери да напусти своје село. Црна тројка равногораца пресрела је породицу Живковића на Пасул.анским ливадама. Крста са синовима Јованом и Николом покушао је да се спасе бекством, али су их кољаши ранили и затим похватали. Крсту и сина Јована исекли су на комаде, а млађег сина Николу повели са собом и заклали у селу Багрениди. Жена Крстина Иванка са кћерком и најмлађим сином вратила се у Равну Реку. Код куће ју је сачекала друта „црна тројка". Џелати су је задавили на очиглед малолетне деце. Следеће ноћи у селу Равна Река четници су убили сарадницу партизана Стану Ристић и њену дванаестогодишњу кћер. Сутрадан

су пред Управом сењских рудника осванула главе Стане Ристић и Крсте Живковића набијене на коље. Војници последњег владара из династије Карађорђевића својим вандализмом превазишли су јањичаре. Четничке старешине су се просто такмичиле у свирепости. Једна чета из Качерске четничке бригаде ухватила је партизанског симпатизера Милоја Микића. Кољаш му је забио нож у леђа и терао га испред себе да хода. Кољаша је пратио хармоникаш са свирком и песмом. Тако се ова поворка кретала селом Војковцима изазивајући згражавање људи. У Горњој Трешњевици заклали су Војимира Божића, његову жену Надежду и Душана Терзића. Почетком априла убили су у селу Заграђу целу породицу Тодоровић из Церове: Вујицу, његову жену Раду и сина Будимира. Неко их је оптужио као сараднике партизана. Зверски су их мучили, свакога појединачно, захтевајући признање. У Трнави су заклали учитеља Љубу Томића.

Таковска четничка бригада тражила је у Војковцима партизанске базе. Упали су у кућу осамдесетогодишњег Богдана Ранковића и његовог сина Ранка. Мучили су их, тражили да открију скровишта партизана. Стари Богдан није издржао. Признао је да постоји база негде у близини куће, али тачно место није знао. Рекао је да то син зна. Међутим, син Ранко ништа није признао. Заклали су га пред оцем. Тако је Богдан остао без оба сина. Син Станимир, студент, погинуо је у Винчи као борац 9. чете у октобру 1941. године.

У зимским месецима 1944. године четници су вршили масовне покоље. У селу Друговцу заклали су у току једне ноћи 75 особа, а у Вранићу седамдесет. У Копљарима, присшшо су окупили становнике села и пред њима заклали 22 особе. Страх од сопственог народа и мржња према сарадницима и симпатизерима НОП-а захватила је тако снажно ове издајнике да нису имали граница у свом злочину.

Окупатори, Немци и Бугари а такође и остали квислинзи нису заостајали у злочинима за четницима. Дванаестог марта 1943. године недићевци су стрељали у Крагујевцу 20 сељака из околнлх села које су жандарми на брзину скупили без икаквог критеријума. Ово је учињено ради одмазде због погибије среског начелника из Раче Батрића Зечевића. Двадесет шестог маја, по наређењу немачког фелдкоманданта Кајзенберга, стрељано је у Јајинцима 125 заточеника логора на Бањици. То је била одмазда за 2 погинула и рањеног немачког војника у борби са 1. шумадијским одредом у селу Дражњу 13. маја. Двадесет трећег маја заклане су Даринка Радовић *и* њене две кћери. У Трбушници 2. августа Колубарска четничка бригада, под командом потпоручника Милована Васиљевића, ухватила је чланове Народаоослободилачког одбора Јована Димића, Властимира и Животу Матића и Велимира Живковића, мучили су их а затим заклали све заједно крај једног потока. Дванаестог августа у поноћ Орашачка четничка бригада упала је у Даросаву и из кревета извукла преко 30 мушкараца и жена. Двадесеторици су ударили по 50 до 100 батина, Мику Јеремића и Милана Грујића тукли су до смрти, ударили су им по 200 батина а на крају их заклали. Заклали cv и Бранку Герасимовић, жену Веље Герасимовића који је погинуо у јесен 1941. године као заменик комесара 2. батаљона Првог шумадијског одреда. Тих дана је Никола Калабић командант Корпуса краљеве гарде у ЈБубићевцу лично претукао три младића и једну девојку. После неколико дана

сви четворо су умрли. Дан касније, четници су приредили нов крвави пир у селу Бањи. Равногорски одбор у Бањи на челу са Петром Томковићем, истакнутим четничким присталицом, осудио је на смрт проту Јеремију Исаковића, Милојка Драгаћевића и његову жену Милојку. Грех попа Јеремије био је што је у проповеди у цркви жигосао четничке злочине, назвао их „синовима ђавола који убијајући сеју мржњу у народу". Милојко Драгаћевић је био члан Народноослободилачког одбора, кћерка Нада била је партизанка, а у његову кућу су често навраћали партизани. Проту Јеремију Исаковића повела је на крају црна тројка у којој се налазио по злу познат кољаш Јешић. Лабилног карактера и са комплексом ниже вредности због ниског раста и жгољавости, Јешић је постао свиреп кољач. Јеремија Исаковић је био горостас, висок два метра и тежак преко сто килограма. Био је у стању да обори вола. Јешић и његова два помоћника одвели су попа у кукуруз код гробља у Бањи и окомили се на њега као термити, боли су га камама са свих страна, а Јешић му се попео на леђа и глодао му камом врат. Јеремија је носио на леђима сву тројицу ричући као лав. Два часа је трајала његова борба са крволоцима. Од Јереминијих вапаја у августојској ноћи становницима Бање ледила се крв у жилама.[211] Док су клали попа Јеремију код гробља догоревала је кућа Драгачевића. На прагу куће лежали су заклаани домаћин *и* његова супруга. Јеремијино запомагање и пожар усред ноћи, остали су у сећању становника Бање као стравичан догађај.

Деветнаестог новембра четници 1. бригаде Корпуса краљеве гарде којом је командовао Негован М. Арсенијевић, заклали су у Крћевцу Мланку, Милоја и Јована Благојевића и Драгољуба Ивановића, чланове Народноослободилачког одбора и омладинку Радмилу Благојевић, члана Скоја. Четвртог децембра на гробљу у селу Трбушници, Колубарска четничка бригада је окупила сељаке. Командант бригаде потпоручник Милован Васиљевић одржао је говор и запретио људима да ће „сарадња са комунистима бити сурово кажњена". Претњу је одмах и потврдио. Пред окупљеним становницима села убили су пет чланова НО одбора: Митра, Костадина и Милована Прокића, Светолика Пантелића и Милутина Илића.

Последње ноћи 1943. године гардисти краља Петра II дошли су у Тополу, под Опленац где се зачела династија Карађорђевића, као емисари грозне смрти. Извукли су из кревета Десанку Јокић, учитељицу, њену мајку Радојку Васиљевић, Ангелину Николић, фризерку, Младена Стефановића, чиновника среског суда. Мучили су их а онда заклали код моста на реци Каменици. Лешеве жртава оставили су поређане на путу Липовац—Топола. Те исте ноћи „гардисти" су у селу Тополи уништили целу породицу Драгише Поповића. Драшша је био веома сналажљив и храбар човек. Потплатио је једног Немца, магадионера који му је давао муницију, а преко Милана Дракулића, комесара одреда, муниција је из Тополе стизала у Први шумадијски одред. Драгиша је био успоставио везу са јединидом

[111] **Проти Јеремији се обраћао Милан Недић писмом још у јесен 1941. године позивајући га на сарадњу. Писмо почиње речима „Оче прото". Јеремија му није одговорио.**

Словака која је била на Опленцу. Цео вод — намеравао је да пређе на страну партлзана. Ова завера је откривена. Сви су стрељани на југозападној ивици Опленца а њихови лешеви су бачени у ђубре. Ускоро после тог догађаја четници Кузељевића и „Карађорђа" упали су у кућу Драгишину и заклали њега, његову супругу Милку, сина Миодрага и ћерку Милену, а кућу су запалили. Те ноћи су у селу Тополи убијен Милан и Надежда Ђурић. Била је то за Тополу ноћ крвавих кама, ноћ ужаса. На покланим жртвама четници су оставили поруку да су „смртне пресуде над комунистима извршили припадници југословенске војске у отаџбини". Огрезли у злочин и издају, четници се нису стидели својих злочина.

Половином фебруара 1944. године четници су свирепо убили омладинку Јулку Бошковић из Врбице, сарадника партизана. После погибије Милића Радовановића и другова у близини њене куће, Јулка се некако провукла кроз редове недићеваца и отишла у Бању код својих даљих рођака. У кући Драгише Томковића, где се склонила Јулка, налазио се секретар среског Комитета КПЈ за срез орашачки Ђорђе Ђурић Шарац са неколико својих сарадника. Кућа Драгише Томковића била је, заправо, привремено седиште Среског комитета. Неко из села обавестио је команданта Прве четничке бригаде Корпуса краљеве гарде. Исте вечери батал>он од 100 четника под командом наредника Борисава Обрадовића из Влачке опколио је заселак у коме се налазио Срески комитет. Четници су знали кућу у којој се налазе Шарац и другови, пришли су јој неприметно и отворили ватру из пупгкомитраљеза. Гађали с упрозоре и врата. Користећи се помрчином, сви чланови комитета успели су да побегну. Остао је у кући домаћин Томковић са члановима своје породице а остала је и Јулка. Била је изненађена и збуњена. Четници су упали у кућу, затворили домаћиица и његову породицу и Јулку у једну собу. Пошто су извршили детаљан претрес куће, четници су саслушали све које су нашли у кући. Када је на ред дошла Јулка она је изјавила да је члан породице Томковић. Али, Драгиша је био уплашен до те мере да је рекао четницима да му Јулка није никакав род и да је он чак и не познаје. Овим је Јулкина судбина била запечаћена. Четници су зграбили крхку седамнаестогодишњу девојчицу, одвукли је у другу собу и злостављали на разне начине. Тражили су признање и о ономе о чему она ништа није знала. Њено незнање су тумачили као пркос „окореле комунисткиње". Силовали су је, унаказили тело и на крају заклали. И то им није било довољно. Обесили су је за витнце о грану старог храста („записа") у селу Липовцу. У мају 1944. године Обрадовић, са својим четницима, убио је у Липовцу Ђоку Зечевића и његову супругу Паву. Светили су се што су им синови Славко и Миодраг били борци Првог шумадијског одреда. Четнички терор у Шумадији трајао је све до краја рата, а **Maibe** групице окорелих зликоваца задржале су се извесно време и после ослобођења. Познат је кољач Прскало који је 1947. године живог бацио у бунар председника општине из Босуте Влајковића.

Овде је поменут само мањи број карактеристичних четничких злочина. Било их је далеко више. Од њихове каме често су страдали и они који су се на било који начин замерили четничким главешинама, њиховим сарадницима и пријатељима. Тако је, на пример, уби-

јен Радосав Ђекић, учитељ из Винче, који је радио у Страгарима. Он се замерио команданту батал>она из Опленачке четничке бригаде наредннку питомцу Радиши Томићу. Волели су исту девојку. Томић је упутио црну тројку која је ликвидирала учитеља Ђекића. Четници су оставили поруку да су Ђекића убили припадници Првог шумадијског партизанског одреда. Али, у то нико није поверовао. Отац Радосављев Добросав, носилац Албанске споменице, сахранио је сина као жртву четничког терора и то је јавно рекао на његовом гробу.

Четници су убијали и по наруџбини, за новац. Тако је заклан Љуба Рајковић богати сељак из Пласковца. Мотив убиства остао је непознат. Љубу Рајковића су заклали на пласковачком гробљу. Претпоставља се да је неко потплатио четнике да убију Љубу како би се домогао његове имовине.

ДЕЈСТВА ОДРЕДА У МАЈУ И ЈУНУ 1943. ГОДИНЕ

Рудничка чета се крајем априла налазила у срезу качерском. Од 17. до 28. априла имала је неколико сукоба са Немцима, недићевцима и четницима Драже Михаиловића. Све су те борбе биле мањег обима и интензитета па и губици нису били велики. Јачи сукоб са четницима догодио се 29. априла у Сврачковцима. Борба је трајала два часа, а сутрадан су четници и недићевци напали Рудничку чету на Руднику где је била на одмору. Непријатељ је постигао изненађење. Чета је имала два рањена борца и била је присиљена на повлачење.

На неколико дана уочи првог маја Окружни комитет КПЈ за округ Крагујевац припремио је прославу Првог маја. Планирано је да се на Букуљи окупе сви борци Првог шумадијског, Ваљевског и Чачанског одреда. Главни штаб НОП-а за Србију планирао је да на овом скупу обележи празник рада — Први мај а да истовремено одржи уобичајену конференцију и на крају изврши и извесне организацијске измене. Тих дана су командант Главног штаба Брадоња и комееар Мома Марковић анализирали дејства партизанских јединица у Србији и закључили да би било неопходно фор.мирати једну јачу јединицу већих борбених и маневарских могућности која би била способна да дејствује на широком простору и која би служила Главном штабу као својеврсна оперативно-стратегијска резерва ради испољавања утицаја на развој борбених дејстава у целој Шумадији па и шире. Предвиђало се прерастање ове јединице у бригаду. Самосталне чете, нарочито са малим бројем бораца и слабије наоружане, нису биле у стању да изводе крупне акције. Непријатељ, чије су јединице најчешће бројале преко 100 војника, лако је постизао надмоћност над партизанским четама, доводио их у окружење и наметао своју иницијативу. Ваљевски одред се био осуо и пао испод половине у односу на број бораца у марту када је био обновљен. Покушај да се обнови и омасови Сувоборски одред такође није успео. Одред је бројао петнестак бораца па је чешће називан четом. Одлучено је да се на територији партијског ловерегоиитва за округ Младеновац формира посебан партизански одред, односно да се обнови Космајски

одред, јер и штаб Првог шумадијског одреда није био у стању да руководи борбеним дејствима на тако великом простору.

Услед непредвиђених тешкоћа јединице су стигле на Букуљу тек увече првог маја na је свечаност одржана другог маја. На Букуљи cv се нашле Рудничка и Космајска чета Првог шумадијског одреда, Вал>евски одред и Сувоборска rpvna (чета). Грочанско-подунавска чета није успела да се пробије до Букуље. Првомајска свечаност почела је војничком смотром јединица коју је извршио командант Главног штаба, а затим је комесар Главног штаба Мома Марковић говорио о Првом мају, тешким борбама Оперативне групе Врховног штаба на територији источне Босне, Херцеговине, Црне Горе и Санцака, као и о борбама у источној Србији. По завршеној свечаности, саопштена је одлука о реорганизацији Првог шумадијског одреда. Грочанско-подунавска и Космајска чета, која је после губитака у Лисовићу имала свега двадесетак бораца, издвојени су из састава Првог шумадијског одреда и образовале су Космајски партизански одред „Раде Јовановић". Вршилац дужности команданта Првог шумадијског одреда, Милосав Влајић упућен је у Космајски одред за заменика команданта одреда. За команданта Првог шумадијског одреда постављен је Лука Спасојевић Замењен је и комесар одреда Дракулић. На његово место постављен је Родољуб Станић. Једино је остао стари начелник штаба одреда Илија Јовановић Лала. Десет бораца је упућено ради ојачања Сувоборског одреда (чете), а од Рудничке чете формиране су две — Рудничка и Качерска.

Крајем маја Окружнн комитет КПЈ за округ Крагујевац планирао је напад на фабрику „Стефановић" која се налазила на периферији југозападног дела Крагујевца. Фабрика је прерађивала месо у артикле намењене немачкој војсци. Комитет је имао на вези једног бугарског војника који је често био на обезбеђењу те фабрике. Бугарин је дао детал>не податке о постројењима фабрике, обезбеђењу и најпогоднијим прилазима. Главни штаб НОПО за Србију прихватио је овај план. Задатак је поверен Качерској чети Првог шумадијског одреда и Ваљевском одреду. Ове две јединице имале су скупа око 40 људи и четири пушкомитраљеска. Двадесет седмог маја, пред поноћ, јединице су ушле у Крагујевац и приближиле се фабрици, како је то већ било планирано. Улуђене су извиднице да провере места преко којих је планиран улаз у фабрЈ*чко двориште. Чекало их је изненађење. Уместо уобичајених стража, двориште је било пуно бугарских војника. „Веза" са Бугарском комунистичком партијом преко војника цара Бориса била је лажна. Тако се одустало од овог напада.

У мају месецу изведено је неколико акција у којима су заједно учествовале јединице Првог шумадијског одреда, Ваљевски одред и Сувоборска чета. Тринаестог маја партизани су ушли у Лазаревац, уништили инсталације на железничкој станици, похапсили известан број сарадника окупатора и налали жандармеријску станицу. Борба са жандармима трајала је пуна два часа. Жандарми су имали пет мртвих, а партизани једног мртвог и двојицу рањених.

Упад партизана у Лазаревац уследио је у време када је одред Српске државне страже јачине око 500 људи под командом потпуковника Станковића изводио „акцију чишћења" у селима северно од

планине Рудника. Непријатељ је био потпуно збуњен овим смелим дејством партизана, па је појачао терор над становништвом, али је од „акције чишћења" одустао увиђајући да је бесмислена.

Првих дана јуна Први шумадијски одред дејетвовао је у качерском срезу. Са штабом одреда били су командан! и политички комесар Главног штаба НОПО Србије. Петог јуна обе чете одреда осванула су у селу Живковцима, где су и преданиле. У току дана штаб оддера био је обавештен да се недалеко од Живковаца, у селу Брајковцу, налази Качерска равногорска четничка бригада јачине око 200 људи. Непријатељ је бројно био готово четлри пута јачи. Брадоња је одлучио да нападне четнике рачунајући на ефекат изненађења. У поноћ између 5. и 6. јуна Рудничка и Качерска чета ушле су незапажено у Брајковац и окружиле куће у којима су се налазили четници. Четнички стражари су касно открили присуство партизана и отворили ватру. Сањиви четници искакали су кроз прозоре, али су дочекани митраљеским рафалима и бомбама. Међу четницима је настало опште расуло. Тражили су спас у бекству, пружајући слаб отпор. Заробљено их је шест, а око 15 је убијено. Остали су се разбежали на све стране, па је команданту ове четничке бригаде било потребно више од десет дана да поново прикупи људство.

Први шумадијски одред изгубио је у овој борби команданта одреда Луку Спасојевића. За време гоњења четника кроз брајковачке шљивике један четник га је тешко ранио из непосредне близине. Брза лекарска помоћ је изостала и он је умро. То је била и једина жртва. Први шумадијски одред није имао среће са својим командантима, брзо су гинули. Сахрањен је на гробљу у селу Трбушгогци уз војничке почасти. За вршиоца дужности команданта одреда постављен је начелник штаба Илија Јовановић Лала.

Половином јуна равногорска врховна команда организовала је самостално „операцију чишћења" око планине Рудника и у срезу качерском. У тој акцији четници су ангажовали свој Руднички и Први равногорски корпсу, укупне јачине 600 људи. Дража Михаиловић је обавестио Милана Недића о свом плану. Тако су се у ту четничку „самосталну акцију" укључили недићевци, Немци, Бугари и љотићевци и блокирали Први шумадијски одред са севера, северозапада и североистока. Четници су дејствовали са југа, југоистока, и југозапада. Простор на коме се нашао одред био је окружен.

Ценећи новонасталу ситуацију командант Главног штаба за Србију закључио је да Првом шумадијском одреду прети опасност од окружења на неповољном простору што би могло да проузрокује тешке губитке, па наређује да се Рудничка чета Првог шумадијског одреда, Ваљевски и Сувоборски одред, повуку на масив планине Рудника. Ноћу, између 19. и 20. јуна Рудничка чета, Ваљевски и Сувоборски одред стигли су на Рудник и залогоровали на заравни званој Паљевине. У све три јединице било је око 100 бораца са 6 пушкомитраљеза. У Ваљевском и Сувоборском одеду било је укупно око 30 бораца. Качерска чета остала је у Козељу јужно од Белановице. Задатак јој је био да завара четнике о правцу кретања главних партизанских снага. Четничким обавештајцима је пошло за руком да открију партизански логор на Паљевинама. Ноћу између 20. и 21. јуна четници су дошли на Рудник и окружили партизански логор. Пред

зору четничке старешине су поделиле својим војницима ракију, затим су распоредили јединице и отпочели напад. Четници су уз громогласне узвике „ура" дигли паклену галаму крећући се уз брдо према партизанским положајима. Партизани су имали довољно времена да се организују за одбрану. Чекали су да им се четници приближе на повољно одстојање а онда су отворили ватру. Распламсала се жестока борба. На сваког партизана јуришало је по шест четника. Партизани су имали довољно муниције и ручних бомби па је њихова ватра била врло ефикасна. Четници су жестоко нападали, хватали заклоне и поново јуришали, падали су мртви и рањени. Старешине су их бодриле. Борба је трајала цео дан. То је био редак пример четничке храбрости и упорности. На северним падинама Пал>евина остало је сто мртвих четника, толико их је, по свој прилици, и рањено. Партизани су имали два мртва и два рањена борца. Овакав однос губитака објашњава се тиме што су партизани имали повољније положаје, дејствовали су из заклона, располагали су са довољно аутоматског оружја и муниције, а што је најважније, били су искуснији као ратници. Четници су нападали преко брисаног простора а борбени поредак им је био лоше организован. Пред вече четници су одустали од напада. Партизани су напустили Рудник и пред зору 22. јуна стигли у село Гараше под Букуљом.

Растурање четничког збора у селу Клоки 25. маја била је изузетно спектакуларна акција. Четници су више силом него добровољно успели да окупе пред општинском зградом већину ставновника села. Поставили су обезбеђења, постројили своју брадату војску и почели да говоре. Довели су пред општинску зграду и неколико симпатизера НОП-а које су намеравали да казне батинама, „за пример другима". Некакав четнички идеолог говорио је сељацима о циљевима за које се бори „крал>ева југословенска војска у отаџбини" и то пропратио обиљем лажи и клевета упућених Народноослободилачкој војсци и комунистима. И када је био на врухнцу свога говорништва, када се трудио да покаже како ће партизани бити уништени, они су се појавили пред општином. Четничке главешине су се латиле оружја, али су плануле партизанске пушке. Шест четника су пали мртви, неколико их је рањено и заробљено, а остали су се разбежали. Тако се догодило да су на истом збору говорили четници и партизани. Партизанима није било потребно много да говоре. Људи су о њима доста знали. Одлучним наступом они су потврдили да приче о њима нису легенда, већ стварност.

ЗНАЧАЈ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА У СТВАРАЊУ ПРВОГ БАТАЉОНА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ У ШУМАДИЈИ

Командант Главног штаба НОПО Србије осетио је потребу за формирањем јаче, органлзацијски чврсте јединице знатно раније. Међутим, објективни услови за њено формирање настали су тек у другој половини јуна 1943. године.

Непосредиг припреме за прелазак на „покретне формације" отпочеле су још у мају. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни штаб НОПО за Србију упутили су половином маја писмо Окружном комитету КПЈ за округ Крагујевац у коме је указано на потребу стварања већих покретних јединица — батаљона и бригада. У том писму речено је, између осталог, да „ ... курс на стварање батаљона и бригада у Шумадији означава прекретницу у нашем раду, што захтева ревизију и усклађивање томе циљу свих политичких, војних и организацијских питања" ... Даље се каже: „сада морамо стварати покретну војску (батаљоне и бригаде). Стварање покретне војске значи излажење из оквира досадашњег војног рада окружних партијских организација..."

Командант Главног штаба НОПО Србије Радивоје Јовановић Брадоња примио је лично задужење да формира први батал>он НОВ у Шумадији. Зато је одлазио у јединице Првог шумадијског, а затим и Космајског одреда и учествовао с њима у борбама како би добио реалну слику о борбеним квалитетима тих јединица и њихових бораца. За време боравка у Првом шумадијском одреду, непосредним учешћем у неколико борби, он је одабрао из Рудничке и Качерске чете 60 бораца за будући батаљон. Затим је отишао у Космајски одред, учествовао у борбама његових чета, одабрао 40 бораца и ставио их под команду Милосава Влајића, предвиђеног за заменика команданта будућег баталлна. Са групом Космајаца Брадоња је организовао ноћу 23. јуна напад на жандармеријску станицу у селу Влашка. Влајић, као непосредни организатор овог напада, није добро изучио прилазе жандар.меријској станици и могућности незапаженог приближавања. Ово је било значајно и због тога што су се у непосредној близини (у Младеновцу и Рал>и) налазиле јаке немачке снаге. Решење се морало тражити у изненађењу и брзом дејству. Изненађење није постигнуто. Жандарми су од самог почетка пружили јак отпор. Влајић је упутио групе бомбаша да се приближе згради и кроз прозоре убаце бомбе, али и тај покушај је пропао. Борба се одужила. Сваког часа претала је опасност од интервендије Немаца из Младеновца. Изнервиран неуспехом, Влајић је претрчавао од једне до друге бомбашке групе бодрећи борце да покушају поново. У том неконтролисаном кретању један метак га је погодио. Пао је мртав у наручје команданту Главног пггаба Радлвоју Јовановићу Брадоњи. Тако се завршио животни пут овог храброг борца Космајског одреда који се истакао још у првим данима устанка. После погибије Влајића, Брадоња је обуставио напад и повео Космајце на Букуљу. Уз пут су конфисковали стоку на имању познатог велепоседника и петоколонаша Јанка Бацака из Младеновца.

Двадесет осмог јуна на Букуљи се нашао цео Први шумадијски одред, 27 бораца из Космајског одреда и 20 бораца из Вал>евског одреда. Брадоња је, после борбе у с. Влашка, вратио 13 борада штабу Космајског одреда а 27 бораца је повео на Букуљу. Ваљевски одред је кренуо цео, али се уз пут осуо, па их је на Букуљк стигло око двадесет. Брадоња је за батаљон издвојио 15 бораца из ваљевског одреда а остале је оставио на располагању штабу Првог шумадијског одреда. Од тога дана престао је да постоји Ваљевски партизански одред и није се обновио све до краја рата. Заправо, и до тада већина његових

бораца бшта су са територије Шумадије. У строју новоформираног шумадијског батаљона налазила су се 102 бораца (60 из шумадијског, 27 из Космајског и 15 из Валзевског одреда). Око 60 бораца и руководилаца били су чланови КПЈ и СКОЈ-а. За команданта батаљона постављен је Милош Дудић Сувоборац, за политичког комесера Мирослав Јовановић Трулеж, а за начелника штаба Илија Јовановић Лала.[205] Штабну једиииду батаљона сачињавало је 6 старешина и 2 курира, тако да су у четама остала 94 борца и старешине. Бројно стање чета кретало се између 30 и 34 човека. Свака чета имала по 2 пушкомитраљеза. Свечаном чину формирања батаљона присуствовали су представници Главног штаба НОПО за Србију, чланови Окружног комитета КПЈ за округ крагујевачки, представници Окружног комитета КПЈ за округ Чачак и Чачанског партизанског одреда (Милош Минић и Раденко Мандић). После свечаног дела скупа изведен је културно-уметнички програм.

КРАТКА ИСТОРИЈА ПОРОДИИЕ МИЛУТИНА ЈЕЛЕНИЋА

Када се говори о наименовању команданта овог Првог батаљона НОВ у Шумадији, ради поштовања историјских чишеница а још више из захвалности према једном великом патриоти, самопрегорном револуционару-сељаку и примерном комунисти, неопходно је дати извесна допунска објашњења.

Заправо, на седници ПК КПЈ за Србију од априла 1943. године за команданта овог батаљона био је одређен Милутин Јелених, напредни пол»опривредни произвођач — револуционар из Горше Трнаве. Међупш, Милутин Јеленић је погинуо пре него што је батаљон формиран. Историја Милу[г].ина Јеленића заслужује и посебну обраду. Милутин, отац бројне породзгцо, припадао је левом крилу Земљорадничке партије Драгољуба Јовановића. После капитулације Краљевине Југославије, он се чвршће повезао са комунистима. Активно је учествовао у припреми устанка. Половином године 1941. примљен је у чланство КПЈ а у јесен 1941. године изабран је и за председника Народноослобидаличког одбора у свом селу, а ус-

205 Милош Дудаћ, пешадијски поручкик југословенске војске, рођен 15. августа 1915. године у с. Клинцлма код Вал>ева. Био је командант Сузоборског а затим Ваљевског одреда, ко.мандаит Првог шумадијског батаљона, заменик команданта Прве шумадијске бригаде. Умро од последица рањавања у Шеховићима, јануара 1944. године у чину пуковника.

Мирослав Јованозић Трулеж, рођен у Пожаревцу 10. августа 1915. гоцине, студент права. члан КПЈ од 1939. Био члан Окружног комитета за округ Крагујевац. Погинуо 4. децембра 1943. у Пријепољу као комесар 3. баталлна Прве шумадијске бригаде.

Поред начелника штаба Илије Јовановића Лале о коме је писано раније, у штабу батаљона су се налазили: интендант Петар Владетић, санитетски референт №фа Врабич лекар из Младеновца, референт за агитацију и пропа' ганду гтрофесор доктор филозофије Мнлош Савковић. Ко.мандЈф 1. чете Михаило Ивковић Бели, комесар Лазар Љубоја; командир 2. чете Живорад Симић (Жика В;шац), комесар Јован Роган; комесар 3. чете Добривоје Ковач Добрица. За командира чете био је одређен старешина из Космајског одреда, али је он на путу за Букуљу погинуо, па на дан формирања батаљона 3. чета ініје имала командира.

коро је изабран и за члана Народноослободилачког одбора среза опленачког. У новембру 1941. године постао је секретар основне организације КПЈ у Горњој Трнави. Савесно је обављао ту дужност све до марта 1943. године. Милутин је уживао велики углед у Горњој Трнави и околним селима. Људи су га поштовали и слушали. Давао им је савете и то не само како да воде домаћинство у том мутном времену, већ и како да се односе према разгош политичким збивањима. Почео је да смета Недићевој администрацији а такође четницима и њиховим присталицама. Четници су свим силама настојали да га придобију за себе. Када у томе нису успели, почели су да му прете оптужујући га да одвраћа народ од равногорског покрета, што је и било тачно. Али, ником од његових противника ни на памет није пало да је Милутин комуниста, па још и секретар партијске ћелије. У почетку 1943. године равногорски четници су све чешће наврађали у Горњу Трнаву. Они су уходили Милутина. Селом су се проносили гласови да је Милутин Јеленнћ комуниста. Ове тврдње постале су гласније када се сазнало да је његов најстарији син Живадин, звани Јова, партлзан. Раније је владало уверење да је Живадин негде на раду. У марту је стање у селу било такво да је Милутин закључио да су његов живот и животи његова млађа два сина угрожени. Тражио је од Окружног комитета да му се дозволи одлазак у одред. Дозволили су му. У сумрак једног од првих дана априла, Милутин Јеленић са два своја сина напустио је кућу и кренуо у Први шумадијски партизански одред да са оружјем у руци настави борбу за слободу. Било му је тада 49 година. Најстарији син Живадин (Јова) који је већ био у одреду имао је 22 године; средњи син Радисав имао је 21 годину, а најмлађи — Живојин кога су сви у селу звали Миша, имао је само 18 година. Кућа, имање и стока остала је на Милутиновој супрузи Лепосави која више није била млада. С њом су остале петнаестогодишња кћи Станица и најмлађе дете Станика која још није била напунила осам година. Четири ратника из једне шумадијске сељачке породице нашло се у Првом шумадијском одреду. Милутин није пошао у рат грлом у јагоде. Оба сина је наоружао пушкама и бомбама, а он је понео пушкомитрал^ез који је дању чувао у димњаку куће, а ноћу крај узглавља.

Ратна срећа није била наклоњена Јеленићима. Први је погинуо Ммлутинов средњи син Радисав, само неколико дана по доласку у одред. Његову Рудничку чету, у коју је био распоређен, једнога јутра половином априла 1943. године, изненада је напала четничка Качерска бригада. Обезбеђење је затајило па су четници изненадили партизане на спавању. У пробоју четничког обруча Радисав је јуришао међу првима. Храбар, али као ратник неискусан, бацио је једну а затим другу бомбу на четнички стрељачки строј а затим, у групи бораца улетео међу њих. Другови су се пробили. Он је остао, можда га је разнела и сопствена бомба.

Нешто више од месец дана после погибије средњег сина погинуо је и Милутин Јеленић. Двадесетог маја 1943. године, он се налазио са болницом Првог шумадијског одр^да у засеоку Каменар. између Врбице и Брезовца. Неко је обавестио команданта недићеваца у Аранђеловцу да је партизанска болница у Каменару. Из Аранђеловца

преко Врбица v Каменар стигло је око сто недићеваца са тешким митраљезима и минобацачима. Привукли су се нгопажено месгу где се налазила болница. Приметили су их у послеђњем моменту. Милутин Јеленић, са Стеваном Французом, прослављеним вођом једне од чувених шумадијских партизанских четворки и још једним другом, пошао је у сусрет непријатељу да би болници обезбедили одступниду. Имали су један пушкомитраљез и неколико ручних бомби. С намером да збуне непријатеља, отворили су ватру из митраљеза а затим су извршили јуриш — івнх тројица на чету недићеваца. Непријатељ је устукнуо, али је брзо успео да се среди и крене у противнапад. Тако су се ова три храбра борца нашла у окружењу. Жилаво су се бранили до последњег метка. Недићевци су били присиљени да употребе против њих минобацаче. Када је и последњи погинуо, болница је била далеко одмакла. Задатак је био извршен. Бесан због неуспеха а и због претрпљених губитака, старешина недићеваца је наредио да се тела Милутина Јеленића и другова одвуку пред школу у Брезовцу. Силом је окупио народ да их гледа. После тога, њихова тела су одвезена у Аранђеловац и изложена на пијаци „код ваге" — злогласном месту на коме су Немци и њихови помагачи излагали тела убијених партизана. На тај начин су хтели да застраше народ Шумадије. Постизали су обратно — распиривали су мржњу.

У августу 1943. године из Груже је стигла у Горњу Трнаву четничка казнена експедиција предвођена Жиком Павловићем кога су због необичног понашања прозвали Жика Луди. Задатак им је био, „да за пример другима", униште кућу Јеленића. Није им сметало што су се у кући налазиле жена и малолетна женска деца. Петнаестогодишњу Станицу пронашли су у селу, довукли у кућу, силовали а онда заклали. Затим су заклали и Лепосаву, Милуташову жену. Престрашена осмогодишња Станика скрила се у угао једне собе затрпана крпама. Четници су запалили кућу. Чађава и осмућена мала Станика извукла се из куће која је догоревала и побегла у село. Четнички старешина Жика Луди, организатор тог масакра, кажу да је доживео живчани слом. Као суманут пројурио је кроз село. Пети из куће ЈелегоАа попшуо је најмлађи Милутинов син Миша 14. марта 1944. године. Било му је тада непуних 19 година. Налазио се на политичком курсу који се одржавао у Буковику у засеоку Дражићи. Узроци погибије Мише Јеленића и другова били су небудност и лоша организација обезбеђења. У колиби изнад куће Добривоја Јовановића у којој се одржавао курс, налазила су се два борца као обезбеђење. Уместо да је један од њих осматрао околину како је било предвиђено, обојица су се грејали крај ватре. Неко је довео одред недићеваца у село. Открио их је домаћин Добривоје кад су били надомаку куће. Обавестио је Душана Петровића Шанета који је тога дана предавао на курсу. Курсисти су били наоружани. Извукли су се из куће у правцу према Жутом оглавку. Недићевци нису пуцали за њима. То је, заправо, била замка. Кад су се спустили у јаругу недалеко од куће, на њих је отворена ватра са свих страна. Нашли су се у окружењу. Одмах су кренули у пробој. Пробијајући се кроз обруч вишеструко бројнијег непријатеља потонули су ЈБубинка Новаковић, члан

Окружног комитета СКОЈ-а, Бата Ђурић, звани Бата Београђанин, комесар једне чете и члан СКОЈ-а Живојин Јеленлћ Миша. Рањено је више другова, међу њима Шане, Миле Ризнић, Катарина Богдановић, Микица Каратошић и Нада Јоксимовлћ коју су недићевци заробили. После пробоја, код Даросаве, четници су убили из заседе омладинца Андрију Живојиновића Марка. Борцима који су обезбеђивали курс изгубио се сваки траг. Напад на курсисте у Буковику и њихово страдање, посебно је анализирано у Окружном комитету и истоцано као негативан пример небудности.

Од седмочлане породице Милутина Јеленића остали су у животу најстарији син Јова и најмлађа кћи — Станика. Њих двоје су сведоци страдања једне сеоске породице. породице обичних људи који су несебично волели слободу.

БОРБЕНА ДЕЈСТВА БАТАЉОНА

Исте вечери, после срормирања, батаљон је коенуо на борбени задатак, према плану који је раније био разрађен. Таі план се заснивао на подацима да се у Аранђеловцу налази батаљон Бугара јачине око 500 људи, одред Српске државне страже јачине око ето људи и око 40 Немаца. Међутим, неки шпијун је известио Немце о присуству партизана на Букуљи. Командант гарнизона у Аранђеловцу наредио је свим јединтгцама да се утврде и припреме за одбрану, а од команданта 704. дивизије из Ваљева затражио је помоћ. Командант 704. дивизије одмах је покренуо један комбиновани моторизован одред јачине око 600 људи Kein ie ппел ве«^ стигао v Лазаравец а падом мзака наставио је марш у ттравц\' Аранђеловца где је стигао око 21 час и посео зграде „Старо здање" и ,.Шумадију" у којима се иначе налазио и бугарски батаљон.

Партизански обавештајци нису регистровали ове промене, na је батољон дејствовао по првобитном плану. Свака чета је обезбедила по једну ударну групу. Оне су ушле у Аранђеловац око 22 часа и кристариле градом отварајући ватру -из аутоматског оружја. Командант батаљона није намеравао да напада зграде у којима cv се налазили Бугари и Немци. За присуство јачих немачких снага није знао. Дудић је очекивао да ће Бугари и недићевци напустити утврђене зграде, гта је хтео да их сачека на отвореном простору. Међутим, командант гарнизона у Аранђеловцу наредио је да се не отвара ватра сем у случају непосредног напада и да се не напуштају згоаде. Намеравао је да сачека јутро па да онда нападне паотизане. Дудић је са две чете посео положај дуж пута Аранђеловац — Гараши, код цркве и игколе у Буковику. Намера му је била да на овом положају сачека непријатеља. Највећу ударну групу која је бројала 20 бораца предводио је члан Окружног комитета Мика Милосављевић. он је иначе одржавао везу са партизанским обавештајцима из Аранђеловца. Задатак његове ударне групе бло је да похапси сараднике окупатора. Групу cv сачињавали Аранђаловчани који су се одлично сналазили у вароши, а адресе тражених лица биле су им познате. Једна група

је блокирала жандармеријску станицу код старе пијаце. Мања група је организовала заседу на путу према Лазаревцу. Први шумадијски одред у коме је остаоло свега 19 бораца посео је положај на Рисовачи са задатком да спречи ттристнзање помоћи непријатељу из Тополе. Нкко није био свестан чињенице да се у Аранђеловцу већ налази преко 1500 непријатељских војника и да њима није била потребна помоћ. Група Мике Милосављевића успешно је извршила свој задатак. Ухваћено је девет познатих сарадника окупатора, богаташа — зеленаша и народних гуликожа. Међу њима био је познати петоколонаш Жика Алексић Бошњак који је пружао отпор и у борби рањен, и његов отац Ђура. С њим су још били Драгиша Симић, Веса и Милун Стефановић, Петар Урошевић, Светозар Лазаревић, Љубица Михаиловић кћерка Илије Михаиловића и земљооадник Живојин Лазаревић из Врбице — номачки доушник. Илија Михаиловић, најистакнутији сарадник Немаца још од 1941. године, налазио се у Београду. Некад охоли велетрговци, извозници сувих шљива, индустријалци и пре свега шпекулантк који cv окупаторе прихватшш као „пословне партнере" и пљували на лешеве стрељаних партизана да би се додворили окупатору, цвилели су пред судом народне војске молећи за своје живота. Ова акција је шокирала аранђеловачку чаршију. Разни анпгкомунистички пропагатори завукли cv се у мшпију рутту и више се **ннcv** чули. Ударне гpvrie cv остале у Аранђеловцу све до четири часа 29. јуна. За то време њихове патроле cv крстариле градом и отварале ватру да би узнемиравале непријатеља, али он није одговарао. Заплењена іе већа количина одеће и разне друте опреме, а такође и преко милион динара. Те ноћи се налаз-ио v Аранђеловцу и злогласни агент спешлалне полтедије Бонтко Бећаревић, али cv партттзански обавештејцт-і то тек касније сазна.ти.

Сутрадан cv Немци, Evrapn и нелићевци. свежи и одморни, напали батал»он на **БУКУЉИ**. Бопба іе вођена цео дан. Evrapn и Немци cv котжсти.ли и штобацаче. али cv кроз **LTIVMV** наступали методично и спогк). Батаљон је давао жмлав отпор. Непг-^ате^ іе имао 15 мртвих и вшие од 20 пањештх. Бзта.л^он vnrvfv'o шест бораца, међу којилта и команлира Пове чете Михаила Ивковића.

Борба на **БУКУЉИ** іе могла да се избегне. Међутим. дошле cv до **ИЗДАЖАІА** разне непредвиђене околности. **TTDBO** іе ^аштитниіа повучена прерано na cv Немци vспели да нападну зачеље колоне батаљона. те је дошло до спонтане борбе у одступању v коју іе постепено увучен цео батаљон. Поред тога. командант Главног штаба Радивоје Јовановић Брадоња био је убеђен да непријатељ неће моћи да овлада врхом Букуље, па је дозволио да се батаљон упусти у одсудну борбу и покаже своју снагу. И поред губитака, ова борба је оцењена као успешна, без обзира што је било и опречних мишљења.

Од 29. јуна па до 5. октобра када је прерастао у Прву шумадијску бригаду, батаљон је водио многе борбе, од којих је значајан напад на Качерску четничку бригаду у селу Дудовици који је изведен 8. јула. Касније су се у борбу укључиле још неке јединице Руднлчког четничког корпуса и Таковска бригада Равногорског корпуса. Борба је трајала пуних осам часова. Непријатељ је бројно био четири пута

јачи али је ипак одступио. У овој борби је рањен командант четничког Рудничког корпуса. капетан Нинковпћ. У другој **половјоти** јула батаљон је дејствовао на територији Окружног комлтета за Чачак и водио вишз борби са љотићевцнма и недићевцима у Сврачковцима и Бранетићима. Седмог августа батал>он се сукобио са јаким бутарским снагама на Венчаду. У тој борби Бугари су се показали као лоши ратници. Батаљон је имао значајан плен. Између осталог, два митрал>еза „шварцлозе", два минсбацача 81 мм и много друге опреме. Батаљон је имао само два лакше рањена борца. Деветнаестог августа батал,он је напао Орашачку четничку бригаду у селу Гарашу. Ова четничка јединица бројала је око 150 људи а била је позната по евојим злочинама широм Шумадије. У Гарашу је потгтуно разбијена.[20] Убијено је 13 а рањено 16 четника. Остали су се разбежали, доста их је дезертирало. После тог пораза ога четничка бригада није могла да се опорави. У овој борби је тријумфовало изненађење. Четници су оргијали у засеоку Марковици, хармоника је свирала. Добро маскирани гранама дрвећа, борци батаљона су се неопажено ггоиближили непријатељу и отворили ватру из непосредне близине. Настала је страховита пометња, што је и проузроковало велике четничке губитке и то за свега неколико минута. Тако су ови свирепи кољаши платили за своја недела.

Један од најзначајнијих догађаја v Шумадији v лето године 1943. било је партијско саветовање које је организовао ПК КПЈ за Србију. Први игумадијски одред и 1. батал>он ангажовани су у обезбеђењу овог саветовања.[207] Циљ саветовања је био да се проучи војно-политичка ситуација у земљи а посебно у Шумадији. У то време у Шумадији, поред 1. шумадијског одреда и 1. батаљона НОВ, дејствовали cv још Космајски и Чачански одред. Укупне партизанске снаге v Шумадији цениле су се на око 350 искусних и добро наоружаних бораца. Међутим, снаге непријатеља биле cv у то време вишеструко бројније. Четници су свим силама настоталм да омасове своје јединице, па су вршили присилиз мобилизације и свирепо терорисали народ.

У току непосредне припреме саветовања. чланови ПК и Главног штаба за Србију сложили су се да се пре партијског међуокружног саветовања одржи и војно-политичко саветовање на истом нивоу. На саветовање је позвано око 40 партијских и војних функционера из Србије, али једна четвртина позваних није успела да се пробије до Букуље која је била одређена за прикупљање учесника. Из 1. батаљона, 1. шумадијског одреда и Космајског одреда упућиване су јаке патроле на поједина места ради прихвата учесника

;Л6 Подаци према депоши команданта Српске државне страже из Крагујевца од 7. августа 1943. године (Архив ВИИ. 31/Г1 и 15/51).

507 Иш:цијативу за олржавање гавстовања са представницима Окружних комитета КПЈ округа крагујевачког, ваљевског. младеновачког, чачанског п пожаревачког дао је Покрајински комитет КПЈ за Србију, још у мају 1943. године. Првог јула Окружном комитету округа крагујевачког постављен је задатак од стране ПК да на сеоіоі територији припреми саветовање. Познато је да се ПК Србије све до јула 1943. год. налазио у Београду и да је везу са ОК одржавао углавном ппеко писама. Секретар ПК Благоје Нешковић дошао је у Шумадију 5. јула 1943.

саветовања и њиховог обезбеђења на путу до Букуље.[209] До шестог августа 1943. године на Букуљи се окупила већина делегата. Непосредно обезбеђење саветовања организовао је 1. батаљон, а прилазе Букуљи штитили су Први шумадијски и Космајски одред појачаним дејствима ради везЈгвања за себе јачих снага непријатеља. Чачанскн одред је с истим иијем интезивирао борбена дејства око Рудника. * Т ^ 1

Војно-политичко саветовање почело је на Букуљи шестог августа 1943. године ујутру, али је увече истог дана прекинуто због покрета Бугара према Букуљи. Настављено је сутрадан на Венчацу, али је поново прекинуто због појаве Бугара од Тополе. Учесници саветовања су поново кренули ка Букуљи а 1. батаљон је вештим маневром, заобилазећи их једном четом с леђа, изненада напао Бугаре, нанео им знатне губитке (заплењена три минобацача и један тешки митраљез) и одбацио на полазне положаје. Да би се одлепио од непријатеља, батаљон је са учесницима саветовања, променио правад кретања. Уместо да иде на Букуљу, кренуо је према Руднику. Коначно је на Руднику одржано војно-политичко саветовање које се завршило 11. августа. На саветовању је расправљано о тактици употребе јединица, дисциплини, партијско-политичком раду, казненим мерама и другим проблемима.

Партијско међуокружно саветовање одржано је 12. и 13. августа 1943. године у селу Сврачковцима. Батаљон је организовао непосредно обезбеђење. Тринаестог августа пододне непријател> је од Крагујевца и Горњег Милановца изненада напао на положаје батаљона. Користећи кортгго реке Деспотовице. једна мешовита колона Немаца и недићеваца, приближила се незапажено једној чети батаљона и изненада на њу извршила јуриш. Али, чета је имала повољније положаје, па је непријатељ заустављен снажном ватром. Батаљон се, са учесницама саветовања гтробио према Горњем Милановцу све до Велеречи, а затим се вратио на Рудник. Сутрадан, на Руднику, Благоје Нешковић, Мома Марковић и Драги Стаменковић, разговарали су са борцима и старешинама батаљона, уз присуство и осталих учеснтгка саветовања. Разговор је вођен о војно-политичкој ситуацији у земљи и свету, о значају саветовања и усвојених закључака. Истипан је значај велике победе Црвене армије код Курска и победе Оперативне групе Врховног штаба на Сутјесци. После саветовања, батаљон је, заједно са 1. шумадијским одредом, дејствовао око Венчаца и Букуље, ослањајући се на ,,Првомајски логор" на Букуљи. За то време су извели неко.лико акштја против четника. Најзначајнија је била разбијање четничке Ооашачке бригаде у Гарашима, којом приликом је избачено из строја око 45 четника. Батаљон није имао губитака.

Од 22. августа па до 1. септембра 1943. године батаљон је дејствовао на територији округа Младеновац. Двадесет осмог августа, био је изненађен од Немаца v Великој Крсни па је изгубио три борца.

гов ШтЈгтећи руководство Пожаревачког округа приликом гтреласка пруге Београд — Ниш (код шуме Моковице) погинули су комесар Космајске чете Жлворад Станховић и заменпк командира чете Бранко Стојковић.

Немци су му запленили *и* један пушкомитраљез. Сутрадан се реванширао Немцима код Ковачевца, приредио им је заседу на путу и убио пет немачких војника.

Почетком септембра батаљон се поново нашао у околини Аранђеловца. Четвртог септембра командант Дудић упутио је у село Бању један вод са пушкомитраљезом са задатком да организује заседу на комуникацији **АранђелоЕац** — Топола. Заправо, овом комуникацијом су свакодневно патролирали недићевци у камионима. Командир вода је добио задатак да изврши препад на непријатеља а не *и* да га уништи. Заседа је постављена на месту Обрадово брдо. Око 10 часова од Тополе је наишло једно војно возило са одељењем војника. Командир вода је одлучио да га нападне. Отворена је изненадна митраљеска и пушчана ватра. Првим митраљским рафалом возило је заустављено, а већина непријатељских војника били су мртви шги рањени. Ово је била мешовита патрола у којој су се налазила два Немца и шест припадника Недићеве Српске државне страже. Један Немац и четири недићевца су убијени а **други** Немац *и* два недићевца су заробљени. Заплењено **је** осам **пушака и** извесна количина пушчане муниције и ручних бомби. Партизани нису имали губитке.

Тих дана батаљон је био веома активан. Шестог септембра Дудић је добио обавештење да у селу Орашцу „горска гарда" организује свечаност поводом рођендана краља Петра. Дудић је одмах покренуо батаљон с намером да омете четн-ичко славље. Заузети око печења прасића и јагшаца и припремом трибинг, четници нису обратили пажн>у на обезбеђење. Батаљон их је напао из покрета. Збуњени изненадним нападом, четници су се разбежали пружајући слаб отпор. Губитака није било ни на једној страни.

Осмог септембра батаљон се нашао на Венчацу. Планом је био предвиђен одмор. Али, одмор није дуго трајао. Из Брезовца је дошло обавештење да је у село стигла већа четничка јединица — по процени известиоца — бригада, и да су почели да малтретирају становништво. Дудић је кренуо са батаљоном у Брезовац. Четници су правовремено открили приближивање партизана па су према њима истурили слабију заштитницу, а главшшу брзо повукли из села. После краћег пушкарања батал>он је ушао у Брезовац и са мештанима одржао збор.

Деветог септембра дошло је до сусретне борбе пзмеђу батаљона и целокупне „горске гарде". Батаљон се заправо кретао северном ивицом села Вукосавци, према Букуљи на којој је било предвиђено коначење. Две колоне „горске гарде" кретале су се из Вукосаваца према северу. Четничке колоне су се појавиле на левом боку батаљона. Обе стране су биле изненађене. Партизани су дејствовали брже и енергичније. Дудић је први истрчао према четницима са једним одељењем пушкомитраљеза и отворио ватру. За то време се батал>он развио у стрељачки строј. Батаљон је имао тактички повољније положаје а то је четничке старешине довело v недоумицу како да поступе. Дудић је искористио четничку неодлучност. Наредио је батаљону прелазак на јуриш. а лично је са пушкомитраљесцем кренуо на јуриш испред стрел>ачког строја — баш онако како су командири пешадијских чета и водова водили јединице на јуриш до првог свет-

ског рата. Ову необазривост командант батаљона Дудић замало што није платио главом. Један четнички пушкомитраљезац засуо га је рафалом и тешко ранио. Батаљон је непоколебљиво наставло јуриш и натерао у бекство десетоструко надмоћнијег непријатеља. Четници су се збијали у гомиле те тако стварали погодне циљеве за митраљеску ватру. Изгинуло их је гтреко 20 а велики број их је рањен.[209]

Једна од најтежих борби коју је батаљон водио одиграла се у Гајевима у засеоку села Орашца 11. септембра 1943. године. Батаљон је логоровао у Гајевима који су били познати и као партизанска база. Становници засеока листом су били прпсталице партизана. То је вероватно навело заменика команданта батаљона да не постави одговарајуће об[е]збеђење. Командант четничке „горске гарде", Никола Калабић раније је био планирао да казни становнике засеока Гајева због пораза који је доживео 6. септембра. Када је сазнао да се у it.ii-ма налази партизански батаљон, решио је да једнпм захватсм унмшти батаљон и спали Гајево. Поред своје „гард[е]" vcneo ја да ангажује Космајски и Руднички корпус, тако да је у овој борби узело учешће око 1.500 четника. Због небудности старешина батаљона четници су успели да окруже Гајеве. Настала је драматична борба која је трајала од девет до 15 часова. Овде се у пуној мери осетило одсуство искусног команданта какав је био Дудић. Заменик команданта и комесар батаљона распоредили су чете за дочек четника који су наступали од Копл>ара. остали правци су били запостављени. Тако се догодило да су се четничке јединице неометано приближиле Гајевима и затвориле обруч око батал>она. Распламсала се жестока блиска борба. Уверени да је победа на њиховој етрани јер су билн петнаестоструко бројнији, четници cv јуришали не обазирући се на губитке. Борци батаљона засипали cv их ручним бомбама и митраљеским рафалима, али cv Калабићеви ..гапдчсти" успели да nrocpv v одбрану 3. чете. Комесар чете на челу једног вода извршио је противјуриш на четнике и протерао их са евошх положаја. У борби је тешко рањен и убрзо подлегао ранама. С њим cv погинули још два бопца. РеЉерента штаба батаљона за агитацију и пропаганлу Мт-глоша Савковића коні је био са комесаром 3. чете, четници cv теже ранили и заробили.[210]

Батаљон је успео да пробије обруч непријатеља и реши исход борбе у Гајевима v CBojv корист ЗахВаЄvjvh?i nDT-icvcTBy команданта Главног штаба за Србију Радивоја Јовановића Брадоње. У најкритичнијем моменту он је узео непоередн\[r] команду над батаљоном, прикупио пушкомитраљесце и бомбаше на уском делу фронта и са шима кренуо на 1%фиш. Распоред непријатеља зас\[r]т іе густом митоаљеском ватром. грунуле cv бомбе и четнички обр\'ч је пробијен. Кроз створену ÖDeniv кренуо іе пео батаљон и нчтерао четнике на повлачење које се делом претворило v бекство. У осмочасовној бес-

[ro]» Архив Србије док. 4554.

[5,0] О погибији Милоша Савковића са ттијететом је написан чланак у ..Гласу јединственог народноослободилачког фронта Србије", бр. 6 од септембра месеца 1943. године. Штампаиа је и његова песма посвећена Првом шумадијском батал>ону Наседени губици четника према Зборнкку *документата,* том I. кн»ига 5, стр. 305. У овом документу стоји да је погиниуо и командант једног четничког корпуса.

поштедној борби, четници су оставили преко 50 мртвих. Батаљон је изгубио пет бораца. Заробљеног доктора филозофије, песника и племенитог друга Милоша Савковића, четници су зверски мучили а затим убили. Батал>он је напустио Гајеве. Заселак су успели да напусте и становпици. Краљеви „гардисти" су спалили 70 кућа у Гајевима.

Предвече истог дана батаљон се прикупио у Стојнику. Сумирани су резултати ове жестоке борбе. Доста је критике упућено пгабу батал>она због недовољне будности, због чега је непријатељ успео да изврши окружење. Критикован је и даљи поступак — прихватање борбе у окружењу. Међутим, ово је била Брадоњина идеја. Када је видео да је непријатељ затворио сбруч око батал>она, Брадоња јз сматрао да је боље прихватити органпзовану одбрану у окружен>у него неорганизовано кренути у пробој. Пракса је потврдила да је он био у праву.

Први шумадијски одред „Милан Благојевић", формирањем батаљона није престао да постоји. Међутим, у почетку у њему је остало двадесетак бораца наоружаних само пушкама. С обзиром на такво стање, он је самостално изводио акције мањег обима: нападао из заседа жандармеријске патроле, уништавао инсталације на железничким пругама и поштама, кажњавао сападнике окупатора, обезбеђивао руководство Окружног комитета **IIapTüie,** одржавао зборове. Другим речима. био **је** у сталном и непосредном контакту са народом. У неким, већим, акцијама дејствовао је заједно са батал>оном. Али, у одред cv непрекидно пристизали **новті** борци, па с^ у августу његово бројно стање попело на 70 бораца. Поправило се и стање наоружања.

Први батаљон НОВ Југославије у Србији који су звали још и „челик батаљон" а чију су главнлну представљали борци Првог шумадијског одреда, за два и по месеца постојања водио је 25 борби против непријатеља свих врста: Немаца, Бугара, недићеваца, четника и љотићевапа. У тим борбама непријатељ іе претрпео велике губитке од око 200 мртвих и преко 500 рањених. Известан број припадника непријатељеких (ћормација заробљен је па пуштен. Батаљон је за то време изгубио 26 бораца и старешина, а 35 их је рањено.

УЛОГА ПРВОГ ШУМАДИ.ЈСКОГ ОДРЕДА У СТВАРАЊУ ПРВЕ НГУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ НОВ И ЊЕНИМ ПОЧЕТНИМ ДЕЈСТЕИМА

Нагло нарастање бројног стања 1. шумадијског н Космајског одреда а такође и батаљона, подстакло је Главни штаб НОПО за Србију на брже укупњавање својих јединица у ИГумадији. Потреба за укрупљавањем партизанских јсдшгица у Шумадији крајем августа 1943. го-Дітне настала је и због тога што је Команда равногорских четника планирала и изводила своје акције v Шумадији крупним формацијама — корпусима и групама корпуса. којима су батаљон и појединПІ одреди тешко одолевали. Покрајински комитет КПЈ за Србију такође је разматрао исти проблем и закључио да би формирање је-

динице као што је бригада имала позитиван политичко пропагандни ефекат у Шумадији. Тако је почетком септембра 1943. године Покрајински комитет КПЈ донео одлуку да обједини 1. шумадијски и Космајски одред и батаљон у једну привремену групацију а да главни штаб НОПО за Србију изврши непосредно припреме за формирање бригаде — прве у Србији.[211] Обједињавање непосредне команде над поменутим јединицама поверено је Радивоју Јовановићу Брадоња, кога је тих дана на дужности команданта Главног штаба НОПО за Србију заменио Петар Стамболић. Јединицама је издато наређење да се прикупе у рејону села Даросаве. Осамнаестог септембра 1943. године, у логору крај Даросаве нашли су се 1. шумадијски одред и батаљон. Космајци нису стигли. По природи динамичан и увек спреман за акцију, Брадоња није хтео да чека Космајце. Окупио је старешине двеју приспелих јединица, одржао с њима састанак и наредио им да одмах припреме јединице за марш и борбу. Желео је да искористи борбену вредност укрупњене јединице.

Располагао је подацима да се на простору Мисача — Прогореоци —Крушевида налази четнички Корпус горске гарде на челу са његовим командантом резервним капетаном, геометром Николом Калабићем. Брадоња је од раније оригисаног догађаја у Гајевима тражио погодну прилику да се обрачуна са „гардистима". Око поноћи 20/21. септембра кренуо је са јединицама према Крушевици у једној колони. У претходници се налазила једна чета. Испред Крушевице претходница се изненада сукобила са једном немачком колоном која се кретала комуникацијом према Даросави. Дошло је до изненадне борбе у сусрету. Са обе стране је отворена ватра из неколико пушкомитраљеза. Употребљене су и ручне бомбе. Немаца је било мало па су брзо одступили оставивши к и једног свог мртвог војника што иначе није био њихов обичај. Калабић и његови потчињени доживели су изненадни сукоб партизана и Немаца као почетак напада на њих саме. Ноћна борба често изазива недоумицу и страх код неискусних ратника. Не чекајући разјашњење ситуације, Калабић је наредио својим јединицама да се повуку на север. Брадоњина претходница се сукобила у Крушевици са четничком заштитницом, али су се четници брзо изгубили у ноћи. Брадоња је задржао своје јединице у ширем рејону Мисаче. очекујући напад четника. Алл, они се нису појављивали.

Двадесет петог септембра 1943. године Брадоњина група стигла је у непосредну близину варошиие Рудник. Према подацима обавештајаца са терена, у Руднику су се налазили делови четничке бригаде у чкјим је редовима владала недисциплина и ттазак морал. Брадоња је из покрета напао четнике. Они су се разбежали пружајући врло слаб отпор. Тако је варошица **рудник** била ослобођена без губитака. Четници су имали три мртва. После четничког пораза на Неретви и Дрини борбени морал у њттховим јединицама био је веома низак. Насилно мобилисани у четнкчке јединице међу којима је било сим-

Укрупњавању партизанских јединица у Србији с тенденцијом да оне прерасту у бригаде НОВ пришло се на основу Директиве Врховног штаба упућене Главном штабу НОПО Србије половгном **августа 1943. године.**

патизера НОП-а, па чак и чланова КПЈ, знатно су допринели да се већ пољуљани морал не стабилизује. О Брадоњи су кружиле легенде. Четници су га замишљали као крупног, брадатог човека, старијег од четрдесет година, вештог и неустрашивог „кога метак неће". Довољно је било да се пронесе глас да „долази Брадон>а са партизанима од којих сваки трећи има митраљез", па да четкиди изгубе главе и сваку вољу за отпором. А Брадоња је тада био двадесет петогодишњи младић, без браде.

После ослобођења Рудника Брадоњина група се задржала још два дана на планини Руднику а 27. септембра 1943. године стигла је на Букуљу где се задржала неколико дана. За то време на Букуљу је стигао већи број нових бораца. Од новоприсгтглих бораца и бораца 1. шумадијског одреда Брадоња је формирао 2. батаљон НОВ састава две чете. За команданта новоформираног батаљона одређен је Раниславе Милојевић а за политичког комесара Томо Бреуљ. Тако су се лод Брадоњином командом нашле три јединице: 1. и 2. батал>он и 1. шумадијски одред чије је бројно стање пало на око 25 бораца и старешина.

Формирање новог батаљона завршено је 30. септембра 1943. године, а већ сутрадан Брадоња шаље батаљон у борбу. У селу Јеловику нападнут је један батаљон четника из састава Калабићевог корпуса. Четници су били изненађени и потпуно разбијени. Дванаест их је погинуло а неколико се предало без отпора.

Петог октобра 1943. године на месту званом Паљевине, у подножју највећег врха масива Рудника Штурца, било је свечано. Тај дан је био одређен за званично формирање Прве шумадијске бригаде НОВ Југославије. Поред 1. и 2. батаљона и Првог шумадијског одреда, свечаности су присуствовали борци Чачанског одреда и око 30 чланова окружних комитета, Покрајинског комитета и Главног штаба НОПО Србије. Прочитана је наредба ГШ НОПО Србије о формирању бригаде. У њен састав су ушли 1. и 2. батаљон, око 200 бораца и старешина укупно. За команданта бригаде постављен је Радивоје Јовановић Брадоња, за политичког комесара Света Поповић, за заменика команданта Миша Дудић а за заменика комесара бригаде Слободан Крстић Уча. Начелник штаба 1. багаљона Илија Јовановић Лала постављен је за команданта 1. шумадијског одреда. Он је, заправо, ову дужност почео да обавља раније. За начелника штаба бригаде постављуен је Богдан Машала, ваздухопловни поручник из Новске. Свечаност је завршена слањ[е]м телеграма Врховном команданту и приредбом коју су припремили борци 1. батаљона.

Неколеко дана после формирања бригада се задржала на планини Руднику, али су њене јединице дејствовале у мањим групама. Шестог и седмог октобра дошло је до мањих сукоба са припадницима 1. равногорског корпуса у Црнућу и Мајдану. После напуштања Рудника бригада је једно време дејствовала по батаљонима. Први шумадијски одред дејствовао је у троуглу планине Рудник, Букуља, Венчац. Први батал>он се оријентисао према комуникацији Топола — Крагујевац а 2. батал>он према комуникацији Топола — Аранђеловац — Лазаревац, ослањајући се на Венчац и Букуљу. Уследиле су борбе на Светињи, Рамаћском вису, Венчацу, Руднику и другам местима. Десетог ок-

тобра четкичке удружене снаге (Шумадијски и Руднички корпус и Корпус горске гарде) под командом пуковника Јеврема Симића инспектора четничке Врховне команде, извели су акцију „чишћења" планине Рудника. Бригада се извукла пре него што су четници затворили обруч.

Дванаестог октобра формирана је специјална борбена група од 28 бораца Чачанског одреда и 21 борца 1. шумадијског одреда која је стављена под команду Раденка Мандића.[212] Циљ формирања ове групе био је да се онемогуће концентрична дејства четничких корпуса и олакша положај бригаде а с друге стране, да се оживе борбена дејства у чачанском округу. Док се бригада налазила у Даросави, Мандићева група је кренула у качерски срез дејствујући веома интензивно. За њом су кренуле јаке четничке снаге. Борбена дејства су трајала неколико дана од Заграђе до Угриноваца па до Велеречи у непосредној близини Милановца. Мандићева група везивала је неколико дана Руднички четнички корпус и Корпус горске гарде **који** су гонили групу с намером да је окруже и униште.

У ноћл 15/16. октобра 1943. Прва шумадијска бригада је напала Лазаревац. Први шумадијски одред јој је садејствовао. Заправо, одред ја блокирао правце Лајковац — Лазаревац и Вреоци — Лазаревац а затим продро у железничку станицу, уништио постројења и запалио преко 20 вагона. У тој акцији бригада је имала велики плен, заробљен је известан број недићеваца и ухваћено неколико сарадника окупатора. Сутрадан је бригада извршила продор у правцу Космаја и у селу Рогачи разбила Космајску четничку бригаду наневши јој знатне губитке. Од 16. до 20. октобра бригада је имала неколико сукоба са недићевцима и четницима. У походу на Космај у саставу бригаде дејствовао је и Први шумадијски одред. Тих дана се бригади прикључио и Сремски батаљон (командант Јован Вуксан) јачлне око 100 бораца који је, пратећи групу руководилаца упућених у Србију из Врховног штаба, прешао Саву код Јакова и преко Космајског одреда повезао се са бригадом.

Двадесет шестог октобра Први шумадијски одред садејствовао је бригади у борби са једним немачко-недићевским одредом који је случајно упао у распоред бригаде и одреда док су се налазили у селу Даросави на одмору. Изненађење је било обострано. Пет камиона са непријатељским војницима нашло се непосредно испред штаба бригаде. У близини је био и 1. батаљон. Камиони су били цивилне регистрације и покрлвени тако да није било могуће одредити број војника, али у свакој кабини камиона седео је крај возача-цивила по један немачки или недићевски подофицир. Све ово је деловало необично. Али, Брадоша није оклевао. Одлучио је да одмах нападне непријатеља. Развио је јединице које су биле најближе непријатељу и отворио ватру из пушкомитраљеза. Немци и недићевци, који су,

212 Наредба јо датирана од 25. селтембра 1943. а потписал-и су је Петар Стамболић и Мома Маркопић. Миша Дудић (Милош Дудић Сувобораи) био је иетовремено и командант 1. батаљона али се налазио на лечењу и није присуствовао формирању. Штаб одреда су још сачињавали: рукосодилац СКОІ-а Бранко ПлеКаш, ресјхрснт санитета Владимир Петровић.

заправо, пошли да реквирирају жито у Венчанима а не да ратују, ипак се нису збунили. Напустили су камионе, заузели заклоне у јарку крај пута и прихватили борбу. Командант бригаде развио је за борбу оба батал>она и Први шумадијски одред и окружио групу Немаца и недићеваца. Било их је укупно око тридесет. Непријатељ је пружао веома жилав отпор. Борба је трајала неколико часова. У једном јуришу погинула су два борца из Првог шумадијског одреда, пушкомитраљезац Радивоје Јаковљевић и његов помоћник Радисав Гајић и начелник штаба Прве шумадијске бригаде Богдан Машала. Немци и недићевци су одбили јуриш бригаде а затим прешли у противнапад и пробиле се из окружења, остављајући на бојишту пет својих мртвих војника, два пушкомитрал>еза „збројовка" са 3.000 метака, сандук бомби и камионе. Предпоставља се да их је већи број ран>ен, али су ипак успели да умакну.

Двадесет осмог октобра 1. шумадијска бригада и 1. шумадијски одред сукобили су се у Дучини са два четничка корпуса — Авалсклм и Космајским. У то време инспектор Врховне четничке команде, пуковник Јеврем Симић, предузео је, у духу директиве Драже Михаиловића, нову операцију „чишћења Шумадије од комуниста". Ангажовао је четири корпуса: Авалски, Космајски, Руднички и Корпус горске гарде. Пуковнику Симићу стављен је под команду и један одред недићеваца који је у свом саставу имао и ескадрон коњице (око 100 коњаника). Авалски и Космајски корпус са одредом недићеваца имали су задатак да „очисте" простор између Космаја, Авале и Венчаца, а Руднички корпус и Корпус гарде да „очисте" простор између Рудника, Букуље и Венчаца. На простору села Дучине дошло је до борбе у сусрету. Четници су се послужили лукавством. Кокарде су заменили петкораким звездама, па су тако успели да незапажено прођу између претходнице Прве шумадијске бригаде и њене главшш^. Међутим, командант четничког батал>она који је изводио овај лукави маневар лоше је радио, није добро познавао земљиште а недостајало му је и смелости. Маневрисао је споро, па уместо да изненади партизане сам је доживео изненађење. Командант бригаде Радивоје Јовановић Брадоња је брзо проценио ситуацију, донео одлуку и издао потребна наређења батаљонима и 1. шумадијском одреду. За кратко време створен је обруч око четничког батаљона и на њега отворена ватра са свих страна. Четници су били изненађени и збуњени до те мере да су неорганизовано и по групама покушавали да пробију обруч и да се спасавају бекством. Пуковник Симић, који се налазио на овом с^ктору, наредин је да се ангажују главне снаге Авалског и Космајског корпуса ради деблокирања окруженог батаљона. Команданти корпуса су ангажовали своје снаге по деловима, што је омогућило вишеструко бројно мањој 1. шумадијској бригади и 1. шумадијском одреду да туку два четничка корпуса — део по део. Партизани су имали потпуну иницијативу. Наступали су врло енергично и присилили четнике да се повлаче у нереду. Тако се нашао окружен у једној штали у пољу у близини Дучине и штаб пуковника Симића. Штала је имала дебеле камене зидове. Поред Си.мићевих официра у овој штали су се нашли официри из штаба Авалског и Космајског корпуса — преко двадесет укупно.

Са њима се налазиило и једно одељење које их је обезбеђивало. Оно је располагало са пет пушкомитраљеза. Пуковник Симић се тада, пуким случајем, није налазио у штали. Четнички официри и њихово обезбеђење пружали су врло јак отпор. Располагали су са довољно муниције, па су њихови митраљези тукли непрестано, а користили су и ручне бомбе. Њихов отпор је сломљен тек када је група бомбаша успела да запали кров штале. Заправо, они су наставили отпор све док нису изгорели. Искочио је из пожара само капетан Блажо Вукчевић несуђени командант Аваласког корпуса, али је и он погинуо. Четнички губиди у овој борби били су високи — преко 70 мртвих. Међу погинулима нађено је 25 официра и подофицира. Двадесет шест четника, ве^ћином мобилисаних сељака, заробљено је, али су пуштени. Заплењено је 40 пушака и три пушкомитраљеза. Партизански губиди су износилн пет мртвих и шест рањених.[213]

Два дана касније бригада се поново сукобила у Барајеву са Аваласким и Космајским четничким корпусом. Четници су и у овој борби претрпели пораз, имали су око 50 мртвих и рањених и заробљених.

Тридесетог октобра у састав бригаде ушао је још један батаљон формиран од бораца Космајског одреда јачине 140 људи са осам пушкомитраљеза. Командант је био Михаило Гавриловић који је до тада врпшо дужност команданта Космајског одреда. Батаљон је добио назив — 3. батаљон Прве шумадијске бригаде. За политичког комесара батаљона постављен је Мирослав Јовановић, а на његово место постављен је Милан Матијашевић Ћира. Извршене су и извесне промене у штабу бригаде. За комесара је постављен Сава Радојичић Фења, наместо Свете Поповића који је постао члан Главног штаба Србијз. Милош Дудић Сувоборац ослобођен је дужности команданта 1. батаљона и остао само заменик команданта бригаде; за вршиоца дужности начелника штаба поставл>ен је Наум Зафировски, за команданта Првог батал.она, наместо Сувоборца, постављен је Реља Полић. Извршене су и још неке персоналне промене на нивоу батал>она и чета.

Тридесет првог октобра бригада се још више приближила Београду. Командант бригаде Радивоје Јовановић Брадоња дознао је преко заробљених четничких курира да се Посавско-колубарски четнички корпус јачине око 500 људи налази у селу Бањевцу. Одлучио је да га нападне. У овој операцији учествовали су 1. шумадијски и Космајски одред. Први шумадијски одред је имао положаје у Липовичкој шуми, надомак Београда. Брадоња је своје снаге распоредио на полукружној основици и једновремено напао четнике са три правца. Развила се жестока борба на великом простору. Четници су пружали веома жмлав отпор. Рачунали су са близином Београдског гаркизона и помоћи Немаца и недићеваца. Борба је трајала скоро

[113] **Подаци о губицима четника у овој борби веома су различити. У књизи *Централна Србија у НО рату,* Нолит, 1967, сгр. 516. стоји да је „које рашених а које погинулих било неколлко стотина". Ђуковић у књизи *Прва шумадијска бргаада, стр.* 199, наводи 25 мртвнх. Овде су наведени подаци према Билтену Врховног штаба бр. 162. од 4 новембра 1943. године (Зборник, том II, књ 11, док. бр. 14).**

седам часова. На бојишту је остало 60 мртвих четника, међу којима и известан број официра и подофицира, 30 их је заробљено. Посавско-колубарски четнички корпус био је разбијен. Од тога пораза се никад више није опоравио. Брадоњина групација је у овој борби имала пет мртвих бораца и четири рањена. После ове борбе Сремски батаљон се одвојио од Прве шумадијске бригаде и остао са Космајским одредом чекајући погодну прилику за повратак у Срем.

У првој половини новембра у новој операцији „чишћења комуниста" у Шумадији, Немци и Бугари укључују своје јаче снаге а и Недић главшгну своје Српске државне страже. Четншптво іе затајило и разочарало своје савезнике, али је наставило борбу против НОВ несмањеном жестином. Њихов терор над становништвом појачао је и постао још окрутнији. Трећег новембра Рудничкн четнички корпус и Корпус горске гарде упали су у села Бању и Брезовац дејствујући као казнена експедиција. У ова два села убили су седморицу људи (Милосава Драгачевића. Добросава Ђукића, Љубомира Танасковића, Миливоја Весовића, Миленка Игњатовића и два заробљена припадника Првог шумадијског одреда Јована Станојловића и Мирка Влаховића). Командант бугарске 4. дивизије упутио је тих дана свој 70. пук из АранђелоБца у Раниловић такође као казнену експедицију. Бугари су тада стрељали 27 становника Раниловића а око 100 ухапсили. Притисак на бригаду и 1. шумадијски одред био је тих дана толико јак да су ове јединице непрекидно маневрисале избегавајући сукоб са јачим непријатељем. Људство се мало одмарало и слабо хранило, што је проузроковало исцрпљеност.

Половином новембра бригада са 1. шумадијским одредом извела је неколико мањих акција у Колубари. Унииггене су инсталације у руднику угља у Јунковцу а такође је оштећена и термоелектрана у Вреоцима што је довело до нестанка електричне струје у већем делу Србије. У то време већ је била донесена одлука да се Прва шумадијска бригада упути на слободну територију у Санџак. Процена Главног штаба за Србију била је да се крупне јединице као што су бригаде (1. шумадијска и 1. јужноморавска бригада) не могу одржати у Србији за време зиме. Имала се у виду изразита техничка а и бројна надмоћност непријатеља и лоши услови снабдевања партизанских јединица, а у првом реду снабдевања борбеним потребама. Штабу бригаде је саопштено наређење за одлазак у Санџак 16. новембра у селу Стојнику, а батал.они су исте вечери кренули на марш и пред зору следећег дана стигли у Гараше. У саставу бригаде маршовао је и Први шумадијски одред. Пет дана је бригада провела у селима качерског среза, а највише у Војковцима и Варницама, у близини Острвице. За то време су вршене опсежне припреме за марш у Санџак, а вођене су и мање борбе са четницима.

Велики марш бригаде отпочео је ујутру 22. новембра из Варница. У колого! је било 400 бораца и старешина, међу њима и известан број опорављених рањеника који су стигли из болнице у Манојловцима. Први шумадијски одред добио је задатак да образује заштитницу бригаде и обезбеди прелазак преко железничке пруге Горњи Милановац — Лајковац а затим да је прати све до Сувобора; да се извесно време задржи на Сувобору и после одласка бригаде, односно док она

не успостави везу са снагама у Санџаку. Тек после тога планирано је да се одред врати у Шумадију и продужи дејство по сопственом плану. После четвородневног напорног марша праћеног лошим временом и препадима четника, бригада је стигла на планину Тару (село Мишљеновац) где се срела са борцима 5. крајишке дивизије. Даљи пут је наставила возом до Вардишта, а онда камионима преко Прибоја до Пријепол»а, где је стигла пред вече 29. новембра. На веома вешто изведеном маршу дугом 200 километара који је трајао 7 дана, избегнуте су многе замке непријатеља. Бригада је за то време изгубила шест борада од којих три мртва и три нестала.

У Пријепољу је Прву шумадијску бригаду задесила зла коб узрокована првенствено грешкама оних који су прихватили бригаду и били обавезни да се старају о њој. Небудност и јавашлук — оно што је било туђе војној организацији НОБ-а, овде се манифестовало у пуној мери. Однос према бригади био је као према јединици на одмору. Тринаест њених старешина на одговорним војним функцијама упућено је на официрски курс у Пљевл>а; у иггаб 2. ударног корпуса на реферисање позвани су командант и комесар бригаде. У Пљевље је отишло још неколико руководилаца из штаба бригаде по разним пословима. О непријатељу се знало само толико да се налази негде око Сјенице. На око 10 км источно од Пријепоља, 2. пролетерска дивизија је организовала положаје за одбрану и на њима држала одређени број јединица. У таквим околностима штаб 1. шумадијске бригаде организовао је само непосредно обезбеђење зграда у којима су се одмарале јединице. Међутим, непријатељ је већ дуже време вршио интензивно непосредне припреме за напад. Немачки обавештајци, међу којима је било припадника муслиманске милиције са Пештара, вршљали су по Пријепољу, најчешће прерушени као буле. О томе су стизала обавештења у штаб 2. пролетерске дивизије и штаб корпуса, али су одговорне старешине овакве ннформације оцењивали као „алармантне" и нису их проверавали. Тако је дошао 4. децсмбар, фаталан по борце 1. шумадијске бригаде и 2. пролетерске бригаде. Немачка 1. брдска дивизија јачине око 20.000 људи (укључујући јединице које су се до тада налазиле у Сјеници) потпомогнута са преко 2.500 припадника муслиманске милиције и 1.000 четника, изненада је продрла у Пријепоље и окружила зграде у којима је бригада била смештена. Са очигледно смањеним осећажем за реалност, старешине јединице 1. шумадијске бригаде реаговале су споро, што је непријатељ искористио и посео повољне положаје, тако да је бригада била принуђена да прихвати одсудну одбрану у, за њу, врло неповољним условима. Штаб бригаде на челу са замеником команданта бригаде Дудићем, налазио се у једној кући на десној обали Јlима, знатно удаљен од главнине. На десној обали размештен по кућама налазио се 3. батаљон. Кад су Немци напали, штаб бригаде је доведен у још неповољнији положај за командовање, био је принуђен да се повуче у правцу којим се још више удал>ио од главних снага бригаде. Тако су батаљони били препуштени сами себи. Поред свих недаћа, борци су располагали малим количинама муниције, по 40 метака на пушкомитрал>ез и свега десетак метака на пушку. Загтраво

са онолико муниције са колико су дошли из Шумадије. Обећана је била попуна муницијом, али због једне опште успаваности до тога није дошло.

Сва три батаљона 1. шумадијске бригаде лавовски су се борили са вшнеструко надмоћнијим непријатељем све до пада мрака 4. децембра. Уз тешке губитке успели су да се пробију под заштитом ноћи и то на разне стране. Штаб бригаде се пробијао сам за себе. Трећи батал>он (претежно попуњен борцима из околине Космаја) имао је најтеже губитке — 95 мртвих, остало их је свега двадесетак. Заправо од најбројнијег батаљона у бригади остао је један непотпун вод. Први и Други батаљон који су се борили заједно али одвојено од 3. **батаЈБона,** изгубили су 110 бораца. Да нису успели да отму од Немаца муницију, губици би им били још већи.[214] Из штаба бригаде и заштитне јединице (било их је 28 укупно), погинуло је десет.

Пред долазак 1. шумадијске бригаде у Пријепољ«, 3. шумадијски батаљон 2. пролетерске бригадг борио се на планини Јадовнику и код Кађева учествујући у одбрани правца Сјенлца—Пријепоље. Борбе на Кађеву, око Бродарева и на Златибору, трајале су више дана. Немци, потпомогнути муслиманском милицијом и четницима војводе Вука Калаитовића, кренули су да овладају Пријепољем и долином реке Лима. Почетком децембра 1943. године 3. шумадијски батаљон је пребачен на леву обалу Лима и запос^о положаје на Градини, више моста на Лиму. На левој обали Лима, на положајима Кошевине остали су 1. и 2. батаљон 2. пролетерске бригаде. Ова два батаљона су у гтријепољској бици одиграли пресудну улогу. Везивали су за себе јаке немачке снаге, одбијали њихове јуришс и изводили противјурише. У тим окршајима пали су мнош пролетери — јунаци са Купреса, Јајца, Ливна, Нгретве, Дрине и Сутјеске. Друга пролетерска бригада је у пријепољској бици такође претрпела тешке губитке. Њена два батал>она су била принуђена да се пробију у непријатељску позадину. Њиховим дејствима ослабљен је притисак Немаца на 1. шумадијску бригаду, па су тако умашгни њени губици. Јер, да није било два батал>она 2. пролетерске на левој обали Лима и 3. баталлна на десној обали, на Градини, 1. шумадијска бригада би можда била и уништена.

За време повлачен>а од Пријепоља, на Савином лакту, 3. шумадијски батаљон је био у заштитници снага које су се повлачиле из долине Лима. Развила се жестока борба са немачком моторизованом претходницом која је имала у свом саставу и тенкове. Батаљон се повлачио пружајући надмоћнијем непријатељу жилав отпор, присиљавајући га да напусти возила и да се бори пешке. Једна група бораца из 1. чете 3. шумадијског батал>она са којом ј-е био и заменик комесара чете Воја Лукић, командир 3. вода Бојовић и болничарка Јела била је одсечена. О судбини тих бораца ништа се не зна.

[114] **Борац 2. батаљона Војислав Манојловић изашао је из Солничке зграде и са оштећеног немачког мотоцикла скинуо .диарад" са пуним редиником. У другом наврату, извукао је из корпе мотоцикла 4 кутије са по 250 метака. Све ово је учинио дан>у, под жестоком митраљеском ватром. Подвиг овог храброг борца омогућио је да се 1. и 2. батал>он одрже у болничкој згради до мрака, што је био услов за извлачење из болнице. Извлачење дан»у било је немогуће.**

Командант бригаде РадиЕоје Јосановић Брадоња срео се са остацима бригаде на Мијаиловицл изнад Пљевља 5. децембра по подне. Ту су се нашли 1. и 2. батаљон — нешто више од сто људи укупно. Око 40 бораца и старешина из 3. батаљона и штаба бригаде дошло је неколико дана касније. Брадоња је немо посматрао остатке своје бригаде коју је он са толико бриге и љубави стварао и са којом је разгонио по Тумадији четничке корпусе. Од близу 400 прекаљених бораца у строју се налазио сваки четврти. Бригада се источила у једном дану. Прва шумадијска бригада је наставила борбу у саставу 2. пролетерске дивизије. У јануару 1944. борила се на Златибору. Одлуком Главног штаба за Србију 9. фебруара 1944. године спојена је у селу Поникву са 1. јужноморавском бригадом у 3. српску бригаду. На дан спајања ове две јединице у строју је било 130 Шумадинаца и 300 Јужноморавца.

О 1. шумадијској НО ударној бригади у овој књизи је мало речено, толико да се добије целина и не изгуби из вида да је она израсла из редова бораца 1. шумадијског одреда. Али, о њој је написана посебна књига која детаљно говори о њеним људима, победама и страдањима. Интересантно је напоменути да се у Пријепољској бици, на положају Градина, на левој обали Лима, заправо изнад болнице у којој су се 1. и 2. батаљон Шумадијске бригаде борили у окружењу, налазио 3. шумадијски батаљон 2. пролетерске бригаде у коме су се налазили стари борци Првог шумадијског одреда а који су родни крај напустили равно пре две године. Они су горели од жеље да се састану са својим млађим друговима, да чују новости из Шумадије и сазнају нешто о рођацима. Али, стицајем околности, Шумадинци пролетери, морали су да са оружјем помажу своје млађе другове да се извуку из немачког окружења. Чинили су сзе што су могли, јуришали преко чистог простора. Трећи батаљон 2. пролетерске бригадг знатно је допринео да 1. шумадијска бригада не претрпи ј. 'u и веће губитке. Он је, заправо. прихватио борце 1. и 2. батаљона 1. шумадијске бригаде и штитио њихово извлачеше. У тој борби 3. батаљон је имао 9 мртвих и 13. рањених бораца. Једна артил>еријска батерија чији је командир такође био 1941. године борац 1. шумадијског одргда, испалила је доста граната на мост на Лиму, отежавајући Немцима довлачење појачања.

ПГУМАДИЈА БЕЗ СВОЈЕ БРИГАДЕ

Двадесет трећег новембра 1. шумадијски одред „Милан Благојевић" налазио се у рејону Башких колиба на североисточним падинама Сувобора. Дан је био сунчан и за ово доба године топао. Колона 1. шумадијске бригаде удаљавала се према западу. На Сувобору, 1. шумадијски одред штитио је њен одлазак. Чете су биле поселе одбрамбене рејоне спремне да дочекају непријател>а и омогуће да се бригадна колона што више удаљи. Пред вече истог дана на положај одреда напала је Таковска четничка бригада као претходница Другог равногорског корпуса који је био упућен да нападне 1. шумадијску бригаду. Командант одр^да Илија Јовановић Лала је ира-

вовремено открио долазак четн:;ка, па је Једну **своју** чету распоредио тако да образује ватргни џак и дочека непријатеља бочном и унакрсном ватром. Другу чету је прикупио у једној шуми с намером да нападне леви бок четничке колоне. Таковска четничка бригада није открила присуство Шумадинаца па је упала у њихову унакрсну ватру доживела изненађење. Убрзо затим уследио је бочни напад друге чете, што је било ново изненађење. Четници су пружили слаб отпор па су се дали у бекство. Сада је цео одред прешао у напад, разбио је Таковску бригаду која је била у претходници и напао главнину Другог равногорског корпуса. Напад је био тако енергичан да четничке старешине нису успеле да развију главнину за борбу. Покушали су да прихвате борбу у колони, али то им није успело, колона се просто расула. Изгубивши контролу над јединицама четнички официри су бежали заједно са својим војницима. Тако је одред разбио шестоструко бројнијег непријат&ља, а затим наставио марш према Шумадији. Задатак је био извршен. Четници су оставили на бојишту десетак мртвих.

После испраћаја 1. шумадијске бригаде у саставу 1. шумадијског одреда налазиле су се две чете са 60 бораца и старешина укупно. Политичко стање у Шумадији било је добро. Партизани су уживали дубоке симпатије широких народних маса, али је ипак било мало чланова КПЈ. У целом крагујевачком округу тада је било свега 80 чланова Партије. Терор четника, окупатора и осталих војних формација домаћих издајника, био је толико јак да су се људи устручавали да ступају у Партију и скојевеке организације. Свако, чак и најмање испољавање симпатија према НОР-у, непријатељ је драстично кажњавао. Четници су у томе предњачили. Равногорски покрет био је изгубио политички и војни утицај у свим другим крајевима земље, отуда се грчевито држао Србије. Четнички идеолози и стратези сматрали су да им Србија „историјски припада". Отуда је њихова немоћ да војнички униште партизане и 'глиминишу њихов утицај, прерастала у необуздану мржњу према сваком оном ко партизанима пружи било какву подршку. Приређивали су казнене експедиције, палили села, клали, убијали.

По повратку са Сувобора, 1. шумадијски одед је дошао у колубарски срез и напао Колубарску четничку бригаду која је логоровала у селу Мисачи. Четници сv, загтраво, чували рудник угља. Командант бригаде поручник Кисић, припремао је за ово новчане премије од Недићеве администрације. У Мисачи се тада налазила и жандармеријска посада јачине 15 људи, али је то било непоуздано обезбеђење. Снег је већ био пао, а Београд није имао довољно угља. Отуда је Недгћу четничка помоћ била добродошла. Одлазак бригаде, а на извесно време и одреда, одмах се осетио у Шумадији, а посебно у орашчком и колубарском срезу. Четници су протурали гласине да сv партизани кренули према Ужицу и тамо негде уништени. То је охрабрило четничк[e] старешине, па су постали и ман*г опрезни. Догодило се да је 1. шумадијски одред ушао у Мисачу незапажено и изненада напао једновремено четнике и жандардме. Ефекат изненађења је био тако снажан да су четничке старешине и командир жандармеријске посаде били шокирани, ништа нису могли да

предузму. Четници и жандарми су се „самоиницијативно" дали у бекство. Два четничка официра су погинула, а четири четника су заробљена. Заплењено је неколико пушака и знатне количине муниције, што је добродошло јер се с мунидијом оскудевало.

Крајем новембра 1943. у Шумадију је стигла Прва јужноморавска бригада на свом путу за Санџак. Она је 26. новембра разбила у Левчу (код Мале Дренове и Милатовца) Прву трстеничку четничку бригаду и нанела јој тешке губитке од преко 60 мртвих и рањених. На североисточним падинама планине Рудника изнад Блазнаве и Шаторње Јужноморавце је дочекао Корпус горске гарде под командом Николе Калабића. Јужноморавска бригада је напала четнике ујутру 30. новембра. Четници су се налазили на правовремено гтрипремљеним и поседнутим положајима са организованим систгмом ватре. Калабић је био сигуран да ће на овим положајима зауставити партизане, натерати их да јуришају и претрпе губитке, а онда да их противјуришем уништи. Четници су на Руднику стварно пружили- организован и жилав отпор, што им није било својствено. Борба је трајала цео дан. Командант 1. јужноморавске бригаде намеравао је да одустане од првобитног плана и да заобиђе планину Рудник с југа. Међутим, после детал.није процене ситуације закл>учио је да би тим путем доспео у таковски крај где су четничке снаге биле врло јаке а не би могао да ухвати везу са 1. шумадијским одредом, на чије садејство и помоћ је рачунао. Отуда је он извршио прегруписавање својих батаљона и јаче изразио тежшпте. То му је омогућило да пред вече разбије четничку одбрану и натера „гарду" у бекство. Никола Калабић, кога су улизице прозвале „Чика Пера", побегао је на белом *коњу* према селу Пласковцу. Прва јужноморавска бригада наставила је марш према Горњој Трешњевици. Три дана је провела у селима качерског среза, а онда се пребацила у орашачки срез, где се повезала са члановима ОК за крагујевачки округ. Трећег децембра нашла се у селу Даросави. По препоруци члана ОК Милића Радовановића бригада је у Даросави требало да се одмори и снабде храном за више дана, па да продужи марш. Међутим, одмор у Даросави је трајао свега неколико часова.

Продор Јужномораваца у Шумадију унео је немир у редове непријатеља свих боја, а нарочито Бугара којима је посебно било стало да униште Јужноморавске партизане. Трећег депембра око подне на Даросаву је кренуо цео пук Бугара. одред љотићеваца и два четничка корпуса. Штаб 1. шумадијског одреда правовремено је открио намере непријатеља, па 1. јужномотзавска боигада није била изненађена. Напустила је Даросаву ангажујући v борби са бројним непоијатељем само једну чету као заштитницу. Код села Трбушнице бригаду је прихватио 1. шумадијски одред и остао у њеној заштиттогци пратећи је све до Рајца. Одред је у томе већ био искусан. Шестог децембра 1. јужноморавска бригада наетавила іе марш у правцу Дивчибара а 1. шумадијски одред се вратио у села северно од планине Рудника.

Дванаестог децембра увече 1. шумадшски одред стигао је у село Мајдан — териториј чачанског округа. Ово је учињено на захтев Окружног комитета СКЈ за округ Чачак. Заправо, после одласка 1.

шумадијске бригаде, у чачанском округу четнички терор је постао још жешћи. Преко бројних четничких листова („Равногорска мисао", „Равногорац", „Глас равногорске омладине", „Равна Гора", „Видовдан", „Крал>ев гардист", „Глас Тополе" и други) ширена је у народу пропаганда да су партизани уништени. Окружни комитет чачанског округа тражио је да 1. шумадијски одред прокрстари селима јужно и западно од Рудника и оповргне четничку пропаганду а народу поврати уверење у победз' Народноослободилачке војске. Петнаестог децембра око подне Таковска четничка бригада напала је у Мајдану 1. шумадијски одред. Патроле одреда које су извиђале околину на време су открнле долазак четника. Командант одреда Илија Јовановић Лала изабрао је повољан положај. развио чете и дочекао четнике организованом 'ватром. Четника је била око 170 а партизана три пута мање. Четници нису знали тачан распоред одреда па су гтришли његовом положају у колони а открили су партизане тек када су их они засули митраљеским рафалима. Изненађење је, као и много пута раније. тријумфовало. Четници су се поколебали и почели да беже. Командант одреда је наредио да чете прећу у енергично гоњење. Таковска четничка бригада је протерана преко комуникације Рудник — Грњи Милановац. Гоњење је настављено све до села Сврачковца. када се четничка бригада потпуно распршила. Разбијени по мањим групама четници су бежали према својим селима, ширећи легенду о „партизпнској сили која долази од Рудника". Борба у Мајдану имала је велик;т политички ефекат v таковгком храјv.

Док је 1. шумадијски одред водио борбе око Рудника, Космајски одред који је своје јединице обједпнио у батал-.он од четири чете (око 100 бораца) маневрисао іе на великом простору — од Оструж-нице на Сави па до Велике Мораве.

Још дванаестог новембра 1943. Космајски батаљон је обезбеђивао код Оструж нице пребацивање Сремског батаљона на леву обалу Саве; 15. новембра организован је збор у селу Вранићу; 17. новембра водио је борбу са Немцима v селу Бождаревцу; 21. новембра се нашао у Малом Орашју, крај Велике Мораве. ксмом приликом је уништио групу четничких официра; 26. новембра батал>он је водио код Селевца тешку борбу са удруженим снагама љотићеваца, недићеваца и четника. Непријатељ је разбијен а на бојишту је оставио 15 мртвих. Двадесет деветог новембра Космајски батаљон је дејствовао са три чете у грочанском срезу, а са једном четом око Космаја. Ова чета је напала жандармеријску станицу у Сибници. У децембру батаљон је продужио на маневрише на велмком простору. упуштајући се често у борбу и са далеко бројнијим непријтељем. Тако је 5. децембра упао у село Ритопек надомак Београда и спалио општинску архиву; два дана касније главнина батаљона водила је борбу са удруженим немачко-недићевским и четничким снагама у близини Смедеревске Паланке, а једна чета истог дана спалила је општинску архиву у Малој Иванчи. Осмог децембра батаљон је водио тешку борбу са четнидима и љотићевцима између Селевца и Друговца, а истог дана једна његова мања ударна група извршила је препад на Умку, а увече је демонстриран напад на Гроцку.

Штаб батаљона је формирао у неким селима јесеничког среза сеоске територијалне једлнице (страже) јачине до десет бораца најчешће (у Азању на пример) које су тих дана изводиле самсх:талне акције.[215] Од 11. до 14. децембра батаљон је дејствовао у Великој Крсни, Давидовићу и Бегаљици, а затим, у Великој Иванчи. У Пркосави водио је тешку борбу са четницима који су, користећи маглу, успели да га изненаде. Батаљон се нашао у окружењу из кога се пробијао по четама. После ове борбе штаб батаљона се са две чете повукао према Аранђеловцу и 21. децембра, у селу Крушевици, састао са 1. шумадијским одредом. Није имао везу са остале две чете. Оне су се вратиле у састав батаљона тек после неколико дана. Двадесет другог децембра по једна чета из 1. шумадијског одреда и Космајског батал»она напале су у Барошевцу четничког војводу Жику Тицу; разбиле његов одред и запленили тешки митраљез „максим" са већом количином муниције. Нападнут је у истом месту теретни воз и заплежена већа количина прехрамбених артикала намењених не.мачкој војсци.

ПРЕФОРМИРАЊЕ ЈЕДИНИЦА У ШУМАДИЈИ

Двадесет другог децембра у селу Мали Црњани, одржан је састанак представника ОК за округ крагујевачки, штабова 1. шумадијског и Космајског одреда. Састанком је руководио Душан Петровић Шане. На овом састанку је одлучено да се формира Привремена бригада. Ово је била Шанетова идеја коју су прихватили Покрајински комитет и Главни иггаб за Србију. У новоформирану бригаду ушли су Први шумадијски одред преформиран у батал>он (ван формације батал>она остало 20 бораца) и то као Први батаљон и Космајски батаљон као Други. Командовање је поверено Илији Јовановићу Лали. Ово је, заправо, била припрема за формирање Друге шумадијске бригаде. Мотиви су били исти као и за формирање Прве шумадијске бригаде. Осећала се потреба за постојањем јаче оперативне јединице у Шумадији са којом се могу изводити борбена дејства већих размера против крупнијих непријател>ских формација и маневрисати на широком простору. Уосталом, то је било и у духу директиве Врховног штаба. И Шумадијски и Космајски одред и даље су задржали самостална језгра за окупл>ање нових бораца. Али, основна интенција била је да стварају јединице НОВ, а партизански одреди да остану као некакви „приватни центри". Отуда је и најбољи кадар укључен у Привремену бригаду.

Обједињене снаге 1. шумадијског и Космајског одреда у Привремену бригаду, одмах су се ангажовале у борбеним дејствима ширих размера. Од 23. па закључно са 25. децембром вођене су данонoћне борбе са Авалским, Космајским и деловима Рудничког четничког корпуса на простору Венчани, Барошевац, Рудовци- Трећа и Четврта чета Другог (космајског) батаљона, док су још биле одвојене, дејствовале су око Умке и Ропочева. Двадесет шестог децембра вођене

21' У селу Друтовцу, територијална тединица, што би се данас рекло јединица месне заједнице, имала је 120 људи.

су борбе са недићезцима и четничким Корпусом горске гарде у Живковцима и Босути. Непријатељ је претрпео извесне губитке у људству и материјалу. Тридесетог децембра бригада се одмарала у Брезовцу (заселак Каменар). Дан раније, 3. чета Космајског батаљона вратила се у његов састав. Пред подне 30. децембра бригаду су напале у Брезовцу комбиноване снаге Калабићеве „горске гарде" и бугарског пука из Аранђеловца. Оба батаљона су правовремено посели погодне положаје и сачекали непријатеља организованом ватром. Непријатељ је покушао да маневром доведе бригаду у окружење, али није успео. Борба је трајала више часова. Пала је магла, па се видљивост смањила, то је утицало да су се Бугари повукли у Аранђеловац, а за њима и четници. У тој борби бригада је изгубила три борца а четири су била рањена од којих један теже.

Нову 1944. годину Привремена бригада је дочекала у Горњој Трешњевици у борби са деловима једне четничке бригаде „горске гарде", а већ сутрадан у селу Крушевици цео Корпус горске гарде на челу са Николом Калабићем. сачекао је бригаду на раније посед-нутим положајима. Распламсала се жестока борба која је трајала цео дан. Пред вече четнички отпор је сломљен и бригада је избила на пругу Аранђеловац — Лазаревац. Сутрадан. између Крушевице и Трбушнице, догодио се јачи сукоб са четнишша које су потпомагали недићевци. Опет је борба трајала од јутра до мрака. Гладни, уморни и лоше одевени, борци бригаде су савладали бг>ојно вишеструко јачег непријатеља, и нанели му знатне губитке. Бригада је прогонила 4. четничку бригаду „горске гарде" све до села Д.учине. Петог јануара је достиже у Дучини и наноси тежак пораз њеном 2. батаљону, а командант батаљона кољички потпоручник Миливоје Р. Николић спасао се бекством. Исте вечери бригада се враћа у Даросаву и тако заварава непријатеља. У Даросави cv се борци одмарали два дана, хранили и погтравл>али одећу и обућу, а онда су поново кренули према Космају. По мразу и снегу, уз огромне напоре, бригада је прешла пругу Београд — Ниш и стигла у зору 8. јануара у Мали Пожаревац и Дражањ. У овим селима одмарала се краће време и снабдела обућом коју јој је купио у Младеновцу младеновачки Окружни комитет. Непријатељ је открио присуство бригаде у том крају па је почео да прикупља јаке снаге, на кружној основици око Малог Пожаревца и Дражња у намери да је окружи и уништи. Та његова намера је правовремено откривена, па се бригада неприметно вратила преко Космаја v рејон Букул>е. Дванаестог јануара разбила је четнике у Пркосави, а 15. јануара дошло је до сукоба са недићевцима у Рудовцима а затим и љотићевцима v селу Липе. Заправо, у ЈГипама се посадна једиииза сама бранила од љотићевапа који cv палили куће симпатизера народноослободилачке борбе. Неггоијатељ је спалио 17 кућа, али су дал>е његове намере осујећене. Упорном одбраном посадне јединмце и противнападом једне чете Првог батаљона. непријатељу су нанеттг губивдг и протепан је из села.

У другој половини **jaHvapa** боигада іе дектвовала **v** качерском срезу. Командант бригаде Илија Јовановић Лала настојао је да избегне сукоб са непријатељем и одмопи борцр коит су били на ивици физичких Іі ПСІПХИЧКИХ могућности. Исхрана је била оскудна и нере-

довна, обућа и одећа у лошем сташу а данонопне борбе у зимским условима деловале су исцрпљујуће. Међутим, тада и непријтељ мења тактичке поступке. Он одустаје од непрекидних узнемиравајућих препада срачунатих на исцрпљивање, па настоји да користи лоше зимске услове који су му ишли у прилог, и да маневром јачим снагама окружи и унлшти Привремену бригаду. На инсистирање Немаца, израђен је план координираних дејстава свих снага: бугарских, четничких, љотићевских и недићевских. По овом плану окружење бригаде вршило би се на широј основици, а онда би почела синхронизована дејства са више праваца, и то не једовремено, већ поступно, како би се партизанске снагг развукле а отежао бк им се и маневар. Овакав план дејства био је лукаво смишл>ен, а у зимским условима таквим тактичким поступцима надмоћнијег непријатеља није било лако противдејствовати.

По таквом плану изведен је на бригаду напад 17. јануара у селу Јеловику. Непријатељ је кренуо из пет праваца. Прво је прешао у напад са Букуље неднћевски јуришни одред под командом мајора Момчила Мојсиловића који је претходног дана приспео из Београда. Лево од њега напао је батаљон Бугара из аранђеловачког гарнизона, а десно недићевска посадна чета из Аранђеловца: из Белановице је напала такође посадна чета недићеваца а лево и десно од ње један батал>он из четничке Јуришне бригаде формиране тих дана од активних четника обучених специјално за борбу гготив Привремене бригаде.[3"5] Бригада је прихватила борбу са јуришним одредом недпћеваца на повољним положајима и зауставила га. Када су уследили напади са осталих праваца, командант бригаде је прозрео намзре непријатеља. Прво је проценио могућност брзог извлачења из борбе, али је закључио да је то дању тешко изводљиво и да је боље бранити се на погодним положајима до мрака. Тако је и учинио. Маневрисао је вешто снагама са једног правца на други, бирајући повољне положаје и преносио тежиште еа правца на правац. Захваљујући одлучности и храбрости бораца и старешина и добром познавању земљишта, бригада је издржала притисак непријатеља до пада мрака а онда се извукла из обруча и преко Босуте отишла у Бољковце. У борби је имала три погинула борца међу којима и комесара чете Данила Зеленковића из 2. батаљона. Губици непријатеља били су знатно већи.

Активност непријатеља v качарском cpesv из дана у дан постајала је све интензивнија. Командант бригаде Илија Јовановић Лала тражио је решење у честој промени места задржавања и избегавању Рорби са изразито надмоћнишм непријатељским снагама. У томе іе био прави мајстор. Тешкоће cv настале и због оскудице v **муницити.** Двадесетог јануара бригада је напала четнике v Трбушници с намером да заплени муницију, пгго је делкмично гспело, али м*ницита іе и дал.е недостајала. Лала је дпимеиио један нов поступак у извођежу маневра. Батаљони cv маршевали један за **дпугим и** то v четним колонама. тако се добијала шигоока зона марша што іе онемог\'ћавалп непоијател>а да изводи изненадне нападе из засела а с доуге стране

it« Четничка Јуришна бригада била је у саставу Корпуса горске гарде.

постизан је дубок распоред. Крајем јануара штаб бригаде је упутио у околину Младеновца једну десетину ради дрикупљања муниције. Десетина је успела да прикупи око 1.500 метака. У повратку је упала у четничку заседу код села Бел>ине. Прихватила је борбу у окружењу. Партизани су се борили на живот и смрт. Утрошили су сву муницију и изгинули — од десет девет. Један је рањен и заробљен, али је успео да побегне.

Првог фебруара Привремена бригада је нанела у Даросави Калабићевој Јуришној бригади тежак пораз. Четници су били размештени у центру села по кућама рзди одмора. Штаб Привремене бригаде извидео је детал>но распоред четника, а посебно зграду у којој се налазио штаб: 18 официра, подсфиц:гра, кољаша и поверљивих четника из јединице обезбеђења. План напада се заснивао на незапаженом уласку у центар села, окружењу кућа у којима се налазила чегничка бригада, а затим да се мућевито нападне њен штаб. Скојевци из села незапажено су провели јединице кроз село и напад је уследио изненада. Зграда у којој се налазио штаб четничке Јуришне бригаде на челу са њеним командантом потпуковником Филиповићем била је чврсто окружена, остале четничке јединице су пружиле слабији отпор и разбежале се. ПГтаб јуришника се одлучно бранио, Располагали су са доста аутоматског оружја, муниције и ручних бомби. Позив на предају одбили су уз псовке и иронију. Говорили су да ће они издржати док партизани утроше оно мало муниције а дотле ће им стићи помоћ из Лазаревца, Венчана и Аранђеловца. Јуриши бригаде завршили су се неуспехом. У једном од њих је погинуо и Душан Радоњић, члан Окружног комитета КПЈ за округ Крагујевац.[217] Четнички официри издржали су све до сванућа. Штаб бригаде је био обавештен да од Аранђеловца пристиже моторизована колона непријатеља. Тада је донесена одлука да се зграда запали. Четнички официри су продужили да пружају отпор. Изгорели су. Спасао се само командант бригаде. Искочио је кроз прозор на кров суседне зграде и успео да се сакрије. Бригада је сачекала колону непријатеља на висовима исгтред Даросаве. Борба је вођена скоро цео дан али ниског интензитета. Партизани cv штедели муницију а недићевпи, са којима је био и мањи број Немаца, нису нападали енергично.

До дванаестог фебруара бригада се задржавала у Колубари и качерском срезу. Борбе су вођене са четницима и недићевцима, али мањих размера. Најтежа борба са четницима одиграла се 4. фебруара између Шутаца и Живковаца. Претходница бригаде се изненада сукобила са непријатељским истуреним деловима који су пружали жилав отпор. Штаб бригаде је био обавештен да се на том простору налазе јаке снаге недићеваца и четника. Командант Илија Јовановић Лала био је у дилеми да ли ла избегне борбу и извуче бригаду у село Козељ или да напада. Међутгтм, четници и недићевци

[3,7] **Душан Радон»иК, учитељ. рођен у селу Баи>и 16. септембра 1920. год. члан КПЈ од јуна 1941. У 1942. години постао је сект>етаг) комитета КПј за орашачки срез а ускоро и члан Окружног комитета Чланови комитета су практиковал-и да учествују са једтпгцама у борбама. без обзира што ич то није препоручивано од** вјшјих **партпјских форума.**

први су прешли у напад дејствујући веома енергично, не допуштајући бригади да се развије за борбу. Командант бригаде образовао је јаку заштитницу и наргдио повлачење. Дошло је до оштре борбе у одступању. Непријатељ је надирао силовито не допуштајући бригади да се одлепи. У вишечасовној борби гине комесар 1. батаљона и једна четна болничарка. а командант бригаде Илија Јовановић Лала тешко је рањен. Чета 1. батаљона која с^ налазила у заштитници толико се била ангажовала у борби да је изгубила везу са главнином и наставила самостално повлачење, у другом правцу. По преласку реке Качер, батаљони бригаде су се развили за борбу и зауставили надирање четника све до мрака. Увече је бригада преко Козеља и Драгоља стигла у Гараше. Али у Гарашима је наишла на Качерску четничку бригаду. Због недостатка муниције, напад на четнике је избегнут, бригада је наставила марш према Даросави. Тамо је остала кратко време ради одмора и исхране. Обавештајци са терена јављали су да непријатељ коцентрише према Даросави јаке снаге. Бригада је продужила да маневрпше. Кренула је према Дучини, али се и тамо сукобила са четницима. Десетог фебруара нападнута је у Миросаљ-Дима једна четничка бригада из Космајског корпуса. Циљ напада је био да се запленп муниција. Четници су се разбежали, na је плен био оскудан. Сутрадан, у Барошевцу, бригаду је дочекао Калабић са својом „гардом". Батаљони бригаде извршили су јуриш скоро без испаљеног метка и пробили се кроз четнички положај, а затим су продужили у Даросаву надајући се одмору. Убрзо је уследио комбинован напад четника и недићеваца. Бригада је растерала непријатеља и није напуштала Даросаву. Људима је био неопходан одмор. Braue се није могло маневрисати, без муниције и хране, а људство је било крајње заморгно.

У Даросави је 12. фебруара одржан састанак штабова Првог шумадијског и Космајског одреда, штаба Привремене бригаде и чланова ОК за округ Крагујевац. Састанком је руководио Шане. Циљ састанка је био процена војнополитичке ситуације у Шумадији. Констатовано је да од спајања Првог шумадијског и Космајског одреда v Привремену бригаду, а то је учињено равно пре два месеца, скоро да није било дана без борбе с неким од бројних непријатеља. У тим борбама које су у огромној већини решене у корист бригаде, непријатељу су нанесени велики губици, али и губици бригаде били су знатни. Маневар је вршен данонопно и то на огромном простору, што је заправо и омогућило бригадн да опстане. Али, неприкидни маршеви и борбе исцрпели су л>уде до крајњих граница; одећа и обућа потпуно су похабане а до муниције се тешко долазило. У борбама је и народ поднео велике жртве. Имајући у виду велике успехе НОБ-а на другим војиштима Југославије као и успехе савезника. закључено је да се предузму одговарајуће мере ради чувања људства, да се смањи интензитет борбених дејстава и сачека пролеће. Оцењено је такође да је даље задржавање Привремене брагаде на окупу неодрживо, јер се непријатељу који је постао веома активан, пружају боље могућности да прати њено кретање и да је напада. Донесена је одлука да се Привре.мена бригада расформира, да Космајски батаљон оде на територију округа младеновачког, а да Шумадијски батал>он остане на

терену 1. шумадијског одреда. За време док су јединице Привремене бригаде учествовале у „маратонској борби без предаха" широм Шумадије, језгра 1. шумадијског и Кзсмајског одреда, проводила с\ време релативно мирно. Изводили су мање борбене акције, обезбеђивали партијска руководства и бавили се политичким радом у народу. Непријатељ се на њихову активност није много обазирао. И то је био један од важних индикатора да је лакше презимити у мањим групама.

Космајци су око поноћи 12/13. фебруара напустили Даросаву и кренули према Космају. За њима је сутрадан кренула главнина четшгчког Корпуса горске гарде и цео Космајски корпус. Непријатељ је проценио да је према Космају кренула цела бригада. Штаб Шумадијског батаљона, односно одреда, користи ту околност и своје чете упућује појединачно у разне срезове ради одмора.

Космајци, због недостатка муниције, тешко су се пробијали кроз четнике. Нису им дали да предахну. Тек приликом преласка пруте Београд — Ниш, успели су да изгубе борбени контакт са четницима и да оду у Мали Пожаревац где су им били обезбеђени услови за одмор, боља исхрана, поправка одеће и обуће. Сумирајући резултате борби батаљона у саставу Привремене бригаде, штаб Космајског одреда је закључио да је изгубљено *око* 50 бораца и стареигина. Били су то тешко надокнадиви губици у времену које је претходило брзом омасовљавању јединица НОВ у Шумадији.

У другој половини фебруара 1944. године војнополитичка ситуација у Шумадији постала је сношљивија. Из Лондона су чланови емигратске владе преко радија све чешће позивали четнике на активну борбу против окупатора. Винстон Черчил је 21. фебруара у свом експозеу у Доњем дому изложио стање у Југославији и потврдио чињеницу да борбу против окупатора у нашој земљи води само Народноослободилачка војска која је израсла у јаку оружану силу. Ова вест је одјекнула светом. За четничко руководство и њихове присталице то је био гром из ведра неба. У четничким редовима настало је гибање, масовно дезертерство и неодазивање на мобилизацију. Плашећи се да се четници не окрену против њих, Немци су уз помоћ л>отићеваца приступили разоружавању неких четничких јединица, што је унело још већу пометњу у њихове редове, чешће је долазило до оружаних сукоба између четника и љотићеваца.[218] Ово сташе није дуго трајало. Дража је ипак успео да убеди Немце да ће им остати веран до краја, па је „лов на четнике" у марту престао и они су наетавили свој крвави пир, тероришући становништво. Али, овлх двадесетак дана били су драгоцени за опоравак шумадијских партизана и њихову припрему за нове подвиге.

Четничка зимска офанзива почетком 1944. године захватила је и Пожаревачки одред који је првих дана јануара имао око 50 бораца. Четницима је пошло за руком да заробе команданта одреда Жику Поповића и да га убију на зверски начин. Половином јануара окружшш су 3. чету која је била најбројнија (око 20 бораца) и пот-

218 у околинн Груже и Чачка, четници су се и раније сукобљавали са љотићевцима.

пуно је уништили. До краја фебруара, у многобројним борбама, располажући малим количинама муниције, остале две чете су претрпеле тешке губитке, тако да је одред спао на свега 16 људи. Даљи опстанак у пожаревачком округу био је немогућ, па су се *и они* почетком марта пребацили на западну обалу Велике Мораве и прикључили Космајексм бата-љопу.[216] Тако је цела централна Србија дочекала пролеће 1944. године само са 1. шумадијским и Космајским одредом.

Пролеће 1944. године најављивало је неизбежан и брз слом фастичке Немачке и њених сателита. Совјетске трупе су незадрживо напредовале кроз западну Украјину приближавајући се границама Румуније; очекивало се искрцавање савезника у Западној Европи. Друга пролетерска и 5. крајишка дивизија извршиле су првих месеци 1944. године дубок продор кроз западну Србију, све до Мал>ена и Мокре горе. У борбама са пролетерима на Мокрој гори учествовали су и четнички корпуси из Шумадије. Многи идеолошки опредељени четници „брадоње" тамо су оставили кости. Мобилисани четници су бежали и у народу ширили вести о непобедивој партизанској **силш**, о партизанкама са машинкама на грудима и бомбама о појасу. Паника у редовима четника сваким даном је била све већа. Четнички штабови су се упињали да учврсте пољуљани морал.

Србија је остала последње војничко упориште Драже Михаиловића, коме су Черчилова изјава, као и изјаве представника емигрантске краљевсхе владе, задале тежак ударац. То га је још више приближило Немцима и срушило све кулисе којима је покушавао да сакрије своју издају. Дражa се сада чвршће повезује са Недићем и настоји свим силама да потисне партизане из Шумадије и учврсти свој утицај. Он приступа масовној мобилизацији људства, а за „чишћење Шумадије од комуниста" образује „Привремену команду шумадијских четничких корпуса" на челу са Јиајором Трифковићем, командантом Авалског корпуса, који обједињује команду над Авалским, Опленачким, Рудничким, Космајским и Смедеревским корпусом. Била је то папирната војска, која је према мобилизацијским списковима требало да број око 15.000 људи. Мгђутим, језгра ових четничких корпуса састављена од такозваних „активних четника" кретала су се између 500 и 700 људи. Народ Шумадије ни раније није подржавао четништво, а сада је за то био још мање мотивисан. Четничке мобилизације су биле присилне, бекства су кажњавана драстична, али су људи ипак бежали. Милан Недић, коме је такође горело под ногама, почео је више, мада тајно од Немаца, да помаже Дражу —• нудио му је новац за плате офицтгра, затим униформе, оружје, муницију. Немци су и даље са подозрењем гледали на четнике, па су контролисали њихову везу с Недићем. Помоћ Недића и толерантан став Немаца и изнад свега слаба обавештеност народа, омогућили су да четници у почетку пролећа колико-толико учврсте своје редове и крену у офанзивна дејства против партизана, ослаЈБајући се чвршће и отвореније на недићевце и Немце. Њихов терор над становништвом и даље је дивљао.

2l» у саставу Пожаревачког одреда борила се и једна група бивших Црвеноармеијаца који су из неко јединице власоваца побогли у партизане. Једно време су се добро борили, а када су наступиле тешкоће предали су се Немцима.

ПАЈ1А СУ ДВА ЧЛАНА ОКРУЖНОГ КОМИТЕТА, ДВА НАРОДНА ХЕРОЈА ШУМАДИЈЕ У ЈЕДНОМ ДАНУ

На почетку 1944. године партијско-политички рад у Шумадији постао је интензивнији. Обновљени су срески комитети Партије v овим срезовима ПГумадије а за секретаре комитета одређивани су прекаљени борци и искусни партијски радници. У великом броју села обновљене су старе, или формиране нове основне партијске и скојевске организације. Чланови окружних и среских комитета често су се појављивали на разним скуповима и објашњавали војну и политичку ситуацију. А имали су шта да кажу. Снаге антихитлеровске коалиције напредовале су на свим фронтовима. Осећало се присуство комуниста у народу Шумадије. Неки чланови партијских руководстава појављивали су се у селима и варошицама усред дана понашајући се лежерно.

Концепдија приближавања непријатељу и изградња склоништа „испред његовог носа", што је било карактеристично за Шумадију, поред добрих страна имала је и своје слабости. Свака грешка у комун>1цирању, понашању и маскирању, имала је кобне последице. Поједини чланови Окружног комитета, курири штаба одреда и комитета, били су се привикли до те мере да се крећу у непосредној близини непријатеља, да су због тога постали неопрезни. Због неопрезности погинули су чланови Окружног комитета Милић Радовановић и Слободан Минић. Кућа Миаила Бошковића и његове жене Зорке налазила се у селу Врбици надомак Аранђеловца. Из дворишта куће, а поготово са брежуљка изнад ње, Аранђеловац је могао одлично да се осматра. Али се са супротне стране могла осматрати и њихова кућа. Међутим, то није сметало да се баш та кућа користи као прихватилиште партијских радника и курира. Милић је веома често боракио у њој, па и на дуже време. Кућа није имала земуницу, па је Милић боравио у просторијама где су се налазили и остали чланови породице. То није била тајна и за комшије. Слободан Минић је такође чешће навраћао у ову кућу а и Милован Илић Мишула, који је обављао курирску дужност.

Деветог фебруара у кући Миаила Бошковића нашли су се заједно Милић Радовановић и Слободан Минић. Око пола ноћи код њих је дошао и Мишула. Пренео им је поруку штаба Првог шумадијског одреда. Порука је ишла преко секретара комитета Партије за срез орашачки Ђорђа Ђурића Шарца који се са неколико чланова среског комитета налазио у селу Бањи. Приликом преласка реке Кубришнице Мишула је упао у воду па је потпуно мокар стигао у кућу Бошковић. И раније се због прехладе осећао лоше, тако да му се сада стање нагло погоршало, имао је високу температуру. Порука је гласила да Милић и Слободан одмах напусте село Врбицу. Штаб одреда је располагао са податком да је комшија Миаилов Обрен Бошковић обавестио старешине недићеваца у Аранђеловцу о боравку Милића и Слободана у Врбици. Међутим, ова двојица су се понашала сасвим лежерно. Нису много веровали информацији а и нису хтели да оставе болесног друга. Чекали су да му се осуши одећа. Домаћица Зорка покушавала је, примењујући народне лекове, да Мшпули смањи

температуру. Тако су дочекали и јутро. У зору 10. фебруара из Аранђеловца се упутио у Врбицу одред СДС и жандарма. Од железничке пруге развили су се у стрељачки строј и кренули према засеоку у коме се налазила и кућа Миаила Бошковића. Присуство недићеваца открио је домаћин куће Миаило, али тек када су се они били приближили на око 200 меггара. Већ су били образовали полукруг око куће. Милић и Слободан су изашли кроз прозор и кренули према западу. На тој страни још није било недићеваца а жеља им је вероватно била да се што пре докопају једне пошумљене увале. Повели су са собом и оболелог Мишулу који се кретао веома споро. Било је сувише топло за то доба године. Снежни покривач, који је био доста дебео, постао је мек а кретање ван стазе врло отежано. Недићевци су приметили Милића, Слободана и Мишулу када су они већ били одмакли од куће Бошковића. Отворили су ватру, али су гађали доста непрецизно. Милић и Слободан су наставили да се крећу стазом вукући за собом болесног друга. Били су наоружани пиштољима и бомбама а Мишула је имао аутомат. Већ су били сишли у увалу. Плашећи се да се не заглаве у дубоки, мекани снег, а још и са болесним Мишулом, наставили су да се крећу стазом према пошумљеној коси која је могла да их заштити од непријатељске ватре. Већ су били надомак гребена косе од кога им је зависио живот. Требало је прећи још свега неколико десетина метара па да буду безбедни.

Можда расплет ове драме не би имао трагичан завршетак да се међу жандармима није нашао Комнен Живковић, бивши трговачки помоћник из Аранђеловца — наоружан пушкомитраљезом. Без обзира што је раније припадао напредном радничком покрету, определио се да служи окупатору. Милића је лично познавао. Комнен је истрчао испред стрељачког строја недићеваца и одабрао погодан положај одакле је успешно могао да туче део стазе којом се кретао Милић са друговима. У почетку је тукао испред њих, можда с намером да им спречи одступницу и омогући заробљавање. Али га је вероватно старешина укорио да лоше нишани. Да би показао своју вештину у руковању митраљезом, следећи рафал је сручио у слабо покретљивог Мишулу Илића, омладинца из Копљара који је остао покошен на стази. Слободан Минић је узео аутомат од погинулог друга, скочио у снег и отворио ватру на непријател>а. Одстојање је било велико и његови меци нису достизали циљ. Следећи Комненов рафал прекратио је живот Слободану Минићу, младом револуционару, раднику из села Бање. Имао је само 24 године и 20 дана. Милић је трчеКи продужио стазом. До гребена косе остало му је само неколико корака. Стигли су га меци митраљеза. Пао је у снег са револвером у руци. Овај храбри револуционар, студент медицине из Винче погинуо је надомак свог вољеног Аранђеловца у коме је учио гимназију. Имао је тада 24 године и 109 дана. Мишула Илић био је најмлађи, имао је свега 19 година. Тела погинулих јунака непријатељ је неколико дана држао изложена на аранђеловачкој пијаци. Желели су овим путем да застраше Аранђеловчане и народ из околних села који је помагао партизане. Било је то време када је фашистичка „осовина" већ била сломљена. Мусолинијева Италија већ је пре

шест месеци била поражена, а тешко оштећена немачка ратна машина котрљала се незадрживо према Берлину. Дезоријентисани и збуњени помагачи окупатора у осећају страха и немоћи прибегавали су гнусним злочинима. Нису били свесни да су својом бруталношћу изазивали гнушање народа и јачали његову жељу да у борби за слободу истраје. Милић Радовановић је 1951. године проглашен за народног хероја Југославије, а Слободану Минићу је додељено исто звашг две године касније. На месту њихове погибије подигнут им је споменик. Виновнике за њихову смрт стигла је заслужена казна. Недићевац Комнен се хвалисао по аранђеловачким кафанама да је он лично убио Милића и другове. Због тога је вероватно био награђен. Многи су се чудили шта се то десило у души некада доброг младића. Због чега је срљао у злочин и тиме се још и хвалио. Када је увидео кобну грешку било је већ касно.

УЛОГА ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА У СТВАРАЊУ ДРУГЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ И ЊЕНИМ ДЕЈСТВИМА

У марту и априлу 1944. године, Први шумадијски и Космајски одред, сваки на свом терену, дејствовали су веома активно. Космајски одред са месшш партизанским јединицама из Друговца, Липа и других села, уништио је само у току априла око 180 припадника четничких и других КВИСЛИШКИХ формација, преко 100 их је убијено а остали су рањени и заробљени. Космајски одред је издавао у то време свој лист „Космајски борац" у коме је обавештавао читаоце о резултатима борби.

Први шумадијски одред дејствовао је у марту 1944. године одвојено по четама. Половином марта Колубарска чета имала је неколико већих сукоба са жандармима у околини Аранђеловца, а између Рудоваца и Даросаве срушила је мост на реци Пештан и сачекала у заседи немачку железничку композицију која се преврнула. Непријатељ је претрпео велике материјалне губитке. Тих дана је Орашачка чета водила тешку борбу у Гајевима, познатој партизанској бази у селу. Орашцу. Комбиновани одред Немаца и недићеваца напао је чету. Повлачећи се пред надмоћнијим непријатељем у правцу Нерезиња, чета је упала у заседу коју су јој приредили Недићеви жандарми из Аранђеловца и нашла се у окружењу. Настала је критична ситуација. Командир је наредио пробој из окружеша преко распореда жандарма. Чета се пробила, али је изгубила комесара чете Николу Десницу, једног командира вода и четну болничарку. Тела погинулих партизана жандарми су изложили у Ааранђеловцу, како је то већ било уобичајено. Од 18. до 21. марта обе чете Првог шумадијског одреда дејствовале су заједно у качерском срезу и за то време водиле три тешке борбе са Колубарском и Качерском четничком бригадом и недићевцима, у Босути, Трбушници, Барзиловици и Рудовцима. У тим борбама Први шумадијски одред изгубио је три борца а тројица су рањени. Крајем марта одред је напао рудник угља у Мисачи и демолирао га. Четницн и жандарми који су обезбеђивали рудник, пружили су слаб отпор и побегли.

Првог априла у Даросави су се састали Први шумадијски и Космајски одред. Штабови одреда планирали су да одморе борце и да се договоре о координацији будућих дејстава. У том периоду било је најважније спречити четнике да изврше мобилизацију и ојачају своје јединице. Истог дана, на Вагану, сукобила су се оба одреда са Колубарском четничком бригадом. Четници су имали четворицу погинулих па су се повукли. Космајци су се после ове борбе вратили на свој терен. Све до краја априла оба одреда су извела низ акција мањих размера. Главне четничке снаге су у то време још биле оријентисане према западној Србији.

Последњих дана априла Први шумадијски и Космајски одред поново су се нашли у Даросави. Цшв овог скупа био је формирање Друге шумадијске бригаде. Тридесетог априла одржан је састанак штабова оба одреда којим је руководио Душан Петровић Шане у својству члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Шане је пренео одлуку Главног штаба за Србију и ПК о потреби формирања бригаде, а на овом састанку су утврђени детаљи. Одлучено је да штаб Космајског одреда издвоји 120 бораца за бригаду а Први шумадијски 80 бораца. Нови борци који су тек приспели из Београда, такође су укључени у бригаду. Предвиђено је да бригада има два батаљона. Први шумадијски одред остао је са свега 35 бораца од којих је предвиђено формирање једне чете. Космајски одред је остао са око 100 бораца.

За команданта друге шумадијске бригаде одређен је Иван Стефановић Срба, командант Космајског одреда, а за политичког комесара Душан Репац (Пера Књижар). За заменика команданта одређен је Бранко Ковачевић (Жика Морнар), а за заменика политичког комесара Славко Зечевић који тада није био присутан.[220] Свечано проглашење бригаде предвиђено је да се обави Првог маја на Медведњаку, превоју на комуникацији Даросава — Веичани. Присуство јаких четничких снага осујетило је одржавања планираног свечаног скупа на Медведњаку, па су батаљони бригаде Првог маја дошли у Прогоревац. Када је почело постројавање јединица за предстојећу свечаност четници су се изненада појавили и отворили ватру са околних брда. Свечаност је прекинута и батаљони су кренули према вису Ваган. Ту је дошло до сукоба са јаким снагама Рудничког четничког корпуса и одредом недићеваца из Аранђеловца. Борба је трајала неколико часова. Обе стране су претрпеле знатне губитке. Бригада је одступила према Гарашима а четници су се повукли у Трбушницу. Сутрадан су се батаљони 2. шумадијск-г брчгаде постројили на Букуљи поводом обележавања празника рада Првог маја. Та свечаност је протекла у миру. Тада је проглашено и формирање бригаде.

Од 2. до 7. маја Први шумадијски и Космајски одред извели су неколико заједничких и појединачних оружаних акција око Аранђеловца, у Колубари и космајском срезу. Седмог маја бригада је, са

1

[220] За команданта Космајског одреда одређен је Риста Каровић. а за командира чете у Првом шумадијском одреду Душан Павловић Бора. За команданта 1. батаљона бригаде одређен је Душан Поповић Вуја а за политичког комесара Јова Роган; за команданта 2. батал>она одређен је Живомир Белошевац Бора. а за политичког комесара Драгутин Павловић Душко.

оба одреда, водила у Дрлупи борбу са Авалским четничким корпусом. Четници нису очекивали напад тако јаких снага, па су се брзо нашли у окружењу. Претрпели су осетне губитке а корпус је разбијен, па му је било потребно више дана да поново окупи јединице. Деветог маја, на Дучинској коси разбијена је једна бригада Авалског корпуса која није учествовала у борби у Дрлупи.

Једанаестог маја 2. шумадијска бригада се налазила на брду Просек влше Прогореваца. Тог дана је Душан Петровић Шане одржао састанак са штабом бригаде и пренео директиву Покрајинског комитета да бригада треба да се пребаци у околину Космаја и да се тамо дуже задржи како би била ближе Београду ради прихватања нових бораца. Тежило се бржем омасовљењу бригаде. Штаб бригаде није истог дана кренуо у правцу Космаја. Пред вече је наређено батољонима да крену према Даросави. У једном шумарку у близини Даросаве лрипремљен је логор и организовано преноћиште. Командант бригаде је предвиђао да на истом месту остане и следећи дан," да одмори и нахрани борце, па тек увече да крене према Космају. Борцима је речено да се што бол>е одморе и припреме за дужи марш. Штаб бригаде био је уверен да у близини нема јачих снага непријатеља, па обезбеђењу није поклањао довол>но пажље. Овим је направљена фатална грешка.

Четнички обавештајци су открили још за време борбе на Вагану да је у Шумадији формирана крупнија јединица Народноослободилачке војске. У борбама у Дрлупи и Дучини, где су са бригадом учествовала *и* оба одреда (Космајски и Први шумадијски) четничким старешинама је то постало јасно. Командант четничке Шумадијске групе корпуса донео је одлуку да што пре нападне и уништи 2. шумадијску бригаду. Он је организовао њено непрекидно праћење а истовремено је покренуо Руднички корпус и Корпус горске гарде у правцу кретања бригаде с намером да је у погодној прилици нападне. Таква прилика им се пружила у Даросави 12. маја. Четнички обавештајци су открили логор брлгаде предвече 11. маја. Четнички командант је донео одлуку да у зору следећег дана изврши напад. Четници су у току ноћи окружили шуму у којој се налазио логор бригаде *и* постепено, одржавајући строгу тајност, до зоре су сузили обруч око самог логора. У првим редовима четничких бригада наступили су стари четници („брадоње") који се нису колебали. Друга шумадијска бригада имала је неколико стражарских места на самој ивици логора. Патроле нису упућиване, па није правовремено откривено присуство четника. Пред зору, како се то иначе догађа стражарима у свим војскама, стражари су задремали а и дежурни нису били потпуно будни. У таквим околностима, услелио је напад на логор са свих страна. Затрештали су митраљези и грунуле ручне бомбе. Изненађење је било потпуно. Сањиви борци су поскакали и латили се оружја али су многи били покошени првим четничким рафалима. Они који су се снашли и почели да пуцају нису знали шта да чине. У том критичном часу недостајала је одлучна команда. Настала је општа пометња. Старешине се нису сналазиле. Чланови иггаба бригаде били су немоћни. Бавили су се спасавањем сопственлх глава. Командант 2. батаљона 2. шумадијске бригаде Живомир Белошевац

успео је некако да окупи око себз већи број својих бораца и организује пробој. Груписањем пушкомитраљеза на уском фронту и употребом ручних бомби, он се са 70 бораца пробио у правцу Букуље. Из 1. батаљона који је иначе био бројнији, пробило се око 40 бораца према Медведњаку и даље према Венчанима. У близини Венчана ову групу су четници сутрадан поново окружили. У одлучној и упорној борби погинуло је још неколико бораца. Другта која се пробила са Белошевцем није успела да се одржи, па је и она разбијена на мање групице.

Небудност је скупо плаћена. Око 90 бораца 2. шумадијске бригаде у борбама 12. и 13. маја погинуло је, рањено, заробљено и дезертирало. Бригада око двадесет дана није постојала. Једва је почетком јуна успела поново да окупи своје јединице. Трагичан је почетак и крај дела групе тек приспелих бораца из Београда. Кренули су у борбу са великим ентузијазмом, политички припремљени. За свега десетак дана боравка у бригади доживели су разочарање и побегли главом без обзира. Четници су имали такође велике губитке. Забележено је да је 12. маја стигло у Тополу више кола са мртвим четницима Опленачке бригаде и са 30 рањеника.

Половином јуна 1944. Друга шумадијска бригада је успела да организацијски учврсти своје јединице. У њен састав пристигли су нови борци тако да јој се бројно стање попело на око три стотине. Опет је међу новоприспелим било доста Београђана. Извршене су корените кадровске промене у штабу бригаде. За команданта бригаде одређен је Живомир Белошевац, а за комесара Славко Зечевић. Први шумадијски одред остао је са око 40 бораца а Космајски одред је и даље имао нешто вгапе од 100 бораца. Двадесет седмог јуна Друга шумадијска бригада је вештим маневром изненада напала штаб Рудничког четничког корпуса у селу Дудовици, разбила обезбеђење и натерала четничке официре да се полуодевени спасавају искакањем кроз прозоре. Четници су се, заправо, припремали за свечану прославу Видовдана, чак су били ангажовали и једну позоришну групу из Београда. Припрему славља и свој сопствени јавашлук платили су са 15 мртвих и већим бројем рањених. Тридесетог јуна бригада је напала у селу Даросави четничку Јуришну гардијску бригаду и нанела јој тешке губитке — 13 мртвих и 29 заробљених. Тако је четницима делом враћен дуг за пораз који је бритада претрпела у овом истом селу 12. маја. У јуну је дошло до наглог прилива бораца у Космајски одред. Дошли су Београђани изванредно мотивисани за борбу. Међу њима је било људи врло различитих професија — од пекарских и обућарских радника до високих интелектуалаца. Крајем јуна одред је извео више крупних акција у Подунављу и јасеничком срезу. Четницима и недићевцима нанесени су велики губици у Шепшину, Селевцу, Суводолу и Друговцу. Између Селевца и Суводола Космајци су нанели тешке губитке Јасеничкој четничкој бригади. Убијено је 11 а заробљено 24 четника. Заробљен је и командант ове четничке бригаде Богићевић, родом из села Ратара.

Милан Недић, армијски генерал, редовно унапређен још пре априлске катастрофе, а касније, указом краља Петра из емиграције лишен чина и Дража Михаиловић који је од истог краља за три

ратне године унапређек од чина пуковника до армијског генерала, лично су се срели на истом послу — у служби крвника сопственог народа. У то време, Немци су своје главне снаге у Србији концен•грисали источно од Велике Мораве с намером да се супротставе Црвеној армији која је наступала са истока. Недићу је било наређено да максималним ангажовањем својих снага обезбеди редовно снабдевање немачких трупа, а затим да их прихвати и штити њихово повлачење према Београду. Иницирајући лични сусрет са Дражом, Недић је желео да на предстојећем задатку максимално ангажује и снаге четника. Недић и Дража срели су се у селу Ражњу недалеко од Косјерића. Постигнут је споразум да Недићева влада ургира преко Немаца да се четницима додели: 30.000 пушака, 500 пушкомитраљеза са 3 милиона метака и 500 минобацача, а такође и 100 милиона динара, намењених за плате четничким старешинама. Обавеза Драже Михаиловића била је да добијено оружје не окрене против Немаца и снага под Недићевом командом. Новац и 10.000 пушака са по 100 метака, Недић је одмах испоручио четницима. Преко немачког команданта за Југоисток гснерал-фелдмаршала Максимилијана фон Вајска и представника нгмачког министарства спољних послова у Београду Хермана Нојбахера, Недић је издејствовао да Немци прихвате његов споразум са Дражом. Вајкс је одобрио да се четницима додели 18.000 пушака заплењених у априлском рату са по 100 метака, 50 пушкомитраљеза са по 13.000 метака и 42 минобацача са по 250 мина. Било је то наоружање довољно да ее опреми једна слабија дивизија тога времена али без артиљерије. Дража је планирао да преоружа своју шумадијску групу корпуса коју је намеравао да држи под непосредном командом, како би с н>ом могао и политички да манипулише, да уцењује Немце и Н*едића, да Енглезима и Американцима нуди повол>не услове за извршење ваздушних десаната, а гајио је у потаји наду да ће, ако је јак, наћи заједнички језик и са совјетским трупама.

Стицајем тих околности тежиштг борбених дејстава у Шумадији пренесено је на Подунавље. Космајски одред се тих дана изненада сукобио са Смедеревским четничким корпусом и разбио га из покрета. Четници су имали десетак мртвих и више заробљених. Борбе на овом простору трајале су више од десет дана. Бројно стање одреда се повећало на 120 бораца груписаних у три чете. Космајски одред се успешно борио са Смедеревским и Космајским четничким корггусом и у свим сукобгсма побеђивао.

Процењујући новонасталу ситуацију, Главни штаб за Србију је донео одлуку да упути у Подунавље 2. шумадијску бригаду која би у садејству са Космајским одредом ометала планове непријатеља. Бригада и одред састали су се у Дубони 5. јула. У то време, у оелима између пруге Београд — Младеновац и Дунава, налазило се неколико хиљада недићеваца, четника и љотићеваца. Већ сутрадан одиграла се жестока влшечасовна борба на простору Друговца, Дубоне и Малог Орашја. Против 2. шумадијске бригаде и Космајског одреда дејствовали су Авалски четнички корпус и један одред недогђеваца. Обе стране су нападале енергично, гта је дошло до низа борби у сусрету. Смењивали су се јуриши и противјуриши. Губици

обе стране били су вглики. Погинуло је 74 четника од којих су 14 били официри а међу њима и заменик команданта Авалског корпуса мајор Реља Мицић. Друга шумадијска брлгада имала је 11 мртвих и 41 рањеног. Најгоре је прошао 2. батаљон. Пола штаба му је избачено из строја. Командант Богдан Опачић и његов заменик Вељa Јоксимовић су погинули.

Од 10. јула па до половине августа 2. шумадијска бригада дејствује поново на простору Космај, Рудник, Венчац. Космајски одргд се повремено придржује у појединим акцијама а претежно се држи свог терена. Први шумадијски одред постојао је у то време само симболично. Заправо и бројио стање његове самосталне чете која је формирана кад и 2. шумадијска бригада. стално се смањивало. Пристизали су нови борци, али су одмах упућивани у бригаду. Тако јз командир чете остајао са свега неколико бораца. Самоиницијативно је изводио мање акције и обезбеђивао рад партијских органа на терену. Бригада је извела неколико крупних акција око Крушевице, Трбушнице, Чибуковице, Прогореваца. На Крушевичком вису одиграо се жесток судар 2. игумадијеке и Качерске четничке бригаде. Обе стране су имале губитке, 2. шумадијска бригада четири мртва и осам рањених бораца. Разбијање Дудовичког четничког одреда којим је командовао познати кољаш Драгољуб Ивановић Чокањ, био је значајан успех бригаде и Космајског одреда. Двадесет трећег и двадесет четвртог јула бригада ј« разбила четнике у селима Бањи и Липовцу. Почетком августа бригада се краће време задржава око Космаја, а затим се враћа према Букул.и. У Венчанима је нанела тежак пораз једној бригади ..горске гарде", убијено је око 30 четника.

Половином августа v састав 2. шумадијске бригаде ушао је Београдски батаљон који је формиран v СреМv, Бригада је тако имала три батаљона са преко 450 бораца укупно. У другот половини августа бригада је претежно дејствовала око Космаја и у Подунављу, садејствујући са Космајским одредом који іе тада имао око 250 бораца. Најзначајније борбе су вођене v Awepiihv Корађици протлв удружених снага Космајског четничког **Kopnvca.** недићеваца и Немаца. Космајски одред је извео самостално неколико значајних акција у Дубони, Малом Пожаревцу, Добром Долу. Ковачевцу. Малој Крсни, Камендолу, Сеони и друпш местима. Напачи **cvkoö** се одиграо на Мадаџарскоj равшт 22. августа у којој cv биле ангажоване јаче снагг Немаца и љотићеваца. Обе страиг cv претрп^ле веће губитке. Космајски одред је имао пет мртвих и шест paitemix.

Двадгсет четвртог авгл^ста 2. игумадитска боигада је преименована у 21. српску бригаду. Боигада іе v то време биојала 500 људи. Први ш>'мад1тјски одред био је и лаље малобројан. Космајски одред, је међутим, био врло јак. са око 300 бораца.

Коајем августа дошло је до наглог прилива бораца v Први шумадијски одред. За свега н^колико лана тавило се из Београда и Крагујевпа преко 50 нових бооапа. Олпед іе потгово оживео као борбена јединица na је извршавао и кс/пније залатке.

Почетком септембра бригада се вратила v рејон Венчада. Петог септембра, заједно са Првим шумадијским одрелом. извриптла іе напад на Аранђгловац, у коме су се тада налазиле јаке недићевске

и четничке снаге. Напад је имао више демонстративан карактер. Заправо, град је био ослобођен, али се непријатељ упорно бранио у жандармеријској касарни и околним зградама које су биле утврђене. Уследила је интервенција Немаца из Тополе, па је напад обустављен.

Неколико дана касније бригада, са одредом, сачекала је у заседи Космајски четнички корпус на речици Суморини, између Белосаваца и Крњевца, на истом месту где су Н^мцима 1941. године приређене две заседе. Четници су претрпели тешке губитке. Погинуло их је преко 100 а заробљено деведесет три. Остали су се разбежали. То је био крај космајског четништва.

У августу 1944. године равногорском четнништву је задан коначан ударац на међународном плану. На основу споразума Тито — Шубашић на Вису, уследила је Декларација Врховног команданта НОВ и ПОЈ којом се припадници четничких и осталих квислиншких војних формација позивају да приступе Народноослободилачкој војсци Југославије. Двадесет петог августа краљ Пгтар II потписао је указ о распуштању равногорске Врховне команде, а неколико дана касније (29. августа) разрешио је Дражу Михаиловића дужности начелника штаба Врховне команде југословенске војскг.

Петнаестог септембра. пошто ј претходно раетерала четнике у Качеру, бригада се срела на Руднику са јединицама 5. крајишке дивизије и 2. ттролетерском бригадом. Деветнаестог и двадесетог септембра бригада је учествовала v ослобођењу Аранђеловца. У борбама око Аранђеловца убијено је 138 немачких војника и 396 четника, а заробљено је 420 припадника окупаторских јединица и јединица домаћих издајника. Међу заробљеницима највише је било четника. Четници и недићевци. са којима је било и неколико агената Специјалне полиције из Београда, очајнички еу ег бранили забарикадирани у ..Старом здању". Борба око „.3дања" трајала је пуна 24 часа. У борби за ослобоНење Аранђеловца дали су животе 24 Крајишника и Шумадинца а 60 их је рањено.

После ослобођења Аранђеловца, бројно стање Шумадијске бригаде (21. српске) нагло сг повећало. Последњу борбу на тлу Шумадије бригада је водила 21. септембра између Венчаца и Букуља са Рудничким четничким корпусом. Заробљено је 60 четника, а 30 их је убијено. Остали cv се разбежали према Руднттку. тако да ***сг*** више и нису окупљали.

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ БОРБЕ У ШУМАДИЈИ

У септембру 1944. године Први шумадијски одред „Милан Благојевић" имао је пр>еко 60 бораца и стасешина. У неколико борби садејствовао је 2. шумадијској (21. српској) бригади, а извео је и ***нг***колико мањих акција самостално. Најчешће је дејствовао око Тополе и Крагујевца. Расформиран іе 12. октобра 1944. године, истог данч када је ослобођена Топола. Од бораца Првог шумадијског одреда формирана је Посадна чета Команде мгста у Крагујевцу. Чета је

формирана пре него што је Крагујевац ослобођен тако да је учествовала у његовом оклобођењу.

Крагујевац је ослобођен ујутру 21. октобра 1944. године. У осам часова тога дана и последњи немачки војник престао је да пружа отпор. На улицама Крагујевца било је тада 2.127 мртвих немачких војника. У исти дан пре равно три године Немци су стрељали на западној ивиди Крагујевца 7.000 његових грађана. Губици фашиста на дан ослобођења само су донекле могли да ублаже тугу мајки чији су синови, голоруки и немоћни, стрељани у ИГумарицама оног крвавог октобра 1941. године.

И о Другој шумадијској бригади написана је посебна књига, отуда су догађаји везани за њену активност и борбена дејства изложени фрагментарно, без улажења у детаље. Првенствено су узети у обзир они моменти који су везани са активностима 1. шумадијског а делом и Космајског одреда. Борбена дејства у Шумадији у пролеће и лето 1944. године посебно су интересантна за истраживање ради утврђивања историјских извора настанка доктрине општенародног одбрамбеног рата. У то време, у низу села у Шумадији постојале су посадне јединицг, у неким већим местима јачине чете. Одговарајуће решешг данас су територијалне јединице месних заједница. Партизанеки одреди (1. шумадијски ч Космајски) покривали су територију која је обухватала више општина, за разлику од данашњих одреда територијалне одбране који покривају најчешће територију само једне општане. Али, и једни и други више припадају категорији јединица просторне структуре, а мање категорији партизанских једикица. Бригаде НОВ, 1. и 2. шумадијска, у светлу савремених теоријских тумачења, имале су двојну намену. За разлику од савремених решења оне су биле непосредно потчињене Главном пггабу НОПО Србије, а дејствовале су на широком простору, па су повремено имале карактер јединица маневарске структуре ТО а претежно су дејствовале на начин сличан усвојеним начелима за употребу здружених партизанских једишша тактичке намене.

О активностима у Шумадији у току НОР-а организација КПЈ и органа власти постоје посебне публикације.

Први шумадијски одред је један од малог броја партизанских одреда који су очували тако дуг контуитет постојања. Ако се узме у виду да је после распуштања последње јединице одреда у почетку децембра 1941. године остао један број бораца који су се са оружјем неколико месеци скривали али нису напуштали терен и да се један батаљон из одреда налазио у саставу 1. гтролетерске бригадз, може се условно рећи да је одред непрекидно постојао, али свакако, у различитим облицима. Ретки cv партизански одреди из чијих редова cv израсле две бригаде и један ттролетерски батаљон. Припадници Првог шумадијског одреда борили су се и гинули на многим попришгима широм наше земље, а истовремено они cv очували у ПГумадији неугашену бакљу оружане борбе. Његов развој и активност може да се подели на виige периода. Први обухвата раздобље од формирања па до половине децембра 1941. године (око пет и по месеци). То је време у коме је оружани устанак v Шумадији имао општенародни карактер. На простору ПГумадије дејствовала су че-

тири партизанска одреда од којих је сваки имао гграко 600 бораца а једно кратко време, 2. шумадијски одред имао је и близу 2.000 бораца. Тај период је у овој књизи заузео и највећи простор. Други период је стагнација оружане борбе у Шумадији — од половине децембра 1941. године, па до маја 1942. године, око четири и по месеца. За то време четири батаљона из Шумадије борили су се у Санџаку и источној Босни. Половином јануара, Космајски батал>он се вратио из Санџака. Пуна два месеца су Шумадијом одјекивали рафали митраљеза — од Рудника преко Букуље, Венчаца и Космаја до Смедеревске Паланке. Трећи гтериод траје годину дана — од обнављања 1. шумадијског одреда „Милан Благојевић" почетком маја 1942. године па до формирања 1. батал>она НОВ и обнавл>ања Космајског одреда — почетком лета 1943. године. За то време бројно стање одреда кретало се од 50 па до 200 бораца, стално је био активан и извео је неколико крупних борбених акција. Четврти период је трајао од почетка лета 1943. године па до подкрај октобра 1944. године када је ПГумадија коначно била ослобођена. У том периоду, као што је већ речено, у Шумадији дгјствују јединице различитих оргакизаијско-формацијских структура. Први шумадијски одред извршава разноврсне и сложене задатке: садејствује у извршењу борбених задатака батаљона а затим бригаде, једно време дејствује самостално. Кроз цео период његова основна улога била је да служи као кадровска база за формирање јединица НОВ Југославије. Загтраво, одред је као матица у кошници гајио нове јединице. Он се у томе повремено исцрпљивао до крајњих граница, тако да је његова самосталност била симболична. Односно, одред је сачињавало свега неколико бораца и по један до два руководиоца. И космајски одпед је служио као база за формирање јединица НОВ у Шумадији, али је увек задржавао своју борбену способност на одређеном нивоу. Његово бројно стање најчешће ее кретало од око 100 бораца и више.

За време свог постојања, кроз јединице Првог шумадијског одреда, прошло је 5.896 бораца. Само из четири среза: орашачког, опленачког, колубарског и качерског (садашње општине Аранђеловац, Лазаравац, Топола и део огпптина ЈБтгг и Горњи Милановац) у којима је одред најчешће дејствовао, погинуло је у редовима Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославијг 1.468 бораца, а 1.049 мушкараца и жена. сарадника НОР-а, изгубило је животе услед терора окуптора и његових домаћих помагача.

Из редова Првог шумадијског одреда израсло ј'3 14 народних хероја Југославије.[221] Орденом Народног хероја одликована су још и

[151] **Милан Благојевић. рођен** 14. **октобра** 1905. **године у** Наталинцима, **погинуо** 27. **октобра** 1941. **године у Ужичкој Пожеги гтроглашен за** народног херојз 9 маја 1945. **године; Милан Илић Чича, рођен** 1886. **године у** Горњој Трешњевици, **гтогинуо** 21. **јакуара** 1942. **године у Пјеновцу (Романија),** за народног хероја **проглашен** 25. **новембра** 1944. **године; Душан Дугалић.** рођен 1. маја 1910. **године у Драгољу, попшуо у Оборцтга код Доњег Вакуфа,** 14. **јула** 1942. године. **за народног хероја проглашен** 13 **марта** 1945. **године; Душан** Петрозић **Шане. рођен** 28. **јуна** 1914 **године у Крагујевцу. уNtpo у Београду** 21. **јула** 1977. **године, за народног хероја гтроглашен** 5. **јула** 1952. **године; Милсирад** ЛабудовиЧ **Лабуд, рођен** 21. **новембра** 1911. **године у Шекулаг>у код Ивангграда,** погинуо 26. **фебруара** 1943. **године у Барошевцу, за народног хероја** проглашен 1955. го-

3 члана Окружног комитета, један партијски инструктор, две жена из народа, сараднице НОП-а.[222] На територији Првог шумадијског одреда борили су се извесно времг народни хероји Радивоје Јовановић Брадоња, Милош Дудић Сувоборац, Раденко Мандић. Њихова имена и имена још неких хероја Шумадије као на хтример: Милана Благојевића, Милана Илића Чиче, Душана Дугалића, Милића Радовановића, Душана Петровића Шанета, позната су широм земљг. Позната су имена мајки Шумадије народних хероја Даринке Радовић и Софије Ристић, које се нису борилг пушком, већ срцем.

У редовима бораца Првог шумадијског одреда борили су се људи из разних крајева Југославије: доктор Мира Врабич и Виктор Прегељ из Словенијг, Наум Зафировски из Македоније, Томо Бреуљ из Далмације, Душан Репац из Лике, Андрија Вуковић из Црне Горе, Илија Јовановић из Славоније, Иван Варга Мађар из Срема, Стојан Граховац и Здравко Ол>ача из Босанске Крајине. Као што су се синови Шумадије борили и гинуЛи на просторима Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцгговине, тако су се људи из других крајева Југославије бсрили и давали своје животе на тлу Шумадије. Сви они су били дубоко уверени да су им циљеви за које се боре исти.

дине; Милосав Влајмћ, рођен 15. марта 1921. године у Парцанима, погинуо у Влашком Пољу 25. јуна 1943. године, за народног хероја проглашен 6. јула 1945. године; Поповић Светозар (Милић Шпанац). рођен 8. октобра 1901. гојтине у Горњем Милановцу. погинуо 6. маја 1944. године на Јеловој гори, за нарк>дног хероја проглашен 9. октобра 1953. године; Мирослач Јовановић Трулеж, рођен 10 августа 1915. године у Пожаревцу. погинуо 4. децембра 1943. године у Пријепољу, за народног хероја гтроглашен 6. јула 1953. године; Бранислав Параћ Рел>а, рођен 22. априла 1922. године у Београду. погинуо у селу Брзан код Крагујевца почетком децембра 1943. године. за народног хероја проглашен октобра 1953. године; Војислав Манојловић. рођен 11. јануара 1925. године у Бан>и код Аранђеловца, погинуо 14. септембра 1944. године у Великом Милошевцу код Крагујевца. за народног хероја проглашен 12. јануара 1945. године; Томо Бреул» Вуја, рођен 11. децембра 1916. године у Крушу код Обровца, живи у Задру, одликован Орденом народног хероја 9. октобра 1953. године; Ђорђс Нешић Ђоле, рођен 12. маја 1925. године у Београду, одликован Орденом народног хероја 7. јула 1953. године, живи у Београд; Бранко Ковачевић (Жика Морнар) рођен 1922. године у Пријевору код Будве. одлитсован Орденом народног хероја 5. јула 1952. године, живи у Београду. Брана Марковић, рођен у Живковцима код Белановице 10. марта 1914. године, погинуо на р. Спречи код Тузле септембра 1944. године, за народног хероја проглашен 1952. године.

[222] Станислав Сремчевић Црни, рођен 11. јуна 1910. године у селу Гунцати код Књића, погинуо 16. фебруара 1943. године у Београду, за народног хероја проглашен 9. септембра 1949. године; Милић Радовановић, рођен 24. октобра 1919. године у Винчи код Тополе, погнпуо 10. фебруара 1944. године у Врбици, за народног хероја проглашен јула 1951. године; Слободан Миниh, рођен 20. јануара 1920. године у Бан>и, потануо 10. фебруара 1941. године у Врбици, за народног хероја проглашен октобра 1953. године; Даринка Радовић, рођена 6. јануара 1896. године у Клокл, убијена у Рајковцу 29. маја 1943. године, за народног хероја проглашена 9. октобра 1953. године; Софчја Ристић, рођена 15. октобра 1902. године у Маслошеву, убијена 17. марта 1944. године у Манојловцима, за народног хероја гтроглашена 9. октобра 1953. године; Стеван Дукић Текстилац, рођен 1920. године у селу Радоњи код Босанске Градишке, убијен јула 1942. године у Земуну у усташком затвору, за народног хероја проглашен 6. јула 1953. године.

САДРЖАЈ

Уводне напомене — — — — — — — — — — — 5

I глава

ИСТОРИЈСКИ КОРЕНИ СЛОБОДАРСКИХ И РЕВОЛУЦИОНАРНИХ ТРАДИЦИЈА ШУМАДИЈЕ

Шуладија до првог српског устапка — — — — — — 11
Шумадија у првом српском устанку — — — — — — 19
Шумадија од првог српског устанка до априлског рата 1941. — 31

II глава

ШУМАДИЈА У АПРИЛСКОМ РАТУ II У ПРВИМ ДАНИМА ОКУПАЦИЈЕ

Војно-политичка сг(туација пред априлски рат — — — — 47
Априлска агснија — — — — — — — — — — — 55
Окупација — — — — — — — — — — — — — 74
Партија стаје на чело поробљеног народа — — — — — 79
Сукоб старог и новог — — — — — — — — — — 87
Окупатор је узнемирен — — — — — — — — — — 88

III глава

ДИЖУ СЕ ЗАСТАВЕ СЛОБОДЕ

Врући јунски дани у Шуладији — — — — — — — — 97
Хитлер је напао земљу Октобра — — — — — — — 100
Одлука у Копљарима — — — — — — — — — — 105
Партизански логор у Корушцу — — — — — — — — 112
Генерал Штал врбује шпијуне — — — — — — — — 120
Први четнички црни барјаци у Шумадији — — — — — 123

Школе партизанске тактике — — — — — — — — 125
Генерал Новаковић не жели да дели власт — — — — — 126
Ширење четништва у Шумадији — — — — — — — 129
Чланови штаба НОПО Србије у логору Првог шумадијског одреда — — — — — — — — — — — — 134
Напад на логор — — — — — — — — — — — — 137
Пламен устанка у Шумадији — — — — — — — — 146

IV глава

ВЛАСТ ОКУПАТОРА СЕ РУШИ

Чете Првог шумадијског одреда крећу на борбене задатке — — 153
Сукоб са жандармима код Страгара — — — — — — — 154
Народ прихвата партизане као своју војску — — — — — 154
Покушај рушења моста на Јасеници — — — — — — — 156
Ликвидација првог издајника — — — — — — — — 157
Напад на жандарме у Даросави и Наталинцима — — — — 158
Неуспели напад на жандармеријску станицу у Доњој Шаторњи 159
Напад на жандарме у Белосавцима и друге акције — — — 165
Ослобођење Доње Шаторње — — — — — — — — — 163
Заседа у Винчи — — — — — — — — — — — 164
Жандармеријски наредник заменио кокарду партизанском звездом — — — — — — — — — — — — 166
Борба није вођена само пушком — — — — — — — 167
Душан Дугалић долази у одред — — — — — — — — 169
Сукоб са Немцима у Трнави — — — — — — — — 170
Наредник Триплак чува жандармску част — — — — — 173
Данкелманова операција чишћења Космаја — — — — — 174
Напад на рудник угља у Мисачи — — — — — — — 176
Рађа се народна револуционарна власт — — — — — — 177
Борба на Светињи — — — — — — — — — — — 180
Два Енглеза ступају у одред — — — — — — — — 184
Напад на Немце у селу Бистрици — — — — — — — 185
Заседа у Бањи — — — — — — — — — — — — 187
Заседа у Крћевцу — — — — — — — — — — — 188
V ватреном обручу — — — — — — — — — — — 192
Напад на Јунковац — — — — — — — — — — — 194
Борбе са Немцима на комуникацији Топола—Нататлинци и друге акције — — — — — — — — — — — — — 195
Напад на термоелектрану у Вреоцима — — — — — — 197

V глава

ПЛАМЕН УСТАНКА СЕ ШИРИ

Нове невоље и планови генерала Штала — — — — — — 201
Коста Пећанац организује сабор на Букул>и — — — — — 206
Споразум са гестаповцем Краусом — — — — — — — 210

Немци трагају за новим шпијунима — — — — — — 213
Штаб Првог шумадијског одреда формира батаљоне — — — 214
Дугалић и војвода опленачки — — — — — — — — 217
Ослобађање Рудника и Страгара — — — — — — — — 222
Немци уништавају пропагандно одељење одреда — — — — 225
Управник краљевог имања на Опленцу — — — — — — 227
Наредник Скукало бежи, али се не предаје — — — — — 230

VI Глава

КРВАВА ШУМАДИЈСКА ЈЕСЕН

Борила се цела Шумадија — — — — — — — — — 235
Борба у Степојевцу — — — — — — — — — — 238
Сумирање борбених искустава — — — — — — — — 241
Друга борба на Светињи — — — — — — — — — 241
Споразум са генералом Новаковићем — — — — — — 245
Немци окупљају издајнике српског народа — — — — — 250
Борба на Прокопу — — — — — — — — — — 259
Ловци у мутном — — — — — — — — — — 263
Вој на Светиши — — — — — — — — — — 265
Генерал Штал тражи преговоре — — — — — — — — 275
Сукоб на прузи код Копљара — — — — — — — — 280
Немци траже партизанску базу у Винчи — — — — — 283
Равногорски четници долазе у Шаторњу — — — — — 287
Јачање партизанских сеоских стража — — — — — — 288
Крај војводе опленачког — — — — — — — — — 289
Још један генерал долази у Јасеницу — — — — — — 291
Трећи батаљон упада у Аранђеловац — — — — — — 293

VII Глава

ШУМАДИЈА ПОНОВО ПОСТАЈЕ ЗОНА РАТНИХ ОПЕРАЦИЈА

Операције чишћења генерала Бемеа — — — — — — — 303
Борбе на прилазима Горњем Милановцу — — — — — — 307
Генерал Штал и поручник шпанске Републиканске армије — 310
Опсада Лазаревца — — — — — — — — — — — 313
Бој код Белановице — — — — — — — — — — 317
Крагујевцу се није могло помоћи — — — — — — — 326
Борба у Прогореоцима — — — — — — — — — — 328
Бој у Крњевцу — — — — — — — — — — — — 330
Равногорски четници су мучки убили великог сина Шумадије Милана Благојевића — — — — — — — — — — 336

VIII глава

ШУМАДИЈСКИ ПАРТИЗАНИ БРАНЕ ПРИЛАЗЕ УЖИЧКОЈ РЕПУБЛИЦИ

Непријатељ прегрупише снаге за другу етапу операције — — 341
Борба у Јунковцу — — — — — — — — — — — 342
Борба у Винчи — — — — — — — — — — — 346
Борба у Трешњевици — — — — — — — — — — 348
Кратак предах — — — — — — — — — — — 352
Трговци братском крвљу — — — — — — — — — — 354
Лабудов батаљон прогони равногорце од Чачка до Прањана — 367
Борбе на осталим фронтовима Шумадије — — — — — 372
Рудничка операција — — — — — — — — — — 360

IX глава

БОРЦИ ИЗ ШУМАДИЈЕ ПОСТАЈУ ПРОЛЕТЕРИ

Od *Рудника до Златара* — — — — — — — — — — 393
Шумадинци у Првој пролетерској — — — — — — — 400
Шумадинци у Другој пролетерској — — — — — — — 409
Погибија Душана Дугалића — — — — — — — — — 423
Дејства 3. шумадијског батаљона 2. пролетерске бригаде до повратка у Шумадију — — — —• — — — — — — 425

X глава

ОСЕКА И НОВО РАСПЛАМСАВАЊЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ У ШУМАДИЈИ

У *Шумадији су јењале устаничке ватре* — — — — — — 437
Непријатељ поново успоставља нарушени систем власти — — 441
„Мирни" зимски месеци у Шумадији 1942. године — — — 443
Обнављање Првог шумадијског одреда „Милан Благојевић" — 445
У Шумадији се поново распламсава оружана борба — — — 452
Крај 1942. године — велика прекретница — — — — — 458
Припреме за зимске услове ратовања — — — — — — 460
Дејство Првог шумадијског одреда у зимским месецима 1943. 463
Погибија команданта одреда Милорада Лабудовића — Лабуда 466
Партизанске базе и зимовници у Шумадији — — — — 468
Дејство одреда почетком пролећа 1943. године — — — — 473
Покушај Драже Михаиловића да терором учврсти свој положај у Шумадији — — — — — — — — — — 479
Дејства одреда у мају и јуну 1943. — — — — — — — 493
Значај Првог шумадијског одреда у стварању Првог батаљона НОВ у Шумадији — — — — — — — — — — — 496

Кратка историја породице Милутина Јеленића — — — — 498
Борбена дејстза батаљона — — — — — — — — — 501
Улога Првог шумадијског одреда у стварању Прве шумадијске бригаде НОВ и њсним почетним дејствима — — — — — 507
Шумадија бсз своје бригаде — — — — — — — — 516
Преформирање јединица у Шумадији — — — — — — 520
Пала су два члана окружног комитета, два народна хероја Шумадије у једном дану — — — — — — — — — — 527
Улога Првог шумадијског одреда у стварању Друге шумадњске бригаде и њеним дејствима — — — — — — — — 529
Последњи дани борбе у Шумадији — — — — — — — 535

Миливоје Станковић
ПРВИ ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД
1983. — прво издање

Издавач
„Народна књига"
Београд
Шафарикова 11

За *издавача*
Видак Перић, директор

Технички уредник
Ђорђе Драгосавац

Лектор
Нада Вукајловић

Коректор
Милорад Радевић

Тираж
3000 примерака

Штампа
ШИРО „Србија", Београд, Мије Ковачевића 5